

1/1

ISSN 2232-6316

Ljubljana 2012

Ljubljana med nostalgijo in sanjami

Revija za domoznanske vsebine

mestna knjižnica Ljubljana

JUBLJANSKE
iz Slovanske knjižnice
ZGODBE

Ljubljana med nostalgijo in sanjami

Revija za domoznanske vsebine

izdala Mestna knjižnica Ljubljana
zanjo mag. Jelka Gazvoda
uredništvo mag. Teja Zorko, Pablo Juan Fajdiga
besedilo in izbor gradiva Glavni kolodvor Ljubljana:
Maša Šipič, Simona Pečenik in Nela Križnik Primožič
Opera:
Jurij Primožič
Plečnikov stadion:
mag. Teja Zorko
lektorirala Manca Ratković
oblikovala Ingrid Verdnik Pal
tisk Grafika 3000 d.o.o.
naklada 250 izvodov
Ljubljana, oktober 2012

ISSN 2232-6316

Vsebina

- 5 Uvodnik
- 7 Glavni kolodvor Ljubljana**
Maša Šipič, Simona Pečenik in Nela Križnik Primožič
- 9 Prihod železnice v Ljubljano
- 14 Ljubljanski železniški problem
- 17 Kolodvor Ljubljana skozi čas
- 25 V mislih z Južno železnico
Mladen Bogić
- 34 Uporabljena in razstavljena literatura
- 39 Ljubljanski kolodvor v leposlovju
- 41 Opera**
Jurij Primožič
- 43 Nekaj predzgodovine
- 44 Prihod italijanskih gledaliških skupin
- 49 Stanovsko gledališče
- 51 Slovenska beseda v Stanovskem gledališču
- 52 Požar
- 53 Deželno gledališče v Ljubljani
- 63 Prenova operne zgradbe
- 68 Ljubljanska Opera in njeno občinstvo
Vlado Kotnik
- 74 Uporabljena in razstavljena literatura, libreti in glasbeni tiski
- 81 Plečnikov stadion**
mag. Teja Zorko
- 83 Začetki športne kulture v Ljubljani
- 85 Leseni stadion
- 88 Zidava stadiona v več fazah
- 93 Mejniki pri gradnji stadiona

- 96 Plečnik in njegov odnos do športa in športnih objektov
- 97 Od Evharističnega kongresa do domobranske zaprisege
- 101 Povojni stadion kot prizorišče nogometnih tekem
- 103 Stadion danes in jutri
- 107 Uporabljena in razstavljena literatura
- 111 Literatura o J. Plečniku in njegovem delu

Uvodnik

Kdor je kdaj pokukal v zgodovino našega mesta, je gotovo opazil bogastvo zgodb, ki jih Ljubljana ponuja. Knjižničarji Slovenske knjižnice smo med drugimi dejavnostmi že od nekdaj zavezani veji bibliotekarske stroke, ki se imenuje domoznanstvo - zbiranju in ohranjanju gradiv in pričevanj o lokalni kulturni dediščini in zgodovinskem spominu Ljubljane, pa tudi o njenem aktualnem, vsakdanjem življenjskem utripu. V okviru Mestne knjižnice Ljubljana se kot Center za domoznanstvo in specialne humanistične zbirke še posebej posvečamo spodbujanju zavedanja Ljubljančanov o posebnostih našega lokalnega okolja včeraj in danes, o njegovi zlahtnosti in dragocenosti. Z našimi domoznanskimi dejavnostmi in zbirkami želimo povečevati občutljivost posameznika za kulturne vrednote, te pa nikoli niso stvar zgolj današnjega trenutka, ampak koreninijo v včeraj in dajejo sadove za jutri – in s to željo domoznanstvo predstavlja koncentrat tistega, za kar si prizadevamo bibliotekarji na splošno.

V sledenju zanimivim ljubljanskim zgodbam smo v začetku leta 2010 zastavili cikel domoznanskih knjižničnih razstav, ki smo ga poimenovali Ljubljana med nostalgijo in sanjami – naslov in idejne temelje, ki smo jih pozneje kolektivno razvijali, je prispeval sodelavec Pablo Juan Fajdiga. V tem ciklu razstav smo izbrali in predstavili mestne točke, ki so sicer zgodovinsko pomembne, hkrati pa se nahajajo v različnih fazah prenove v novo podobo. Zato smo na eni strani iz zakladnice zgodovinskega spomina (našega obsežnega knjižničnega gradiva) predstavili nostalgijo, pogled nazaj, obenem pa smo se trudili predstaviti tudi sanje - vizijo razvoja ali prenove teh točk v bližnji bodočnosti.

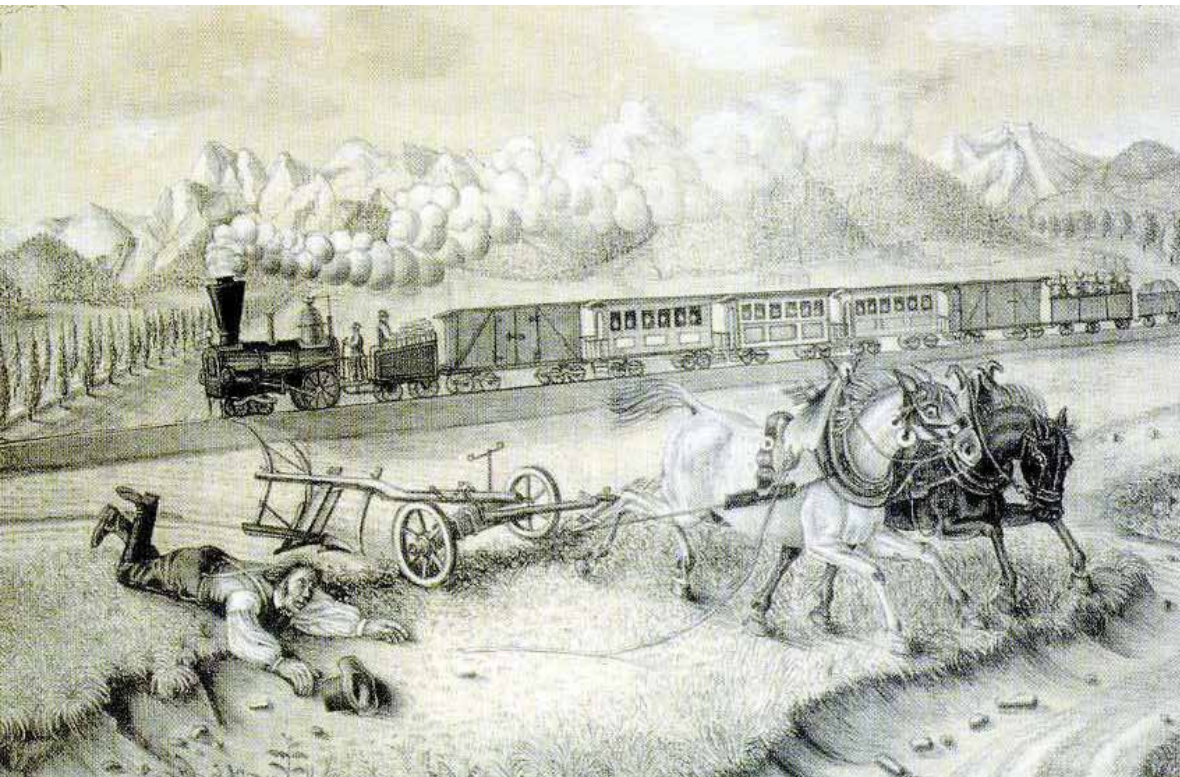
Vsebine omenjenih razstav so zbrali in organizirali v pisne prispevke naši bibliotekarji Jurij Primožič, Maša Šipič, Simona Pečenik, Nela Križnik Primožič ter moja malenkost. Obenem s povednimi prispevki sodelujočih strokovnjakov ob dveh otvoritvah razstav, dr. Vlada Kotnika in Mladena Bogića, s pričujočo publikacijo razstave pošiljamo v svet tudi v natisnjeni obliki. Tako je v prvem zvezku pred vami troje ljubljanskih točk, ki so se nam zdele zanimive in do neke mere ključne v razvoju prestolnice: operna hiša, kolodvor in stadion. V natisnjenem mediju je nujno nekoliko večji poudarek na »nostalgiji« iz naslova, saj so bile vizije razvoja na razstavah zastopane v precejšnji meri v obliki fizičnih eksponatov, načrtov in maket prenove objektov, ki so nam jih prijazno posodile sodelujoče institucije. Kljub temu upamo, da bomo s publikacijo, katere prvi zvezek držite v rokah, uspeli doseči naš poglobitveni namen, to je podati osnovne domoznanske informacije, oblikovane v zgodbo, ki bo našim uporabnikom dodatno osvetlila delček domačega mesta, predvsem pa zgodbo opremiti s seznamom našega knjižničnega gradiva, s pomočjo katerega lahko radovedni bralec nadaljuje z doseganjem novih in novih zgodb, skritih med milijoni potiskanih strani naših knjižničnih polic. In če bomo tudi po tej poti uspeli doseči večje vrtnčenje potiskanih strani med (vedno več) radovednih bralcev, bo naš trud v celoti poplačan.

*mag. Teja Zorko,
vodja Slovenske knjižnice, Centra za domoznanstvo in specialne humanistične zbirke MKL*

Glavni kolodvor Ljubljana

Besedilo in izbor gradiva:

Maša Špič, Simona Pečenik in Nela Križnik Primožič

Vožnja po železnici (litografija)

Avtor: Seeland, J.

Vir: *Kmetijske in rokodelske novice*, 19. apr. 1848, priloga.

Prihod železnice v Ljubljano

Prva lokomotiva z vagoni, ki so ji ljudje rekli lukamatija, je v Ljubljano pripeljala 18. avgusta 1849, na 19. rojstni dan cesarja Franca Jožefa. Slavnostna proslava ob prihodu prvega vlaka v Ljubljano pa je sledila slab mesec kasneje, 16. septembra 1849, z uradnim odprtjem železnice od Dunaja do Ljubljane. Celotno izgradnjo proge je financirala Habsburška monarhija.

»Pretečena nedelja – 16. dan tega mesca – je bila eden nar imenitniših dni za Ljubljano in celo Kranjsko deželo: vožnja po železnici se je, in sicer z veliko častjó začela, in Dunajsko mesto – sercé avstrijanskiga cesarstva – z vsimi kraji, ki vmes ležé, in z vsimi, kamor za Dunajem železnica pélje, je v bližno sosedstvo stopila s Kranjsko deželo. Zares! nov čas se je začel ta dan za nas. Zató je pa tudi cela Ljubljana na nogah bila, in od bližnih in daljnih strani je privrelo toliko ljudi skupej, de jih morebiti še nikdar

toliko v Ljubljani ni bilo [...] Dva hlapóna „Ljubljan“ in „Triglav“ imenovana sta pridirjala perva v Ljubljanski kolodvor z nadvojvodam Albrehtam, ministram Brukam, in z mnogimi povabljenimi gosti iz Dunaja, Gradca, Marburga in Celja, ki so bili od zbrane množice z velikim veseljem in glasnim klicam „živjo“ sprejeti [...] Kmalo po pêtih so se pripeljali med gromenjem topov in petjem vsih zvonov s krasno okinčanim hlapónam v krasno okinčani kolodvor ...»

(Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči, 19. sep. 1849, str. 167)

Stavba železniške postaje Ljubljana pa je bila zgrajena in pripravljena že leto dni prej. Za lokacijo postaje je bilo določeno območje v izteku tedanje Blatne vasi (približno območje današnje Kolodvorske ulice) in Dolgih njiv nad Kravjo dolino (približno nad današnjo Trubarjevo ulico); lokacija blizu starega jedra je bila primerna zaradi dobre dostopnosti in nemotečega hrupa in vrveža.

Glavni kolodvor Ljubljana leta 1849

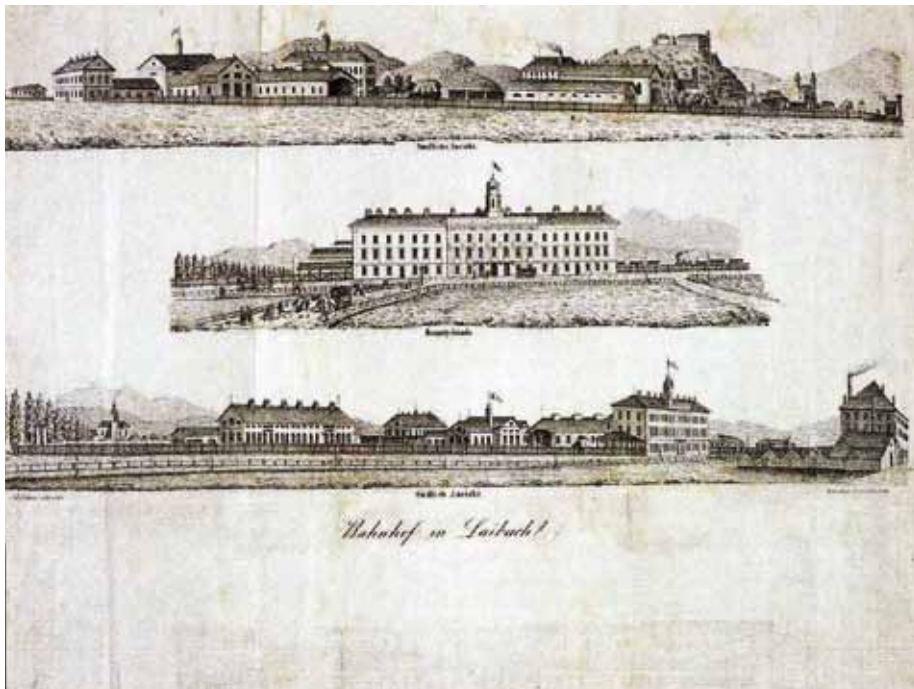
Vir: *Ilustrirani Slovenec*, 16. nov. 1930, str. 364.

Gradnja dvonadstropnega postajnega poslopja, dolžine 66 metrov in širine 12 metrov, se je pričela že 1847. leta, dokončali pa so ga aprila 1848. Postajno poslopje je ob izgradnji delovalo veličastno. Na strehi je bil lesen zvonik z uro, ki pa se je ob potresu leta 1895 zrušil. Ponovno so ga zgradili šele sto let kasneje, leta 1995, ko je kolodvorska stavba doživela temeljito prenovu po originalnih načrtih.

Prvotno postajno območje se je raztezalo od sedanje Dunajske ceste do Metelkove v dolžini 820 metrov, širina pa je do danes ostala nespremenjena.

»Za zidavo postajnega poslopja, za polaganje tirnih naprav ter za postavitev skladišč klančine, kurilnice in remize je rabila železniška uprava prostor v dolžini 800 sežnjev, t. j. 1 km in 530 metrov. Nadzorstvo nad gradnjo je vodil inž. Ferd. Hoffmann, ki je imel svojo pisarno v Klečah pri Dolu. Podjetnika, ki sta prevzela vse delo, sta se zvala Benjamin Pichler in Jože Stare.«

(Jenko, J. (1934, avg.): Ko nam je stekla prva železnica, Kronika slovenskih mest, 1 (3), str. 171.)

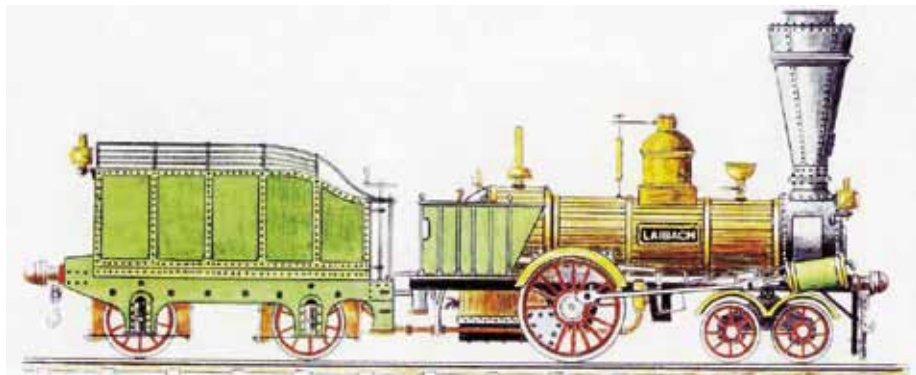
Kolodvor ob odprtju, 1849
(Original hrani Mestni muzej Ljubljana.)

»Pretečena sabota je bila Ljubljančanam imenitni dan. V gledišu pervikrat po veliko létih slovenska vesela igra – v kolodvoru železnice pa veselica delavcov, ki so vunanje zidovje poglavitniga pohišstva dokončali. Pa kaj nam pomaga, de bo kolodvor Ljubljanski (Bahnhof) že létas dokončan – kjer je še v Zalogu toliko dela, še več pa med gorami poleg zidaniga mosta! Še prihodnje léto je mende ne bomo imeli železnice do Ljubljane; do tistihmal bojo vunder naši priserčni Ljubljančanje šli na železnico – ne pa, kakor zdej sploh pravijo – na ajzenpôn!!!«

(Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči, 12. jul. 1848, str. 120.)

»V Ljubljani so prihod vlaka počastili s topovskimi streli z gradu. Zvonenje zvonov v vseh ljubljanskih cerkvah je naznanilo začetek velikih slavnosti. Kolodvor je bil okrašen z venci, zelenjem in rožami. Na postaji se je drenjala ogromna množica prebivalstva, tik ob progi pa so stali vsi pomembnejši posvetni in duhovni gospodje, na čelu z deželnim glavarjem grofom Welsersheimbom in ljubljanskim knezoškofom Wolfom. Ko je z vlaka stopil nadvojvoda Albreht, ga je ljubljanski župan Guttman slavnostno nagovoril. Nadvojvoda se je toplo zahvalil za prisrčen sprejem in ob tem kranjsko deželo imenoval „biser cesarske krone“.«

(Cvirn, J., Studen, A. (2001). Ko vihar dirjajo hlaponi. Ljubljana: SŽ – Železniški muzej.)

Lokomotiva »Laibach«

Vir: Sorč, E. (1999, sep.). *Prihod prvega vlaka v Ljubljano*. *Gea*, 9 (9), str. 11.

»Sledil je še blagoslov obeh lokomotiv, postajnih poslopij in naprav, potem pa je nadvojvoda Albreht podelil odlikovanja za zasluge pri gradnji železnice ... Nato se je slavnostna povorka pričela pomikati proti mestu. Na vsej poti je bil ob cestah na obeh straneh špalir z vojaki, za njimi pa nepregledne množice ljudi. V kazini je bil slavnostni banket za povabljenе goste. Slavje ni ponehalo niti zvečer. Rajanje je trajalo do zore. Naslednjega dne zjutraj je godba narodne garde z budnico spet dvignila ljudi na noge, da se poslovijo od visokih gostov, ki jih je vlak ob pol osmih zjutraj odpeljal nazaj na Dunaj ...«

(Brilej, M. (1999): *150 let železnice : Od Celja do Ljubljane : 1849-1999*. Litija: Tiskarna Aco.)

1322. (1)

K. südliche Staats-Eisenbahn.

Vom 14. Juli bis zum Wiedereintritte dieser Ankündigung findet für die, nur gültiger Witterung an allen Sonn- und Festtagen auf der Bahnstrecke zwischen Laibach und Littai mit bedingter Ausnahme nach Zulassung der vorhandenen Personen-Wagen bestehende Personen-Züge folgende Fahrordnung Statt.

Von den Stationen	Abfahrts-Stunde	
	in der Richtung nach Littai	in der Richtung nach Laibach
Laibach	2 Uhr Nachmittags	— —
Salloch	2 1/2 „ „	8 1/2 Uhr Abends
Laase	2 1/2 „ „	8 1/2 „ „
Krensch	2 1/2 „ „	7 1/2 „ „
Littai	— —	7 1/2 „ „

Wien am 11. Juli 1850.

Vozni red

Vir: *Laibacher Zeitung*, 13. jul. 1850, str. 716.

Station	km	Stunden	Station	km	Stunden
Graz	0	0	Gall	120	2 1/2
Edschof	1 1/2	1 1/2	Karl Teller	136	3 1/2
Villach	4 1/2	2 1/2	Bad Toller	151	4 1/2
Lebring	5 1/2	3 1/2	Trinobach	166	5 1/2
Loibitz	6 1/2	4 1/2	Roatitz	181	6 1/2
Chrudim	7 1/2	5 1/2	Triffl	196	7 1/2
Spallitz	8 1/2	6 1/2	Sager	211	8 1/2
Paltschitz	9 1/2	7 1/2	Dau	226	9 1/2
Martberg	10 1/2	8 1/2	Lilly	241	10 1/2
Roatitz	11 1/2	9 1/2	Roatitz	256	11 1/2
Pragerhof	12 1/2	10 1/2	Laas	271	12 1/2
Paltschitz	13 1/2	11 1/2	Laibach	286	13 1/2
Pragerhof	14 1/2	12 1/2			
Paltschitz	15 1/2	13 1/2			
Pragerhof	16 1/2	14 1/2			
Paltschitz	17 1/2	15 1/2			
Pragerhof	18 1/2	16 1/2			
Paltschitz	19 1/2	17 1/2			
Pragerhof	20 1/2	18 1/2			
Paltschitz	21 1/2	19 1/2			
Pragerhof	22 1/2	20 1/2			
Paltschitz	23 1/2	21 1/2			
Pragerhof	24 1/2	22 1/2			
Paltschitz	25 1/2	23 1/2			
Pragerhof	26 1/2	24 1/2			
Paltschitz	27 1/2	25 1/2			
Pragerhof	28 1/2	26 1/2			
Paltschitz	29 1/2	27 1/2			
Pragerhof	30 1/2	28 1/2			
Paltschitz	31 1/2	29 1/2			
Pragerhof	32 1/2	30 1/2			
Paltschitz	33 1/2	31 1/2			
Pragerhof	34 1/2	32 1/2			
Paltschitz	35 1/2	33 1/2			
Pragerhof	36 1/2	34 1/2			
Paltschitz	37 1/2	35 1/2			
Pragerhof	38 1/2	36 1/2			
Paltschitz	39 1/2	37 1/2			
Pragerhof	40 1/2	38 1/2			
Paltschitz	41 1/2	39 1/2			
Pragerhof	42 1/2	40 1/2			
Paltschitz	43 1/2	41 1/2			
Pragerhof	44 1/2	42 1/2			
Paltschitz	45 1/2	43 1/2			
Pragerhof	46 1/2	44 1/2			
Paltschitz	47 1/2	45 1/2			
Pragerhof	48 1/2	46 1/2			
Paltschitz	49 1/2	47 1/2			
Pragerhof	50 1/2	48 1/2			
Paltschitz	51 1/2	49 1/2			
Pragerhof	52 1/2	50 1/2			
Paltschitz	53 1/2	51 1/2			
Pragerhof	54 1/2	52 1/2			
Paltschitz	55 1/2	53 1/2			
Pragerhof	56 1/2	54 1/2			
Paltschitz	57 1/2	55 1/2			
Pragerhof	58 1/2	56 1/2			
Paltschitz	59 1/2	57 1/2			
Pragerhof	60 1/2	58 1/2			
Paltschitz	61 1/2	59 1/2			
Pragerhof	62 1/2	60 1/2			
Paltschitz	63 1/2	61 1/2			
Pragerhof	64 1/2	62 1/2			
Paltschitz	65 1/2	63 1/2			
Pragerhof	66 1/2	64 1/2			
Paltschitz	67 1/2	65 1/2			
Pragerhof	68 1/2	66 1/2			
Paltschitz	69 1/2	67 1/2			
Pragerhof	70 1/2	68 1/2			
Paltschitz	71 1/2	69 1/2			
Pragerhof	72 1/2	70 1/2			
Paltschitz	73 1/2	71 1/2			
Pragerhof	74 1/2	72 1/2			
Paltschitz	75 1/2	73 1/2			
Pragerhof	76 1/2	74 1/2			
Paltschitz	77 1/2	75 1/2			
Pragerhof	78 1/2	76 1/2			
Paltschitz	79 1/2	77 1/2			
Pragerhof	80 1/2	78 1/2			
Paltschitz	81 1/2	79 1/2			
Pragerhof	82 1/2	80 1/2			
Paltschitz	83 1/2	81 1/2			
Pragerhof	84 1/2	82 1/2			
Paltschitz	85 1/2	83 1/2			
Pragerhof	86 1/2	84 1/2			
Paltschitz	87 1/2	85 1/2			
Pragerhof	88 1/2	86 1/2			
Paltschitz	89 1/2	87 1/2			
Pragerhof	90 1/2	88 1/2			
Paltschitz	91 1/2	89 1/2			
Pragerhof	92 1/2	90 1/2			
Paltschitz	93 1/2	91 1/2			
Pragerhof	94 1/2	92 1/2			
Paltschitz	95 1/2	93 1/2			
Pragerhof	96 1/2	94 1/2			
Paltschitz	97 1/2	95 1/2			
Pragerhof	98 1/2	96 1/2			
Paltschitz	99 1/2	97 1/2			
Pragerhof	100 1/2	98 1/2			

Vozni red ob slavnostni vožnji iz Celja v Ljubljano, 16. sept. 1849
 Vir: *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči*, 1849, priloga.

Železnica je potnikom prinašala veliko veselja in koristi, pa tudi pozitiven gospodarski vpliv. Ljubljana je postala najpomembnejše prometno in trgovsko središče na Slovenskem. Tovorni promet po železnici je postajal iz leta v leto gostejši. Odprla so se nova delovna mesta in novi poklici. Ljudje so se zaposlovali kot progovni čuvaji, progovni delavci, zavirači, premikači, skladiščni delavci, kretničarji in delavci v železniških delavnicah.

Te priložnosti za razvoj Ljubljane so se zavedali tudi večji ljubljanski bogataši, trgovci in obrtniki, ki so se že leta 1838 na seji na ljubljanskem magistratu obvezali, da bodo gradnjo železnice podprli z zbranim milijonom goldinarjev. Tega denarja jim kasneje ni bilo treba plačati, kajti gradnjo dvotirne južne železnice med Dunajem in Ljubljano ter kasneje Trstom, ki je bila za gospodarski razvoj in vojaško strategijo avstrijskega imperija izjemnega pomena, je v celoti financirala avstrijska država.

Ljubljanski kolodvor v začetku 20. st.
(Izvirnik hrani Mestni muzej Ljubljana.)

Ljubljanski železniški problem

Ob prihodu železne ceste v Ljubljano, leta 1849, je bila Ljubljana majhno in nepomembno mesto z nekaj več kot 30.000 prebivalci. Leta 1870 je bila zgrajena proga proti Gorenjski, leta 1893 pa Dolenjska železnica. Vsaka od treh železnic je bila v lasti drugega podjetja. Ta podjetja pa med seboj niso sodelovala in zato je imela Ljubljana kar tri kolodvore: Državni (tudi Jožefov) kolodvor za Pivovarno Union, Kolodvor južne železnice (današnji glavni kolodvor) in Dolenjski kolodvor na Rakovniku. Že ob ljubljanskem potresu leta 1895 je bilo jasno, da se zaradi slabih barjanskih tal mesto lahko širi le proti severu, preko železnice.

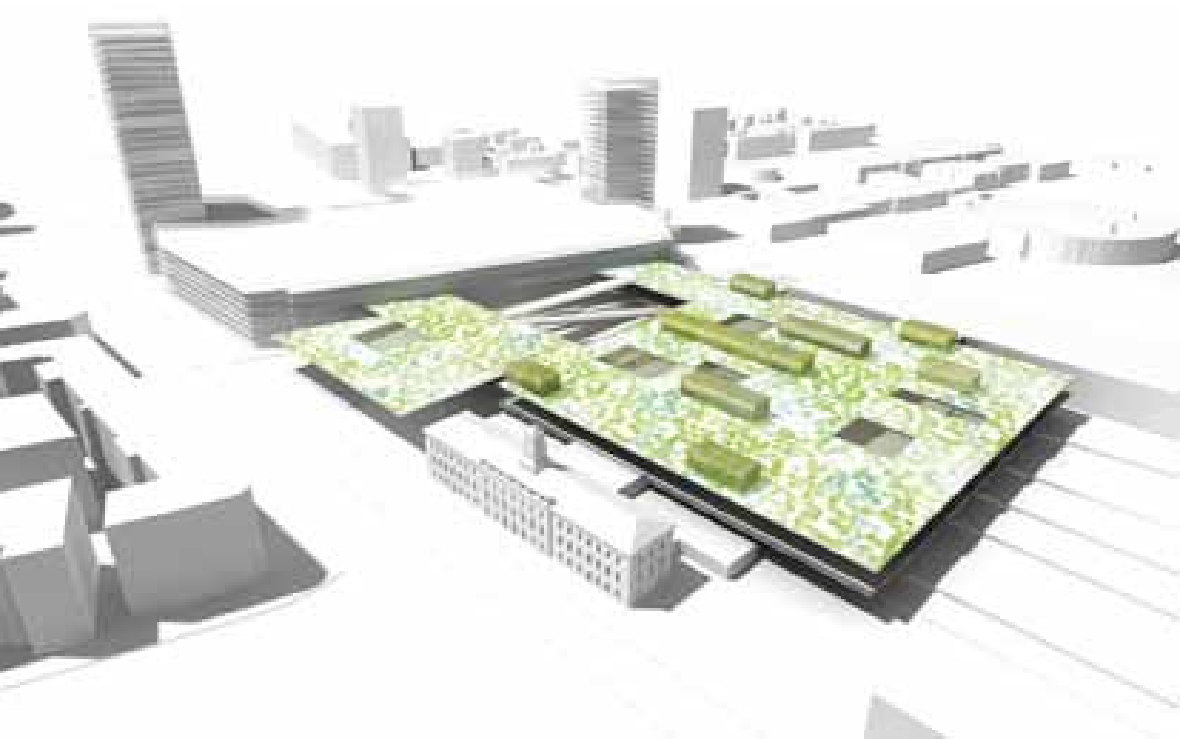
V gospodarskem in družbenem smislu je gradnja železnic prinesla napredek, hkrati pa je sprožila tudi prostorske in urbanistične probleme, ki jih mesto pravzaprav še danes rešuje.

Načrtov in predlogov za rešitev železniškega problema je bilo mnogo, ideja o poglobitvi železnice pa je bila aktualna že v 30-ih letih 20. stoletja. Na zadnjem arhitekturnem natečaju za potniško postajo Emonike je bila izbrana rešitev, ki jo je predlagal arhitekturni biro Ravnikar Potokar. Zdaj je samo še vprašanje časa, kdaj se bodo »sanje« o novi moderni potniški postaji uresničile.

Železniška postaja po prenovi leta 1995

Vir: Sorč, E. (1999, sep.). *Prihod prvega vlaka v Ljubljano*, *Gea*, 9 (9), str. 10.

Natečaj za nov potniški center

Vir: Natečajno gradivo Potniški center Ljubljana, MOL, 2002.

Eksplozija na kolodvoru

Velika nesreča, ki se je zgodila na ljubljanski železniški postaji, se je pripetila tik po drugi svetovni vojni.

»Železniška postaja je bila kot pomemben objekt cilj zavezniškega letalstva proti koncu druge svetovne vojne. Ob bombardiranju so bile poškodovane tirne naprave in kurilniški objekti. Najhujše pa se je zgodilo mesec dni po koncu vojne. Vojak JLA T. G. je 8. junija 1945 ob 20.30 iz objestnosti izstrelil raketo, ki je padla na vagon, naložen z municijo. Sledile so močne eksplozije, ki so razdejale postajo. Uničeno je bilo 4.753 metrov tirov, veliko število kretnic, skladišč, prometni stolp, kurilniški objekti, delavnice itd. Znatne poškodbe so utrpeli tudi stanovanjske hiše ob Resljevi, Masarykovi in Šmartinski cesti. V eksplozijah in požaru je bilo uničenih 579 vagonov in blago v bližnjih skladiščih.«

(Karol Rustja: 150 let proge Celje-Ljubljana, Ljubljana 1999)

Kolodvor Ljubljana skozi čas

Od srede 19. stoletja do konca prve svetovne vojne

- Leta 1836 je bilo odločeno, do bo Avstro-ogrška gradila Južno železnico (začetna postaja Dunaj, končna postaja Trst).
- Kranjski in štajerski deželni stanovi ter ljubljanski trgovci so bili pripravljene podpreti potek proge mimo Ljubljane z milijonom takratnih goldinarjev, kar je bil velikanski znesek. Toda zaradi strateške pomembnosti je Avstro-ogrška monarhija sama financirala potek železnice.

Kolodvor leta 1860
(Original hrani Mestni muzej Ljubljana.)

- Leta 1847 so začeli z gradnjo dvonadstropnega postajnega poslopja, ki so ga dokončali aprila 1848.
- Dne 16. 9. 1849 so odprli celotno progo s prihodom vlaka iz Celja, polnega eminentnih dunajskih gostov; že prej pa je bilo več poskusnih voženj.
- Leta 1857 so dokončali progo do Trsta; Ljubljana je postala tranzitna postaja, hkrati pa so potniki v mesto prinesli občutek svetovljanskega utripa.
- V letu 1863 so v okviru posodobitev zaradi naraščajočega prometa preuredili tako imenovano »harfo« (tirno območje, kjer se proga s kretnicami razveja v postajne perone) in jo podaljšali proti vzhodu na skupaj 1200 metrov, do Šmartinske ceste. To je takšno območje postaje, kot ga poznamo še danes.
- V obdobju od 1870 do 1900 so gradili nove proge: Gorenjsko (1870), Kamniško (1891), Dolenjsko (1893), povezavo Ljubljana–Straža Toplice (1894) in Ljubljana–Vrhnika (1899).
- Leta 1895 se v potresu podre leseni stolpič z uro.
- Konec 19. stoletja se je občutno povečal promet. Zato so že začeli razmišljati o podvozih na najbolj prometnih križiščih. Leta 1907 so zgradili na najbolj prometnem prehodu na Dunajski cesti brv za pešce; leta 1910 je bil zgrajen Šmartinski podvoz.

Obdobje med obema vojnama do konca 60. let

- V letu 1919 so se pojavili precej radikalni predlogi, med njimi ponovno tisti o prestavitvi postaje daleč ven iz mesta in o dvigu vseh prog na viadukte.
- Leta 1929 je nastal zanimiv načrt. Inž. Stanko Dimnik je ponudil poglobitev železnice. Načrt je bil zares temeljito pripravljen, saj je obsegal vse parametre, relevantne pri projektih takega obsega. Upošteval je geološke ugotovitve (sestave tal), ekološke kriterije (zmanjševanje hrupa in odstranitev kurilnice iz mestnega središča), oživljanje kvalitet mesta (prehodnost železniškega območja), pripravil pa je tudi neizogibne izračune stroškov, s katerimi je dodatno utemeljil svoj predlog. Kasneje so se viziji inž. Dimnika pridružili tudi arhitekti Jože Mesar, Ladislav Kham in Pavel Goestl, ki so prispevali osnutek ureditve kolodvorskega območja, v katerem so predvideli odstranitev stare in gradnjo nove postaje nad tiri v podaljšku Resljeve.

Pred železniško postajo v prvi polovici 20. st.
(Original hrani Mestni muzej Ljubljana.)

Železniška postaja Ljubljana sredi 20. st.
(Original hrani Mestni muzej Ljubljana.)

- Postajnemu poslopju so neprestano dozidavali nove prostore, ki pa južne fasade ne kvarijo v večji meri. Levo in desno od postajnega poslopja so v štiridesetih in petdesetih letih zgradili objekte izrazito utilitarnega značaja (carinarnico, zdravstveni dom in kulturno društvo), v ničemer pa niso doprinesli k reševanju ključnega vprašanja postaje kot celote.
- V letih 1959 in 1960 je bil razpisan natečaj za ureditev območja železniške postaje. Tudi zmagovalna skupina arhitektov: Jože Pucihar, Ivan Štrukelj in Božidar Gvardjančič je oddala dve različici: eno nivojsko in drugo, izven konkurence, s poglobitvijo.
- Z utemeljitvijo, da je rešitev s podvozi v danem ekonomskem položaju edina možna, sta v letih 1961 in 1962 zgrajena oba podvoza na Dunajski (tedanji Titovi) in Celovski cesti. S tem pa je bil rešen le del celotne problematike – zgolj dolgotrajno zastajanje prometa pred zapornicami.
- Konec 60-ih let je Ljubljanski urbanistični zavod zasnoval projekt »prometne glave« – to je prometnega terminala ali urbanistično-arhitekturnega kompleksa, ki bi omogočil povezavo vseh vrst prometa (železniškega, mestnega, primestnega in regionalnega avtobusnega ter letalskega), hkrati pa naj bi bil tudi obsežno poslovno središče.

Železniški peron v Ljubljani sredi 20. st.
(Original hrani Mestni muzej Ljubljana.)

Od 1970 do danes

- Načrta Ljubljanskega urbanističnega zavoda niso izvedli, pač pa je obveljal kot temeljna programska zasnova, na podlagi katere so leta 1978 in 1979 razpisali dvostopenjski vsejugoslovanski natečaj za ureditev »Potniške postaje Ljubljana«.
- Prvi krog natečaja je bil zaključen leta 1979, v njem pa so izbrali šest projektov in jih z enakovredno nagrado uvrstili v drugi krog. V drugem krogu je bil nato izbran predlog arhitekta Marka Mušiča. Toda projekt ni bil realiziran.

Postaja pred prenovo leta 1995

Vir: Sorč, E. (1999, sep.). *Prihod prvega vlaka v Ljubljano*. *Gea*, 9 (9), str. 10.

Potniški center Ljubljana za 21. st.
Vir: Emonika d.o.o.

- Leta 1995 je bilo postajno poslopje temeljito prenovljeno po izvirnih načrtih. Sto let po ljubljanskem potresu, ko se je na postaji porušil leseni stolpič z uro, je kolodvorska stavba končno doživela temeljito prenavo po originalnih načrtih in pridobila tudi nov stolp z uro, ki je sedaj zidan. Preuredili pa so tudi podhod do peronov.
- V 21. stoletju pa sta bila izvedena dva natečaja za prenavo potniškega centra in za poglobitev železniških tirov (leta 2002 in 2008). Na slednjem je dobil prvo nagrado arhitekturno biro Ravnikar Potokar.

**Maketa nove ureditve potniškega centra
Hrani: Oddelek za urejanje prostora MOL.**

V mislih z Južno železnico

Mladen Bogić

Temelji železniškega omrežja v Sloveniji

27. julija 1857 je cesar Franc Jožef s svojo navzočnostjo povzdignil slovesnost ob dokončanju železnice od Dunaja do Jadranskega morja, ko je bil dograjen še njen zadnji, 145 kilometrov dolg odsek od Ljubljane do Trsta. Več kot poldrugo stoletje je tega, kar so se graditelji srečali z novimi, na videz nepremostljivimi težavami. Težav sicer ni manjkalo že prej, pri gradnji proge do Ljubljane, ki je naše glavno mesto dosegla jeseni 1849 in je bila pravcata epopeja. Na zadnjem odseku pa so izzivi presegli vsa pričakovanja. Zgolj za prečenje Ljubljanskega barja so morali nasuti 690.000 m³ materiala, se iz ljubljanskih 300 metrov nad morjem vzpeti na 603 metre nadmorske višine pri Postojni, tam zgraditi številne zaščitne zidove proti burji in snežnim zameutom, zagotoviti dovolj vode za napajanje lokomotiv na malone brezvodnem Krasu in nazadnje še v Trstu za postajo iztrgati del zemljišča morju, tako da so nasuli 554.000 m³ materiala. Kaj je pravzaprav pomenila ta proga za nas? Ali bolje, kaj nam je pomenila Južna železnica, ki se je potem razširila daleč v globino ozemlja – naj spomnimo, da je postopoma z glavnimi vejami segla od Pragerskega do Budimpešte (1860/61), pa od Zidanega Mosta do Zagreba in Siska (1862), nato od Maribora po Dravi navzgor vse do Tirolske (1963/71), kjer je preko Brennerja povezala Nemčijo z Italijo. (Za primerjavo: na svojem vrhuncu je Južna železnica imela 3133 kilometrov prog, medtem ko jih imajo danes Slovenske železnice 1229.) Na kratko: prinesla je življenje. Sicer je bila osnovna smer zgrajena predvsem z namenom, da poveže prestolnico z najvažnejšim pristaniščem monarhije, vendar je neizogibno prinesla s seboj gospodarski razcvet v vse kraje, ki se jih je dotaknila. Gotovo je treba šteti za srečo, če se nahajaš ravno na poteku prvorazredne dvotirne proge, kar je železnica Dunaj–Trst vsekakor bila. To je bilo očitno tudi sodobnikom, saj so otvoritveni vlak odseka Celje–Ljubljana 16. septembra 1849 sprejeli ne le topovski strelji in splošno rajanje na ljubljanski postaji, temveč tudi zelo zgovorni napisi na zidu Terpinčeve papirnice v Vevčah: KUPČIJA – OBERTNOST – KMETIJSTVO. Ljudje so duha časa pravilno razumeli! (Vsekakor pravilneje kot geografijo, saj je bilo pozneje v časopisih brati, da je z vlakom z Dunaja prispela visoka gospoda, pravilno pa bi bilo, da je z vlakom prispela visoka gospoda z Dunaja, saj je na gorskem Semmeringu še zmeraj zijala vrzel, preko katere je bilo treba s kočijami in ki so jo zaprli šele čez pet let.)

Pogled na zemljevid Slovenije je zgovoren; vidimo lahko, da najvažnejše proge slej ko prej izvirajo iz Južne železnice. Če primerjamo progovne kilometre, vidimo, da je bilo od 1430 kilometrov prog, ki so bile pri nas kdaj koli v javnem prometu, kar 678 kilometrov v lasti ali obratovanju Južne železnice, torej dobrih 47 %. Če primerjamo današnje stanje, se izkaže, da od 1229 kilometrov prog celih 646 kilometrov, torej 53 %, izvira iz Južne železnice. Karel Ghega, duševni oče osnovne proge Južne železnice na Slovenskem (in graditelj proge preko Semmeringa), je vedel, kako se gradi železnice!

Možgani Južne železnice so že mogoče bili na Dunaju, njen pleksus solaris, živčni in žilni splet, pa je bil v današnji Sloveniji, v Mariboru. Tam sta se križali smer sever – jug (Dunaj – Trst) in smer vzhod – zahod (Budimpešta – Pragersko – Maribor – Dravograd – Tirolska), tam je bila glavna delavnica Južne železnice, ustanovljena že leta 1863 in izjemno visoko kvalificirana. Sicer niso izdelovali novih lokomotiv, zato pa nič manj pomembne nove, nadomestne kotle zanje. (Naša najstarejša lokomotiva v muzejski zbirki, št. 718 Južne železnice, izdelana leta 1861, je leta 1898 dobila nadomestni kotel, izdelan v kotlarni Južne železnice v Mariboru pod tovarniško številko 147.) Več o tem pozneje.

Seveda je železnica tudi spodbudno vplivala na prebujajočo se industrijo, naj spomnimo zgolj na železarno v Štorah, pa na premogovnike v Hrastniku, Trbovljah in Zagorju, ki so šele z železnico lahko zaživel.

Železnica kot kulturno dobro

Treba je omeniti še posebno dimenzijo Južne železnice, ki sega onkraj utilitarističnega na področje lepega, to so visoke gradnje. Genialno nadarjeni Benečan Ghega, ki si je že s 16 leti na univerzi v Padovi pridobil diplomu inženirja in arhitekta in je le eno leto pozneje prav tam doktoriral iz matematike, je gojil ljubezen do arhitekture vse življenje. Tako je v svojem času odločilno vplival na obliko vseh visokih gradenj na Južni železnici, čeprav je poveril detajliranje in končno izvedbo svojemu prijatelju, arhitektu Moritzu Löhru. Na območju današnje Slovenije so nastale nekatere najlepše zgradbe na vsej Južni železnici, ki jih presega le proga preko avstrijskega Semmeringa. To so vsekakor 650 metrov dolgi Pesniški viadukt, 190 metrov dolgi leseni most tipa Howe čez Dravo v Mariboru, lepi kamniti most čez Savinjo v Zidanem mostu, ki je bil zahtevno zgrajen v loku, še en most tipa Howe čez Savo pri Litiji, imenitno postajno poslopje 1. razreda v Ljubljani, in najmogočnejši objekt na vsej trasi med Dunajem in Trstom, 561 metrov dolgi, 38 metrov visoki dvonadstropni Borovniški viadukt. Večine naštetih objektov na žalost ni več, z današnje perspektive pa jih uvrščamo med kulturno dobro najvišjega nivoja. Nadomestile so jih modernejšie gradnje ali pa so, kot Borovniški viadukt, bile uničene v vojni in zaradi drugih škodljivih vplivov. Ohranjena sta le most v Zidanem Mostu, ki še zmeraj služi svojemu namenu, in postajno poslopje v Ljubljani. Le-to je bilo v letih 1995–96 popolnoma obnovljeno in statično sanirano.

Pri tem je bila ohranjena le spomeniško zaščiten zunanja lupina, v notranjosti je nastalo novo, močno ogrodje iz železobetona, ki je oklenilo tudi posamezna nadstropja. Nekateri elementi so bili ohranjeni tudi v notranjosti, tako stebri in stropni oboki v sprejemni dvorani. Novo je bilo izvedeno v harmoniji s starim, tako da je leta 1996 častljivo poslopje zažarelo v stari lepoti in slavi. Celo stolpič z uro, glavni razpoznavni znak postaje, ki ga je leta 1895 porušil potres, je bil okroglo stoletje pozneje ponovno zgrajen.

Novi poudarki v železniški arhitekturi Južne železnice so se pojavili kmalu po prelomu stoletja, ko so začele rasti kretniške postavljalnice. Tako so nastali lepi tipizirani kretniški stolpi in manjše, pritlične kretniške postojanke. Kretniški stolp v Celju se je posrečilo v zadnjem trenutku rešiti pred rušenjem in spomeniško zaščititi. Leta 1996, ob 150-letnici železnic na Slovenskem, je bil temeljito obnovljen. Danes zanj skrbi društvo ljubiteljev železnic v Celju. Hkrati je bila spomeniško zaščiten tudi manjša, dobro ohranjena kretniška postojanka v Zidanem Mostu. Od tipičnih malih progovnih čuvajnic iz prvega obdobja Južne železnice je obnovljena in rešena pred propadom žal le ena, in to v Borovnici, po zaslugi prizadevnih krajanov. Stoji na stari trasi proge, ki je vodila iz ljubljanske smeri na viadukt. Njena stilizirana podoba je bila skupaj s krilatim kolesom uporabljena kot motiv za »grb« Železniškega muzeja Slovenskih železnic.

Vsaj deloma torej smemo biti zadovoljni z zaščito železniške arhitekturne dediščine pri nas, še posebej, če upoštevamo tudi delavsko kolonijo glavne delavnice Južne železnice v Mariboru (in seveda – izven področja Južne železnice – spomeniško varovano osrednje območje nekdanje kurilnice avstrijskih državnih železnic v Ljubljani, zdaj sedež Železniškega muzeja, sprožene pa so bile tudi iniciative za zaščito več drugih železniških objektov).

Glavna delavnica južne železnice

V prvi polovici 19. stoletja je bil Maribor le majhno, nepomembno trgovsko in obrtniško mesto s širokim kmetijskim zaledjem. Ko pa je postalo železniško vozlišče, se je začelo razcvetati in se je sčasoma razvilo v glavno industrijsko mesto Slovenije. Zgolj v času od šestdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne se je število prebivalcev več kot podvojilo. Glavna delavnica Južne železnice se je raztezala že v začetku kar na 84.470 m² in je v šestdesetih in sedemdesetih letih še naprej rasla, zgradili so še skladišče lesa, žago in poslopje za stroje¹. V delavnicah je bilo prostora za 250 vagonov in 46 lokomotiv, kar je znašalo 15 % celotnega voznega parka Južne železnice.

¹ Vsi historični podatki prevzeti iz študije Toneta Petka: Kratek etnološki oris železničarske kolonije Studenci v Mariboru. – Kronika, letnik 31, št. 2-3, 1983, str. 197-202.

Tudi po letu 1918 se je v novi južnoslovanski državi delavnica še naprej razvijala, kljub novim, omejujočim razmeram. So pa v njeno gravitacijsko področje prišla vozila iz drugih delov nove države. Med 2. svetovno vojno je bila hudo prizadeta, pa potem ponovno obnovljena in v šestdesetih letih modernizirana. Začeli so celo izdelovati nove potniške vagoni. Proizvodnjo so dodatno razširili še na toplotno tehniko. V devetdesetih letih jo je prevzel Siemens, ki je sestavljal tudi naše nove motornike vrste 312 Desiro. Konec avgusta 2009 je Siemens obrat zaprl. Novi lastniki si prizadevajo oživiti proizvodnjo.

Skupaj z razvojem delavniških kapacitet je raslo tudi število delavcev. V začetku je bilo nekaj sto zaposlenih, leta 1880 pa na primer že 1070. Zanje je bilo treba ustrezno poskrbeti in tako je v neposredni bližini delavnic, ob Koroškem kolodvoru, nastala vzorna delavska kolonija. V Mariboru takrat ni bilo dovolj ustrezno kvalificiranih delavcev, zato so jih privabili z vseh koncev monarhije. Ker je v mestu manjkalo stanovanj, jih je dala zgraditi Južna železnica. Že leta 1863, ko je delavnica začela obratovati, je bilo v koloniji 12 tipskih hišic, dve enonadstropni in ostale pritlične, obdane s pripadajočimi vrtovi. Hišice so imele v vsaki etaži po štiri stanovanja z vzornim komfortom – za takratni čas. Leta 1868 je bila zgrajena še »nova kolonija«, z 28 enonadstropnimi hišicami. Tudi šolo so zgradili, pa otroški vrtec, in nazadnje »Konzum« - trgovino z živili, ki je začela poslovati leta 1874.

Poslopja so bila last Južne železnice, zato jih je tudi vzdrževala njena delavnica. Vsaki dve leti so jih na primer preplekali. Prebivalcem niso dovolili nobenih sprememb, niti v stanovanjih niti v vrtovih.

Pravico do stanovanja so uživali samo zaposleni v železniški delavnici. Če je kdo odpovedal službo ali se upokojil, se je moral v treh mesecih izseliti. Ker so bili vsi prebivalci vezani na delo v železniški delavnici in ker je v naselju obstajala vsa potrebna infrastruktura, se je med njimi razvil močan občutek pripadnosti, ki je šele po drugi svetovni vojni polagoma zamrl.

Te posebne okoliščine so privedle do tega, da je bila železniška delavska kolonija v Mariboru spoznana za kulturno dediščino in leta 1982 spomeniško zaščitena.

O državnem in zasebnem

Na tem svetu pa res ni nič novega: progo proti Trstu so na Dunaju začeli graditi kot projekt zasebnega kapitala; do mesteca Gloggnitz pod gorami jo je financiral dunajski bankir Georg Sina, potem pa so se odločili, da jo bodo nadaljevali v državni režiji. Strateško in narodnogospodarsko nadvse važne železnice seveda ne smejo biti izpostavljene zasebnim interesom! Toda glej, komaj je bila Južna državna železnica dokončana, eno leto po odprtju leta 1957, je bila že spet privatizirana, ker je država prav zaradi

gradnje železnic prišla v takšno finančno stisko, da ni mogla naprej. Nastala je družba z udeležbo mednarodnega kapitala, katere naziv se je sčasoma izkristaliziral kot Južna železnica. Takšna in podobna je bila usoda vseh državnih železnic v stari Avstriji! Toda sčasoma se je pokazalo, da male zasebne železnice, ki so posledično nastale, niso bile sposobne življenja, zato jim je morala priskočiti na pomoč država, tipično tako, da je zajamčila obresti na vloženi kapital ne glede na donosnost. Nesmiselno bi bilo, da bi jih država stalno finančno podpirala; potem je bilo že bolje, da jih je prevzela v last. Ta usoda je kot prvo doletela komaj leta 1873 dograjeno Rudolfovo železnico (Ljubljana – Jesenice – Trbiž – Beljak – Donava), ki je bila leta 1880 sekvestrirana in 1884 podržavljena. Istega leta so bile ustanovljene Cesarsko kraljeve avstrijske državne železnice (kkStB), ki so sčasoma pogoltnile vse manjše železniške družbe. Le Južna železnica in še neka podobno velika zasebna železnica na severu monarhije sta vztrajali do časa po prvi svetovni vojni. Ker je bila Južna železnica razkosana med nove države naslednice, je nazadnje morala popustiti in se je z letom 1924 razformirala. V novi državi, Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, so bile vse proge, sicer zelo različnega izvora (Južna železnica, kkStB, MAV, SDŽ ...), združene v Državne železnice SHS-CXC. S preimenovanjem države so leta 1929 le-te postale Jugoslovanske državne železnice. Takšne so s prekinitvijo v času 2. svetovne vojne ostale do zgodnjih petdesetih let, ko je bilo uvedeno delavsko samoupravljanje. Preoblikovane so bile v podjetje, se preimenovala v Jugoslovanske železnice in bile »izročene v upravljanje zaposlenim«. Če so bile JŽ še pod kontrolo države, pa so se železnice v Sloveniji po osamosvojitvi leta 1991 preoblikovale v delniško družbo (večina delnic v lasti države), ki je bila oktobra 2003 ponovno preoblikovana, in sicer v holding. Infrastruktura je v lasti države, tovorni in potniški promet pa bi se smela do 49 % privatizirati ... Razvoj še zdaleč ni končan, še naprej se išče najprimernejše organizacijske oblike, ki bi železnici omogočile učinkovito funkcioniranje.

Opazovalec ne more drugače, kot da na to večno borbo gleda z lahno ironično distanco: od privatnega k državnemu, od državnega k privatnemu, pa spet od začetka ... Odločilnih prednosti ta razvoj menda ni prinesel, toda v človeški naravi je, da vedno vidimo prednosti kje drugje, le tam ne, kjer ravno smo. Kako je že zapisal pesnik? »Človek greši, dokler stremi ...«

Lokomotiva

Na tem mestu se ne kaže spuščati v zgodovino lokomotiv Južne železnice, saj je na voljo dovolj ustrezne literature. Vendar pa se moramo od štirih njenih lokomotiv, ki jih hranimo v muzeju, to so številke 718 iz leta 1861, 162-001 iz leta 1880, 406 iz leta 1896 in 03-002 iz leta 1914, zadnje posebej spoštljivo dotakniti. Le-ta zavzema v slovenski železniški zgodovini prav posebno mesto. Gre za slavno serijo 109, ki jo je Južna železnica točno pred stotimi leti razvila posebej za svoje proge na Slovenskem, za razliko od ostalih staroavstrijskih lokomotiv, ki so bile razširjene bolj ali manj po vsem

avstrijskem delu monarhije. Seveda so prišle tudi k nam, se udomačile, zvesto služile in se tudi prilagodile krajevnim razmeram. Niso pa bile značilne posebej za nas in torej brez izrazite slovenske note. Čisto nekaj drugega je serija 109! Potem ko njene predhodnice serije 32f niso bile več dorasle zmeraj težjim brzovlakom med Ljubljano in Trstom, so na Dunaju sedli in konstruirali. Združili so se najvidnejši strokovnjaki nove generacije: oče in sin Prossy in Hans Steffan. Le-ti so Rousseaujev vzklik parafrazirali v »Nazaj k enostavnosti!« Za razliko od vodilnega avstrijskega konstruktorja Karla Gölsdorfa, katerega konstrukcije so spominjale na močno povečane urne mehanizme, neizmerno prefinjene, toda zaradi tega naporne v obratovanju in drage pri vzdrževanju, so lokomotivo za Kras konstruirali enostavno, z idejo, da z manjšimi stroški za vzdrževanje kompenzirajo nekaj večje stroške za premog in vodo. In leta 1910 je nastala lokomotiva, da ji ni bilo para. Že na zunaj je učinkovala navdušujoče: sodobniki so občudovali njene enostavne in elegantne oblike, njeno ponosno vzravnano držo, njeno »utilitaristično strogost«. S svojim visokim kotlom (središčnica 3 metre nad tirom) in 100 tonami teže je bila videti nadvse mogočna.

Važnejša kot lepota je kajpak moč. Med konstruktorji je bilo že dolgo znano, da lokomotive ni mogoče do konca preračunati, zelo veliko je odvisno od instinkta, od konstruktorjeve »srečne roke«. Ni mogoče vedeti, kaj je nastalo, dokler se stroja ne preizkusi. Torej je prvih šest lokomotiv serije 109 šlo na testiranje! Stroji so bili konstruirani za moč približno 1000 KM. Ko pa je potem 109.05 s 320 ton težkim vlakom grmela navkreber od Nabrežine proti Pivki, je razvila moč dobrih 1500 KM – torej več kot 1,5-kratnik! Nekaj nezaslišanega! Ta rezultat je izračunal dr. Rudolf Sanzin, profesor na dunajski tehniški visoki šoli, ki je sodeloval pri testnih vožnjah in je izsledke (prvič v zgodovini lokomotiv) matematično ovrednotil.

Pa to še ni bilo dovolj! Ker ima proga preko Krasa številne ostre krivine in strme klance, je bila največja hitrost novih lokomotiv nekoliko konzervativno omejena na 90 km/h (nekaj jih je bilo pozneje registriranih za 100 km/h). Vendar so hoteli vedeti, kako hitro lahko v resnici teče. Izbrali so raven odsek proge in popustili vajeti:

»Teci, 109, teci!«

In je tekla! Dosegla je skoraj 130 km/h. V premislek: leta 1910, dve leti pred potopom Titanika, tako rekoč v srednjem veku, je 100 ton težka pošast drvela s 130 kilometri na uro. Ničesar ni bilo, kar bi ji bilo enako. Še danes, v tretjem tisočletju, je na avtocestah omejitev 130 km/h. Kdor se spozabi, ga prometni policisti neusmiljeno udarijo po žepu. Ta čudoviti stroj pa je takšno neznansko hitrost dosegel že v sivi davnnini ...

Ker se je nova lokomotiva tako imenitno izkazala, se je razširila tudi na druge proge Južne železnice. Nekaj so jih izdelali celo v Budimpešti, za najimenitnejše brzovlake na progi Južne železnice ob Blatnem jezeru. (Vsega skupaj je bilo izdelanih 57 lokomotiv.) Po propadu Avstro-Ogrske je v novi južnoslovanski državi ostalo 13 strojev

te serije, ki sta se jim pozneje pridružila še dva madžarske izdelave. Lokomotive so ostale zveste svojim prvotnim progam. Nič čudnega torej, da je bila ena izmed njih, 109.38 (leta 1933 preštevilčena v 03-002), že leta 1968 odbrana kot prva lokomotiva za bodoči slovenski železniški muzej. Sodi v absolutno najvišjo kategorijo naših muzejsko zaščiteneh vozil in je bila od leta 1987 do 1996 v voznem stanju za potrebe muzejskega vlaka. Danes obstojata še dve lokomotivi tega tipa, obe v voznem stanju: avstrijska 109.13 in madžarska 109.109. Bil je čas, ko so bila vsa tri historična vozila hkrati operativna. Tri sestre so se dvakrat sešle: prvič leta 1992 v avstrijskem Strasshofu in zadnjič leta 1996 v Celju, na proslavi 150-letnice železnic na Slovenskem.

Senčne strani

Poleg poživljajočega vpliva na kraje, ki se jih je dotaknila, je imela Južna železnica tudi senčne strani. Zasebna družba je s »primerno«² tarifno politiko poizkušala izločiti konkurenčne železnice, da bi tudi iz oddaljenih dežel pridobila tovor za Trst. Tako je ponudila oddaljenim proizvajalcem tako nizke tarife, da so pri nas za krajše razdalje morali plačevati več kot oddaljeni protežiranci za celo progo. Zgolj en primer: vagonška pošiljka 10 ton rezanega lesa je od Ljubljane do Trsta stala 48 goldinarjev, od Zagreba do Trsta, torej dvakrat tako daleč, pa le 47 goldinarjev in 90 krajcarjev. Prebivalci Krškega, na primer, ki gotovo niso bili ne vem kako premožni, so se morali sprijazniti s ceno 60 goldinarjev za enako pošiljko v Trst, v Trstu še bližji Sevnici pa so morali plačati kar 70 goldinarjev². Splačalo se je torej tovor najprej usmeriti v Zagreb in ga tam preusmeriti po isti progi nazaj v Trst. Takšne deprivilegiranosti domače gospodarstvo trajno ni moglo prenesti. Zasebna, v skladu s podeljenim privilegijem tarifno in prometno politično suverena Južna železnica je bila nedostopna za sugestije vlade in se ni ozirala na potrebe lokalnega prebivalstva. Marsikdo je zaradi tega gospodarsko propadel. Seveda so se protesti zoper takšno diskriminatorno politiko kar vrstili, tudi z zelo visokih mest, pa ni nič pomagalo. Samovolja Južne železnice je slednjič pripeljala do tega, da je bila leta 1906 uresničena »druga zveza s Trstom«, Bohinjska železnica, ki jo je zgradila država. Tarife kkStB so bile bistveno ugodnejše kot tarife Južne železnice. Anekdotično bodi pri tem omenjeno, da je Južna železnica menda boljje skrbela za svoje uslužbence kot Državne železnice. Po ustnem izročilu so namreč železničarji iz ljubljanskega Južnega (danes glavnega) kolodvora dražili kolege kkStB iz današnjega šišenskega kolodvora:

»Vi imate krono na kapi, mi pa – v žepu!«

² Podatki iz knjige Ivan Mohorič: Zgodovina železnic na Slovenskem, Slovenska matica, Ljubljana, 1968, str. 145-149, 253-255, 265-277.

Pogled naprej

Slovenija posrečeno leži na križišču mednarodnih prometnih smeri. Dva od najvažnejših panevropskih koridorjev se križata tu: peti koridor, ki naj železnice in ceste Iberskega polotoka preko južne Francije, severne Italije, Slovenije in Madžarske poveže z Ukrajino, in deseti, ki prometno ožilje Srednje Evrope preko Slovenije, Hrvaške in Srbije vodi proti Turčiji. Oba sta pomembna za Evropo, ki ju tudi podpira in sofinancira. Pogled na zemljevid pove, da se oba v veliki meri držita trase nekdanje Južne železnice.

Peti koridor sledi Južni železnici že od vstopa na italijanski meji pa vse do Ormoža, kjer jo zapusti in se za zadnjih 72 kilometrov usmeri proti severu, ko v Hodošu doseže Madžarsko.

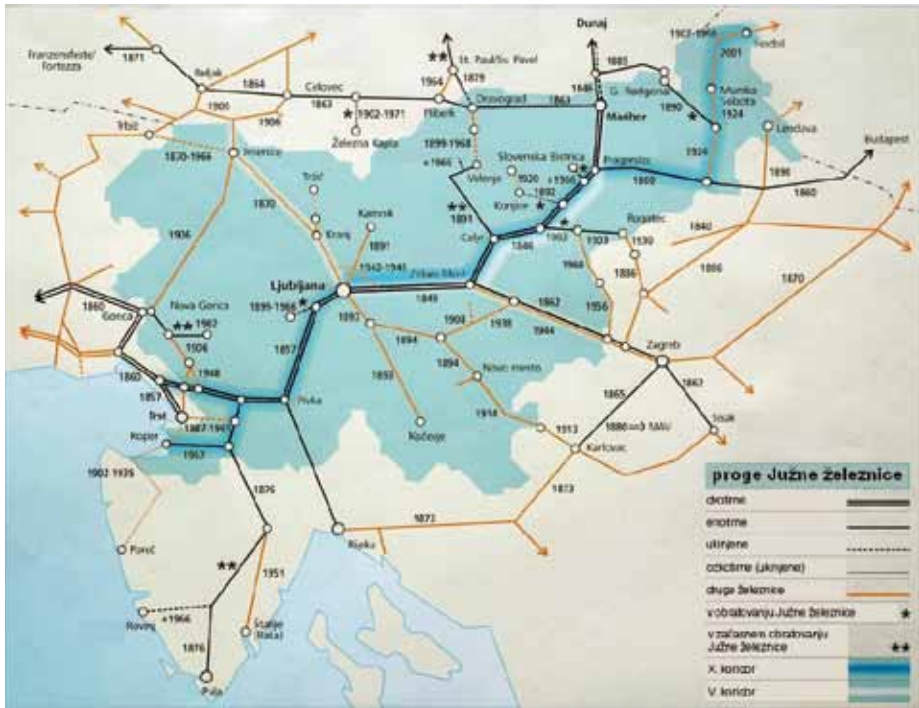
Deseti (železniški) koridor od Jesenic do Ljubljane poteka 71 kilometrov po nekdanji Rudolfovi železnici, potem pa nadaljnjih 115 kilometrov po Južni železnici vse do hrvaške meje pri Dobovi, njegova druga veja pa spet poteka po Južni železnici od Zidanega Mosta do Šentilja.

Nehote moramo občudovati daljnovidnost graditeljev Južne železnice: po 150 letih je trasa, ki so jo izbrali, še vedno glavni železniški nosilec v prometnem sistemu Slovenije, ni je mogoče odmisлити. Sistem stoji in pade z njo! Tudi morebitne bodoče hitre proge po zgledu francoskega TGV bodo, kot vse kaže, v glavnem sledile Južni železnici.

Kaj nam torej dandanes Južna železnica, slavna in hkrati razvpita, pomeni? Kako nam govori? Zanimivo je, da v Avstriji o »svoji« Südbahn in celo v Italiji o Ferrovie Meridionali gojijo močne nostalgичne občutke. Morda njeno karizmo najboljše ponazarjajo naslednji verzi, ki jih je avtor tega zapisa našel v knjigi o bušidu, samurajskem zakoniку. Tako bušido kot Južna železnica sta že davno minila, pa sta vendar omniprezentna, skrivnostno vsepovsod navzoča:

*Popotnik vdihne vonj sladak –
ne ve, kam usmeril bi korak,
postane, sprejme razoglav
opojni zračni blagoslov.*

(prevod: Mladen Bogić)

Vir: Mladen Bogić

Prof. Mladen Bogić je ravnatelj Železniškega muzeja v Ljubljani. Objavlja dela s področja zgodovine železnice in razvoja železniškega omrežja.

Uporabljena in razstavljena literatura

- **Monografije** Signatura MKL,
Slovanska knjižnica
- Bogić, M.** (1989). *Pregled razvoja železniškega omrežja na širšem gravitacijskem območju Slovenije in Istre*. Ljubljana: Železniško gospodarstvo, Odsek za muzejsko dejavnost. K M C 22350/1
- Bogić, M.** (1998). *Pregled razvoja železniškega omrežja v Sloveniji in okolici*. Ljubljana: Slovenske železnice – Železniški muzej. K M C 22350/10
- Brate, T.** (1990). *Ljubljanski tramvaj 1901-1958*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. K M F 1524
- Brate, T.** (2004). *Slovenske muzejske lokomotive*. Ljubljana: Mladinska knjiga. K M E 3547
- Brilej, M.** (1999). *150 let železnice : od Celja do Ljubljane : 1849-1999*. Litija: Tiskarna Aco. K M C 24122
- Cvirn, J., Studen, A.** (2001). *»Ko vihar dirjajo hlaponi«: k socialni in kulturni zgodovini železnice*. Ljubljana: SŽ – Železniški muzej. K M C 22350/12
- Čerček, S.** (1931). *Slike iz združenih ustanov železničarjev v ljubljanski žel. direkciji*. Ljubljana: Merkur. K M F 238
- Denkschrift über die projectirte Eisenbahn von Laibach bis Villach*. Dunaj: Selbstverlag des Comité's, 1868. K M D 853
- Dimnik, S.** (1935). *Ljubljanski železniški problem in predlog za rešitev*. Ljubljana: J. Blasnika nasl. : Univerzitetna tiskarna in litografija. K M D 1112
- Drnovšek, M., Kambič, M.** (1985). *Ljubljana na starih fotografijah: razstava fotografij iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: ZAL. K M E 2215
- Drnovšek, M.** (ur.,1987). *Pozdravi iz slovenskih krajev: dežela in ljudje na starih razglednicah*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987. K M E 2387
- Fajdiga, V., Jesenovec, F.** (ur.,1940). *Naš Bežigrad v luči zgodovine, kulture, gospodarstva*. Ljubljana: Stavbna zadruga Bežigraski dom. K M D 870
- Habič, M. et al.** (1997). *Prestolnica Ljubljana nekoč in danes. A pictorial chronicle of a capital city*. Ljubljana: DZS. K M F 1696

- Kajzer, J.** (1995). *S tramovi podprto mesto* (str. 25 – 39). Ljubljana: wMihelač. K M D 6108
- Kilometrski kazalec in voznine za Južno železnico na ozemlju SHS*. [S. l. : s. n., 19--]. K M B 6356
- Kladnik, D.** (ur., 2009). *Ljubljana z nostalgijo: 77 zgodb o slavnih ljudeh, pomembnih dogodkih, skrivnostih, posebnostih mesta ...* Ljubljana: Cankarjeva založba. K M E 4215
- Korošec, B.** (1991). *Ljubljana skozi stoletja: mesto na načrtih, projektih in v stvarnosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga. K M E 2497
- Kos, J., Stiplošek, M. et al.** (1980). *Železničarska in splošna stavka aprila 1920*. Ljubljana: Železniško gospodarstvo. K M E 2012
- Kovač, V.** (1996). *Povojna obnova prometa v Sloveniji, zlasti železniškega, in priprave nanjo*. Ljubljana: Slovenske železnice. K Z C 3005/2B
- Kozinc, Ž.** (2006). *Dotik sveta: zgodba arhitekta Janeza Hacinca*. Ljubljana: Modrijan. K M D 9884
- Kumar, S.** (1984). *Slovenske muzejske lokomotive*. Ljubljana: Železniško gospodarstvo. K M C 6713
- Maedel, K.-E.** (1995). *Zgodbe o železnici*. Ljubljana: SŽ – Železniški muzej. K M C 22350/7
- Mandl, A.** (1856). *Die Staatsbahn von Wien bis Triest mit ihren Umgebungen geschildert: mit 30 Original-Ansichten in Stahlstich*. Triest: Literarisch-artistische Abtheilung des österreichischen Lloyd. K R A E 29
- Mestna železnica v Ljubljani: sintezno gradivo* (1991). Ljubljana: Skupnost za ceste. K M F 2123
- Mit Volldampf in den Süden: 150 Jahre Südbahn Wien-Triest*. Wien: Österreichisches Staatsarchiv, 2007. S M D 10180
- Mohorič, I., Kumar, S.** (1968). *Zgodovina železnic na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica. K M E 1547
- Narodno železničarsko glasbeno društvo Sloga: 1919-1929 : ob desetletnici in k V. rednemu občnemu zboru* (1929). Ljubljana: Sloga. K M B 798
- Orbanič, J.** (1997). *Osamosvojitve Slovenskih železnic*. Ljubljana: Slovenske železnice. K M C 22350/9
- Orožen I.** (1854). *Celska kronika*. Celje: [s. n.]. K M C 4911

- Prvo poročilo o delovanju "Deželne zveze za pospeševanje tuj-skega prometa na Kranjskem": [od 14. julija 1905 do 31. decembra 1906] (1907).* Ljubljana: Deželna zveza. K M C 7468
- Resnik, J., Štepic, Š.** (1996). *Železniški predori v Sloveniji.* Ljubljana: SŽ – Železniški muzej. K M C 22350/8
- Rižnar, F., Pleterski, M.** (1998). *Pionirska proga v Ljubljani.* Ljubljana: samozaložba. K M D 7963
- Rustja, K.** (1999). *150 let proge Celje-Ljubljana.* Ljubljana: SŽ – Železniški muzej. K M C 22350/11
- Spomenica o prvem jugoslovenskem vsesokolskem zletu v Ljubljani 1922.* (1923). Ljubljana: Jugoslovenski sokolski zavez. K M F 35
- Stanonik, M.** (ur., 2001). *Bela Ljubljana: zgodbe iz slovenske prestolnice.* Ljubljana: Kmečki glas. K Z C 2861/23
- Švajgar, V.** (1930). *Železniška vozila; zalogovniki, vozovi in zavore.* Ljubljana: [V. Švajgar]. K M C 6560/1 - 2
- Varoni, J.** (1858). *Panorama della ferrovia sul Carso da Lubiana a Trieste.* Vienna: Tendler & Comp. K R A B 150
- Varoni, J., Weidmann, F. C.** (2004). *Ferrovia del Carso = Kraška železnica = Karstbahn Trieste.* MGS Press. K M B 6461
- Vraničar, I.** (2006). *Izgubljeni pogledi: Ljubljana nekoč in danes.* Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije. K M D 9814
- Zalar, F., Nedog-Urbančič, A.** (2000). *Stane Kumar: 1910-1997.* Ljubljana: Slovenske železnice. K M E 3272

- **Serijske publikacije**

- Arhitektov bilten : AB : mednarodna revija za teorijo arhitekture.* 37 (175-176) (nov. 2007). K ČS F 49
- Bogoljub : cerkveni list za Slovence.* 31 (1933). K ČS E 2
- Gea: življenje sveta.* 9 (9) (1999). K ČS E 70
- Gradimo: vestnik Osvobodilne fronte Ljubljane.* (1949). K ČS G 55
- Idrijski razgledi.* 45 (2) (2000). K ČS D 80
- Illyrisches Blatt : zum Nutzen und Vergnügen.* (1849). S ČS E 12
- Kmetijske in rokodelske novice : na svetlobo dane od c.k. krajnske kmetijske družbe.* 3 (1845), 6 (1848). K ČS E 41

<i>Koledar Družbe svetega Mohora : za navadno leto...</i> (1874).	K Z D 1450
<i>Koledar Nabavljalne zadruge uslužbencev državnih železnic v Sloveniji (= Zadružni koledar).</i> (1929 - 1941).	K Z D 189
<i>Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino.</i> 32 (1-3) (1984) 44 (1-3) (1996).	K ČS E 68
<i>Kronika slovenskih mest.</i> 1 (1934), 4 (1937).	K ČS F 13
<i>Naša sodobnost.</i> 10 (1962).	K ČS D 196
<i>Naši razgledi: štirinajstdnevnik za politična, gospodarska in kulturna vprašanja.</i> (1952 - 1992).	K ČS G 166
<i>Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči.</i> 7 (1849), 12 (1854).	K ČS E 41
<i>Novice gospodarske, obertnijske in narodske.</i> 20. (1862).	K ČS E 41
<i>Sinteza : revija za likovno kulturo.</i> 15. (53-54) (1981).	K ČS E 95
<i>Slovenija</i> (1848 - 1850).	K ČS G 86
<i>SRP.</i> 7 (29-34) (1999).	K ČS D 247
<i>Tovariš : ilustrirana revija.</i> 5 (1949).	K ČS F 92
<i>Vigred : dekliški list.</i> 11 (1933), 17 (1939).	K ČS D 24
<i>Vodnikova pratika.</i> (1940).	K Z D 1455
<i>Zgodnja Danica : katoliški cerkveni list.</i> 2 (1849).	K ČS E 17
<i>Zgodovina za vse : vse za zgodovino.</i> 4 (1-2) (1997).	K ČS E 79

• Članki

A. G. (1939). Ljubljanski Kolodvorski misijon. V: <i>Vigred</i> , 17 (9), str. 343-344.	K ČS D 24
Die neu eröffnete Strecke der südlichen Staats-Eisenbahn von Cilly nach Laibach (1849, 22. sep.). V: <i>Illyrisches Blatt</i> , str. 301-302.	S ČS E 12
Društvo za varstvo deklet (1933). V: <i>Bogoljub</i> , 31, str. 128-135.	K ČS E 2
J. K. (1949, 9. sep.). Ob stoletnici železnic: pomen železnic za gospodarski in kulturni dvig države. V: <i>Gradimo</i> , 2, str. 3.	K ČS G 55
J. T. (1949, 23. sep.; 7. okt.). Naše časnikarstvo in prva železnica na Slovenskem. V: <i>Tovariš</i> , 5 (38; 40), str. 639; 671.	K ČS F 92
Jenko, J. (1934). Ko nam je stekla prva železnica. V: <i>Kronika slovenskih mest</i> , 1 (3), str. 168-173, (4) str. 272-276.	K ČS F 13

- Kralovski** (1846, 17. jun.). Perva vožnja na železnici skozi slovensko zemljo. V: *Kmetijske in rokodelske novice*, 4 (24), str. 93. K ČS E 41
- Kurnik V.** (1857, 29. jul.). Železna cesta. V: *Kmetijske in rokodelske novice* 15 (60), str. 240. K ČS E 41
- Lajovic, J.** (1962). Ljubljansko vprašanje. V: *Naša sodobnost*, 10 (1), str. 63-69. K ČS D 196
- Leskovšek, D.** (1939). Ljubljansko železniško vprašanje. V: *Zadružni koledar*, str. 88-95. K Z D 189
- Ljubljanski železniški voz (1957, 23. februar). V: *Naši razgledi*, 6, str. 87-88. K ČS G 166
- Mihelič, B.** (2007, november): Razvoj železnice in vprašanje poglobitve. V: *Arhitektov bilten*, 37 (173/174), str. 175-176. K ČS F 49
- Mohorič, I.** (1949, 9. sep.). Ob stoletnici železnice v naših krajih, V: *Tovariš*, 5 (36), str. 601-603. K ČS F 92
- Ribarič, M.** (1999, september). »Vozi me vlak v daljavo, daleč tja v širni svet ...«. V: *Gea* 9 (9), str. 6-7. K ČS E 70
- Sorč, E.** (1999, september). Prihod prvega vlaka v Ljubljano. V: *Gea* 9 (9), str. 8-11. K ČS E 70
- Studen, A.** (1997). Ustavite, ustavite železnega slona! (prihod južne železnice v naše kraje). V: *Zgodovina za vse*, 4 (1), str. 14-19. K ČS E 79
- Tomazič, F.** (1937). Talni načrt mesta Ljubljane. V: *Kronika slovenskih mest*, 4 (2), str. 88-101. K ČS F 13
- Valenčič, V.** (1961). Gradbeni razvoj Ljubljane od dograditve Južne železnice do potresa l. 1895. V: *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 9 (3), str. 135-144. K ČS E 68
- Verginella, M.** (1997). Prihod vlaka v Trst. V: *Zgodovina za vse*, 4 (2), str. 59-65. K ČS E 79
- Vidovič-Miklavčič, A.** (1966). Kolodvorski misijon - društvo za varstvo deklet v Ljubljani. V: *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 14 (1), str. 74-78. K ČS E 68
- Župančič, J.** (1940). Železna cesta (odlomek iz časov, ko so gradili zasavsko železnico). V: *Vodnikova pratika*, str. 86-89. K Z D 1455

Ljubljanski kolodvor v leposlovju

• *V poeziji*

- Grafenauer N.** (1995). *Kam pelje vlak*. Ljubljana: Mladika. K M B 5778
- Kosovel S.** (1967). Na postaji. V: *Integrali '26*. Ljubljana: Cankarjeva založba; Trst: Založništvo tržaškega tiska. Str. 26. K M B 4285
- Kosovel S.** (1969). Na provincialni postaji. V: *Pesmi*. Ljubljana: Cankarjeva založba. Str. 21. K M A 751
- Krakar L.** (1962). Kolodvorska restavracija. V: *Cvet pelina*. Ljubljana: Cankarjeva založba. Str. 21. K M C 11374
- Lainšček F.** (2005). Postaja. V: *Posončnice*. Murska Sobota: Franc-Franc. Str. 59. K Z D 1581/1
- Menart J.** (1994, 15. september): Kdo je mar?. V: *Delo*, 36, str. 13. K ČS G 125
- Prešeren F.** (1845, 16. apr.). Pésem od želézne céste. V: *Kmetijske in rokodélske novice* 3 (16), str. 61. K ČS E 41
- Seliškar T.** (1977). Moj oče. V: *Pesmi pričakovanja*. Ljubljana: Slovenska matica. Str. 22. K M C 2115/a, b
- Stupica L.** (2010). Postaja Ljubljana. V: *LJ kot ljubezen*. Ljubljana: Študentska založba. Str. 89. K Z C 3756/7
- Župančič O.** (1908). V noč. V: *Samogovori*. Ljubljana: Ig. pl. Kleinmayr & Bamberg. Str. 61. K M B 796
- Župančič O.** (1908). Z vlakom. V: *Samogovori*. Ljubljana: Ig. pl. Kleinmayr & Bamberg. Str. 83. K M B 796

• *V prozi*

- Bitenc, J.** (2003): *Nona: spomini na otroška leta*, Ljubljana: Sanje. K M D 8893
- Dekleva, M.** (2005): *Zmagoslavje podgan*. Ljubljana: Cankarjeva založba. K M C 25981
- Dolenc, M.** (1986): *Morska dežela na železniški postaji*. Ljubljana: Mladinska knjiga. K Z C 2998/7
- Finžgar, F. S.** (1992): *Sama*. Ljubljana: Mihelač. K Z B 1231/18
- Hribar, I.** (1928). *Moji spomini*, zv. 1. Ljubljana: [s. n.]. K M C 3570/1
- Kos, M., Virk, T.** (1994). *Noč v Ljubljani*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura. K M C 22025

- Kresal, R.** (1930): Noč na postaji. V: *Sedem mladih slovenskih pisateljev*. Ljubljana: Delavska založba. K Z C 139/3
- Lainšček, F.** (1982): *Peronarji : romanček*. Murska Sobota: Pomurska založba. K M C 17096
- Mlinar, R.** (2007): *Postaja*. Novo mesto: Goga. K M C 26651
- Mrak Dolinar, J.** (2009): *Brazde mojega življenja*. Ljubljana: Družina. K Z C 3086/22
- Roš, B.** (1939): *Moji mladostni spomini*. Ljubljana, [s. n.]. K M D 3192
- Schwegel, J.** (2004): *Na cesarjev ukaz : spomini politika in diplomanta*. Ljubljana: Slovenska matica. K M C 25604
- Šuklje, F.** (1929). *Iz mojih spominov*, 3. zv. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna. K M C 3572/1-3

Opera

Besedilo in izbor gradiva: Jurij Primožič

Opera (razglednica)
Avtor: France Slana

Nekaj predzgodovine

Na slovenskem ozemlju so se sprva pojavljale nemške in italijanske igralske skupine. Avstrijski cesarji so za avstrijske dežele potrjevali »igralski grof«, ki je dovoljeval potujočim umetnikom nastopanje. Prvič se omenja igralski grof v Ljubljani že leta 1478, iz česar je moč sklepati, da so v Ljubljano prišli potujoči umetniki. Prvo poročilo o nastopu italijanske gledališke skupine v času pustnega karnevala leta 1631 je v pismu madžarskega aristokrata Lörincza Héderváryja, ki je preživel sedem let kot vojni ujetnik v Ljubljani. Prve domače dramatične igre so v Ljubljani uprizarjali v jezuitskem kolegiju in v današnjem Tivoliju, »pod Turnom«. V pretežno pasijonskih igrah so nastopali srednješolci. Ti so si po nastopih menda prav mladostniško dajali duška po Ljubljani.

Prihod italijanskih gledaliških skupin

Gledališki list iz leta 1763
(Last MKL, Slovanske knjižnice.)

Gledališki list iz leta 1740
(Last MKL, Slovanske knjižnice.)

V 17. stoletju, ko se je pričela intenzivneje razvijati trgovina med osrednjim delom monarhije in italijanskimi deželami, se je povečalo tudi število italijanskih trgovcev in obrtnikov v Ljubljani. To je čas, ko so pričele prihajati v Ljubljano italijanske gledališke skupine s povabilom ali pokroviteljstvom ljubljanskih plemiških rodbin. Največkrat so nastopale v Auerspergovem knežjem dvorcu v Gosposki ulici (na mestu današnje Narodne in univerzitetne knjižnice), na Rotovžu, v Lontovžu in tudi na prostem.

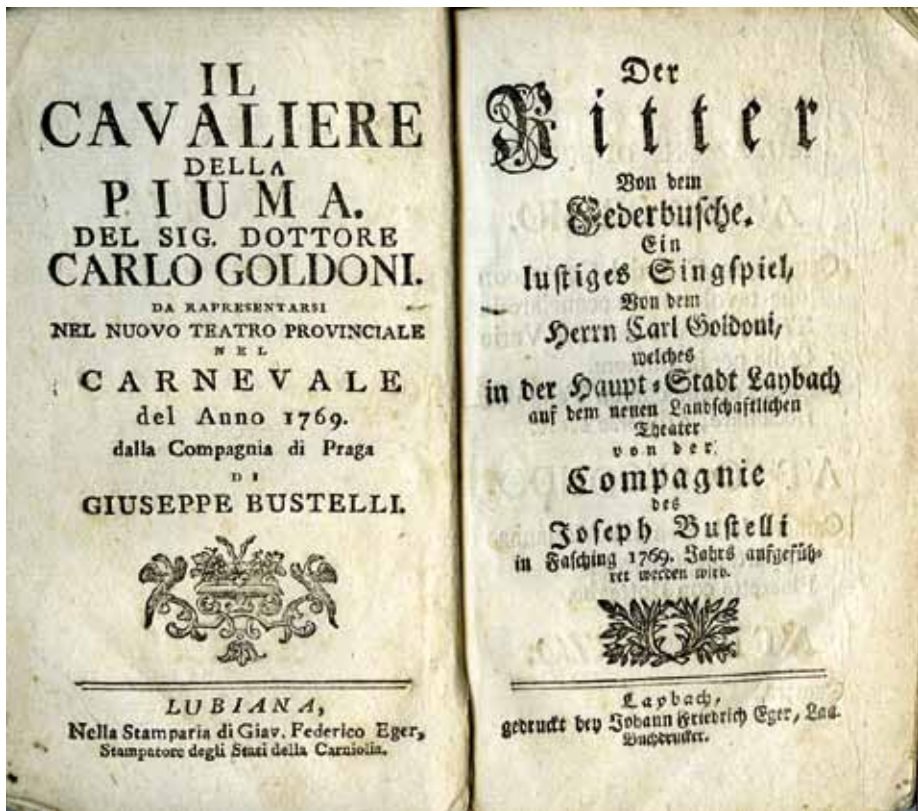
Wolf Engelbert Auersperg se je navdušil nad nemško komedijo na nemškem, v Italiji pa mu je ugajala italijanska opera, zato je pričel vabiti tuje umetnike v Ljubljano.

Prva italijanska opera se je pela v Ljubljani, v »Balhausu« na Auerspergovem vrtu, že 10. julija 1660, deset let pred prvo pariško operno predstavo.

»Volk Engelbert Auersperg ustanovil je gledališče v svojem knežjem dvorcu v Gosposkih ulicah v Ljubljani, kjer se je igralo po zimi v veliki dvorani. V tej dvorani ... od vrha do tal slikani al fresco, prirejali so jezuiti svoje šolske drame in tu so igrali tudi visokonemški komedijanti. Po leti pa se je igralo v nalašč napravljenem paviljonu na vrtu na Tržaški cesti.«

(Trstenjak, A. (1892). *Slovensko gledališče*. V Ljubljani: Narodna tiskarna.)

Dve leti za italijansko operno skupino nastopi nemška gledališka skupina z igro Christlicher Actaeon, v naslednjih letih pa še z igro Der verirrt Soldat oder Des Glücks Probier Stain.

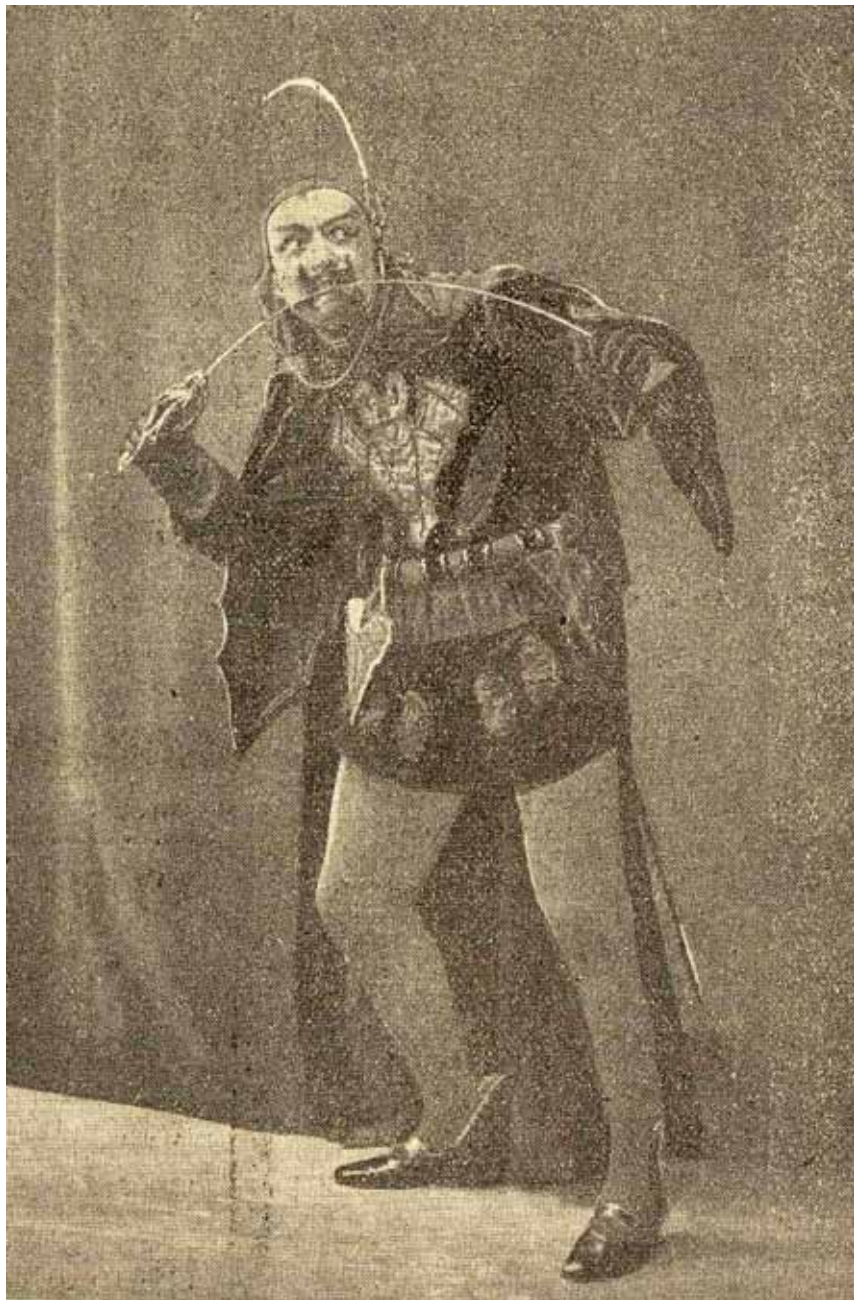

Gledališki list iz leta 1769
(Last MKL, Slovanske knjižnice.)

V začetku 18. stoletja se operne in gledališke predstave prično prirejati v javnih prostorih in s tem postanejo dostopne širšemu krogu ljubiteljev. Najstarejši gledališki oder je bila »Mala soba« v mestni hiši, kjer so nastopali »visokonemški igralci«.

Posamezne nastope spremljajo gledališki listi z imenom pokrovitelja, imeni nastopajočih in celo libreti posameznih del. Med njimi Artaxerxes Johanna Adolfa Hasseja in Pietra Metastasia in Goldonijeve komične opere Il Mercato di Malmantile, Il Cavaliere della Piuma in druge.

Leta 1732 so v vicedomski palači uprizorili italijansko opero Il Tamerlano, katere avtor je bil Giuseppe Clemente Bonomi, kapelnik kranjskega vicedoma Thurna. Glasba žal ni ohranjena.

Josip Križaj kot Mefisto v operi Faust
Vir: *Slovenski ilustrovani tednik*, 29. sep. 1911, str. 5.

Prvo povsem slovensko predstavo v Ljubljani z naslovom *Raj* so odigrali dijaki jezuitske šole Pod Turnom 6. februarja 1670 (»in lingua vernacula«). Predhodnice dijaških predstav so bile jezuitske telovske procesije v Ljubljani, ki so se pričele ob koncu 16. stoletja. Že prej pa so jezuiti prirejali ob koncu šolskega leta in ob posebnih priložnostih komedije, seveda v latinskem in nemškem jeziku. V predpustnem času je bila posebej znana Prügelkomedie (l. 1635 *Priscianus vapulans*).

(Vir: Trstenjak, A. (1892). *Slovensko gledališče*. V Ljubljani: Narodna tiskarna.)

Kronisti poročajo, da so dijaki izvajali svoje komedije tudi po ulicah, te pa so bile spremljane s popivanjem in tepežem.

Jezuite so posnemali kapucini, katerih bratovščina »Redemptoris mundi« je 24. marca 1617 pripravila »sprevod s predstavo bridkega trpljenja in smrti našega Odrašenika«. Prvo slovensko kratko opero »Belin« je leta 1780 uglasbil Jakob Zupan na besedilo Janeza Damascena Deva. Glasbeni zapis se tudi pri tej operi žal ni ohranil.

== ⊗ ==

POJOZHE PERSHONE.

Bellin, tuje: Sonze.
 Burja, tuje: ta hude vetr.
 Sejvina, Ceres
 Rofhnezvitarza, Flora } Nymfe teh Begov
 Sadjanka Pomona } Gospodizhne.

Reflektarna poslave pred oahy Rhoderke ottohenke is morjam oblane. Na sreth ottohen slejy ta lpe prevozke Sonzku stetr. Gospodizhur at po morju semterke zjaje.

(32) **TE PREPEVNE PRESHE**
 I. NASTOPJE.
Nymfe v' harki pojé.
A r i a.
 Vosimo sefrize!
 Vosimo serzhnu:
 Gibajmo rozhize,
 Veslajmo rozhnu!
 Gonimo!
 Trudimo!

Ko-

== ⊗ ==

Korajfhu vesle!
 Kalimo! valajmo!
 Penimo! mejsbajmo!
 Navtrudne morje!

. . .

O Glejmo sefrize!
 Valovi vejfhé;
 Kipe fhu gorrize
 Naqvishku svitg.
 Gofhdizhi,
 Worshtizhi;
 Sami sem leje.
 Nam jevke slupezhe,
 Nam smreke wodzhe
 Napruti hité.

. . .

Vesle! fhelele
 Kar me smo toku:
 Bellina objéle
 Sdej bomo sladku.
 Mahnimo!
 Pahnimo!

(33) La

Faksimile prvih strani operete Belin

Vir: Koruza, J. (ur.) (1977): *Pisanize od lepeh umetnosti*. V Ljubljani: Mladinska knjiga.

Leta 1866 so v ljubljanski čitalnici in v Stanovskem gledališču uprizorili prvo slovensko opereto z naslovom »Tičnik«, avtorja Benjamina Ipavca, na besedilo Bogoslava Rogackega.

Deželno gledišče v Ljubljani.
 Narodna čitalnica združena z Južnim Sokolom
 napravi vrlikomedi pondeljek 8. aprila 1866

V PODORO UBOZIM DOLENCEM
Veliko
B E S E D O
 v treh razdelkih.

Prvi razdelek:

1. Vlasta. Stvarna po slovenskih napravi od Sr. Naglarca. 2. Prosta. Npni St. Lavin. Tanka. Goren za gosp. Pavel Drabaler. 3. Vrta in spravila. »Wunder«, ali: 1866. Ista sta: Franziska. Muz. Pav. gosp. Luisa Proskopjeva.	4. Judovska muje. Benda & Jaslava. Np. sta s spremljavo glasov. Pajo. Muzik. Vrta. Djalalica. 5. Dvignje in spravila. »Aida« od Verdijs, pajo gosp. Fr. Villy in Viktor Celerina. 6. Pustolova. Trupligrje. Ista in spravila. Tanka. »Tanghi« od Muz. Muz. s spremljavo. Np. sta: Muz. Muz. Djalalica.
--	--

Drugi razdelek:

T i č n i k.

Muzična spravila (opereta) s kram. djajo. podoben Bogoda. Rogacki, muzika sklad. Dr. Benjamin Ipavec

Gledališki listek 10 kr. — — — — — Čitalnica. vsakdanje upravnje. — — — — — Zgodbe. Ljubljana. — — — — —	gledališki listek. — — — — — gledališki listek. — — — — — gledališki listek. — — — — —	gledališki listek. — — — — — gledališki listek. — — — — — gledališki listek. — — — — —
--	--	--

Tretji razdelek:

Gimnastične igre Južnega Sokola
 v treh delih.

Herkulove igrice: (Ista je ista) gosp. Ivan Vidler. 1. Herkulova igrice. — — — — — 2. Herkulova igrice. — — — — — 3. Herkulova igrice. — — — — — 4. Herkulova igrice. — — — — —	Posebni izkazi v arabskih piramidah. (Ista je ista) gosp. — — — — — Konečni tableau. (Ista je ista) gosp. — — — — —
---	--

Igre sprejema c. k. muzična kapela.

Vsi gospodje, gospa Prucker-jeva in gospodini Frölich-ova in Srapek-ova, kakor tudi muzična kapela sl. c. k. polka barona Gierstner-ja so glede na dobrotljivi namen preprijazno zagotovili svojo pripomoč.

Vstopnice (brez umreženja se posebne solidarnosti) je na:
 Padel in 100 kr. — 2. odloži (sobi) gledajo 50 kr. — 3. odloži (sobi) gledajo 20 kr. — 4. odloži (sobi) gledajo 10 kr. —
 5. odloži (sobi) gledajo 5 kr. — 6. odloži (sobi) gledajo 2 kr. —

Vstopnice se tudi so pred dobavijo pri odborniku gosp. Francu Ravnikarju.

Zacetek ob 7. uri zvečer. — Kasa se odpre ob poli šestih.

Gledališki lepak za »besedo«, ki jo je priredila narodna čitalnica z Južnim Sokolom leta 1866 v starem gledališču z uprizoritvijo Ipavčeve operete Tičnik
 Vir: Slovensko narodno gledališče v Ljubljani. *Gledališki list*. Opera, 1951-52, št. 3.

Stanovsko gledališče

Stanovsko gledališče v Ljubljani, avtor: G. Pajk
Vir: Stopar, I. (1996). *Ljubljanske vedute*. Ljubljana: Arterika.

Leta 1765 so Deželni stanovi želeli cesarju Jožefu II. prirediti gledališko predstavo in v ta namen so prezidali staro stanovsko jahalnico v stanovsko gledališče z dvema nadstropjema lož in parterjem. Stanovsko gledališče je stalo na mestu današnje Filharmonije. Stavbo so dokončali v šestih mesecih. Sezidal jo je stavbenik Lovro Prager.

»Unanja dolgost je znašala 20 sežnjev, širokost 9 sežnjev in 4 čevlje; oder je bil 8 sežnjev in 9 palcev širok in 5 sežnjev globok. Lož je bilo v početku 50. Jedno ložo podarili so stanovi magistratu, ker so jim mestni očetje preskrbeli za stavbo potreben les v nižjo ceno. Vsa notranja oprava je bila lesena ... Gledališče je obsegalo prostora za 850 ljudi, kar je bilo za one čase, ko je Ljubljana štela 8000 duš, prav mnogo ... Leta 1846. se je gledališče prezidalo in prenovilo; 52 loži ste se pomnožili na 69...«

(Trstenjak, A. (1892). *Slovensko gledališče*. V Ljubljani: Narodna tiskarna.)

V novem gledališču so sprva nastopale italijanske in nemške potujoče skupine z italijanskimi, nemškimi in francoskimi deli. Komičnim operam so sledile uprizoritve umetniško vrednejših del, kot so *Figarova svatba*, *Beg is seraja*, *Norma*, *Lucia di Lammermoor*, *Trubadur*, *Nabucco*, *Ples v maskah*, *Faust*, *Romeo in Julija*, *Valkira*, *Tannhäuser*, *Fidelio* in druge.

Leta 1829 sta umetniško vodstvo Stanovskega gledališča prevzela impresarija Franz in Josef Glöggel, ki sta Ljubljančanom ponudila mnogo opernih novitet. Predvsem Rossinija, Bellinija, Auberta, Boieldieuja.

V sezoni 1830/31 je deloval v Stanovskem gledališču Wilhelm Reuling, ki »se je predstavil z dvema romantičnima velikima operama: *Der Hafner oder Gericht in Dublin* in *Die Feuerbraut* na tekst H. Börnsteina ...«

(Sivec, J. (1971). *Opera v Stanovskem gledališču v Ljubljani*. V Ljubljani: Slovenska matica.)

V sezoni 1881/1882 je orkester Stanovskega gledališča vodil znameniti skladatelj in dirigent Gustav Mahler.

Gledališka novica

Vir: *Illyrisches Blatt*, 27. nov. 1830, str. 192.

Slovenska beseda v Stanovskem gledališču

Slovenska beseda si je le počasi utirala pot v gledališko dogajanje Ljubljane. Slovenska glasbena in dramska dela so se izvajala večinoma v Čitalnici in le enkrat mesečno v Stanovskem gledališču z amaterskimi predstavami. *Novice* so zapisale:

»Za ljubljansko gledališče prihodnje sesije se ni oglasil noben podvzetnik. Gledališčarji nemški so zatega voljo vsi iz sebe; usmilil se jih bo oni komitè, ki je že nekaj let nabiral doneskov za zdatnejšo podporo podvzetnikov. „Laibacherčín“ feuilletonist toži, da je te nesreče krivo to, da je deželni odbor eno nedeljo vsaki mesec vzel podvzetniku za slovensko gledališče in vrh tega še 600 gld. od navadne subvencije gledališčine. Ako je nekterim res tako silno ležeče na gledališču, naj mu iz lastne moči dajo podpore, in vseh solz bode konec. Al mi ne pišemo tej vrstic zato, da bi jim hoteli kratiti gledališčino veselje, – vprašamo pa jih le: kako da vi tožite in javkate za nemško gledališče, mi pa smo morali trpeti, da nikoli slovenskega nismo imeli, čeravno gledališče je in se imenuje deželno in 1600 gld. je deželnih. Je mar naša dežela nemška? In če Nemeč kulture hoče zajemati iz gledališča, mar jo bode Slovenec jemal iz zraka?...«

(*Novice*, 28. apr. 1869, str. 137)

28. decembra 1789 so amaterski igralci pod vodstvom Antona Tomaža Linhartha in na prigovarjanje Žige Zoisa uprizorili Županovo Micko. Vloge so prevzeli Zoisova soproga in prijatelji, sam Zois pa je sodeloval pri predstavi kot šepetalec. V letu 1867 je bilo ustanovljeno Dramatično društvo, ki je smelo nastopati v Stanovskem gledališču le z dovoljenjem nemškega gledališča. V začetku le eno nedeljo v mesecu.

Požar

V noči na 17. februar 1887 je pogorelo Stanovsko gledališče, ki je bilo večinoma obloženo z lesenimi oblogami in osvetljevano s svečami.

»(Deželno gledališče) vpepelil nam je danes zjutraj požar, da ni drugega ostalo, kakor golo osmojeno zidovje. Sinoči je bila nemška predstava opereta „Fatinica“. Zapazila sta ogenj najprvo dva mestna stražnika, katerih eden je hitro tekel na magistrat nesrečo javljat, drugi pa glediščnega hišnika budit. Gasilci so bili kmalo na mestu in so delali, kar je bilo v njihovi moči, da bi vsaj sosednjo Kirbischevo in Kastnerjevo hišo obvarovali. Na rešitev gledišča tako ni bilo misliti. Silni mraz je brizgalce pri gašenju tudi jako oviral, kajti cevi so skoraj popolnoma zamrznile. Parna brizgalnica, žal da je morala tudi delo vstaviti, dokler ni dobila kropa váse. Iz gledišča vdaril je pa med tem plamen pri oknih in skozi streho, kjer se je dvigal za stolp visoko proti nebu. Notranja stran gledišča je bila bolj peklu kakor prostoru podobna, kjer so še pred malo urami ljudje sedeli.«

(Slovenski narod, 17.2.1887, str. 3)

Požar v Deželnem gledališču.

Avtor: I. Jagodic

(Original hrani Mestni muzej v Ljubljani.)

Na pogorišču nekdanjega Stanovskega gledališča je bila 25. oktobra 1891 otvoritev nove zgradbe, imenovane *Tonhalle*.

Deželno gledališče v Ljubljani

Kranjski deželni zbor je na svoji seji 22. oktobra 1888 sklenil, da bo na deželne stroške zgradil novo gledališče. Odklonil je ponudbo nemškega gledališkega društva, ki je bilo pripravljeno prispevati polovico stroškov, če mu Deželni zbor prepusti upravljanje gledališča, kar bi ponovno pomenilo zakup lož s strani nemških prebivalcev Ljubljane.

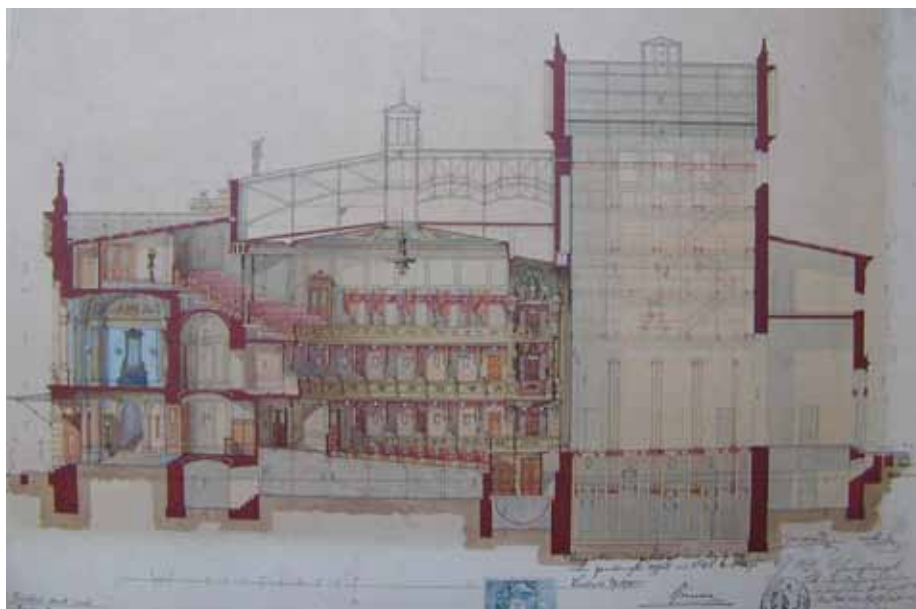

Prizor iz Puccinijeve opere *La Boheme* v sezoni 1930/31

Vir: *Ilustracija*, 1930, št. 12, str. 408.

Slovcem so se uresničile davne želje. Dobili so slovensko gledališče, kot enega izmed temeljev slovenske državne in kulturne suverenosti. Večinski narod je dobil prostor za svoje lastno kulturno življenje.

Svoje ponudbe za novo zgradbo so predložili arhitekt Vladimir Walter iz Celja in skupno inž. J. V. Hrásky in arh. A. J. Hruby.

Načrta za novo gledališče
(Originale hrani Slovenski gledališki in filmski muzej.)

Deželni zbor se je odločil sprejeti nekoliko spremenjeni projekt Hraskega in Hrubbyja, ki ne bo presegal dovoljenega zneska 190.000 gld. Prvotni načrt je predvideval štiri nadstropja in šestdeset lož. Prostora bi bilo za tisoč obiskovalcev.

Dne 19. oktobra 1890 so v temeljni kamen zazidali pločevinasto skrinjico z ustanovno listino, stavbenimi načrti in novci. Zidanje novega gledališča je prevzela gradbena tvrdka Tönnies. Izdelavo plastik so zaupali kiparju Alojzu Ganglu, poslikavo glavne zavese češkemu slikarju Liebscherju, izdelavo strojne opreme za oder ključavničarskemu podjetju Avgusta Žabkarja. Tapete in draperije je izvršil F. Doberle, bronaste svečnike pa tvrdka Tratnik. Žal deželni zbor ni sprejel predloga Ivana Hribarja, da bi napeljali tudi električno napeljavo.

Načrt za novo gledališče

(Original hrani Slovenski gledališki in filmski muzej.)

»Oder je urejen popolnoma moderno in ustreza sleharnim zakonitim predpisom o varnosti proti ognju. Svetloba proscenijske odprtine znaša 9,5 m, odrova globina 10 m, z ozadjem 15 m, odrova širina pa 18 m. Odrov podij sam je razdeljen v 5 kulisnih ulic, ki so prirejene kot pogrezi in opravljene s kasetnimi zaklopnici oziroma kasetami, tako je moč ves podij ali dvigniti ali pogrezniti.«

(Trstenjak, A. (1892). *Slovensko gledališče*. V Ljubljani: Narodna tiskarna.)

Odprtje 29. septembra 1892 je bilo zelo svečano. Otvoritvena predstava je bila Jurčičeva *Veronika Deseniška* v priredbi Ignacija Borštnika. Z novo zgradbo si je slovensko gledališče izbrilo enakopravnost slovenskega jezika.

Deželno gledališče v Ljubljani. št. p. 471

V četrtek, dne 29. septembra 1892.

Otvoritvena predstava.

Dramatično društvo v Ljubljani otvori deželno gledališče.

Program:

Overtura iz Glinkove opere „Ruslan in Ljudmila.“
 Prolog. Zložil Anton Funtek. Govori gospod Ig. Borštnik.
Alegorija.
Veronika Deseniška.

Veronika - po besedilu dr. J. J. Šturm. Prevedel in gledališko priredil Ignacij Borštnik. Njegov prevod izšel pri Konec.

Prvi red	100 kr.	Drugi red	70 kr.	Četrti red	30 kr.
Parterni sedeli I. do III. vrste	1 gld. 50 kr.	Parterni sedeli IV. do XI. vrste	1 gld.		
Balkonski sedeli I. vrste	1 gld.	Balkonski sedeli II. in III. vrste	80 kr.	Ustopnica v	
Sto 60 kr.	Parterna stojala	70 kr.	Galerijska stojala	20 kr.	Sedeli se dobivajo v
čladični tračiki, Sebestyergove ulice, in na večer predstave pri blagajni.					

Kostumi od „Narodnega društva“ v Posul in od drželnega gledališča v Zagrebu.
 Dekoracije sta napravila **L. Kazitsky & Hattomara**, v kr. dvorna gledališka situacija na Dunaju. Rekviziti od bratov **Blitnerjev**. Strojni del vodi strojni voditelj g. V. Blitner.

Začetek točno ob 7. uri, konec ob 10. uri zvečer.

Prosimo priti v slavnostni obleki.
 Dramatično društvo.

Pri predstavi svira orkester slavnega domačega posojilka baron Kulu st. 17.

Ustopnica:
 Parterni sedeli I. do III. vrste 1 gld. 50 kr. Parterni sedeli IV. do XI. vrste 1 gld.
 Balkonski sedeli I. vrste 1 gld. Balkonski sedeli II. in III. vrste 80 kr. Ustopnica v
 sto 60 kr. Parterna stojala 70 kr. Galerijska stojala 20 kr. Sedeli se dobivajo v
 čladični tračiki, Sebestyergove ulice, in na večer predstave pri blagajni.

Blagajnica se odpre ob 6. uri zvečer.

Gledališki lepak za *Veroniko Deseniško*
 (Original hrani Narodni muzej Slovenije.)

Kmalu po otvoritvi je bila na odru Deželnega gledališča premierna uprizoritev nove slovenske opere *Teharski plemiči* Benjamina Ipavca.

Nova opera!

Št. 22. Deželno gledališče v Ljubljani. Dr. št. 489.

V soboto, dne 10. decembra 1892.

Teharski plemiči.

Ljubljana, opera v treh dejanjih. Aplan & Farnik, Ughetti dr. B. Ajman, Knapički, g. Fr. Gerbič, Rastor g. An. Šali.

Prva loga	1.00	Druga loga	0.75	Tretja loga	0.50	Četrta loga	0.25
Petna loga	0.10	Šesta loga	0.05	Prva klopa	0.02	Druga klopa	0.01

Novi kostumi. Novo dekoracijo Teharjev naredila tvrdka Kautsky & Rottonara, c. kr. dvorna gledališka slikarja na Dunaju.

Začetek točno ob polu 8, uri, konec pred 10. uro zvečer.

Dramatično društvo.

Pri predstavi vna urkester slovenski domoljubni jelpika keru Kuba št. 17.

Ustopnina:

Parkovni sedmi I. do III. vrste 90 kr. Parkovni sedmi IV. do VIII. vrste 70 kr. Parkovni sedmi IX. do XI. vrste 60 kr. Balkonski sedmi I. vrste 70 kr. Balkonski sedmi II. vrste 60 kr. Balkonski sedmi III. vrste 50 kr. Galerijski sedmi 40 kr. Sestava v juze 40 kr. Parkovni stajala 30 kr. Dijaške stajala 20 kr. Galerijske stajala 10 kr. Sedeti se določajo v skladu s tablico, ki jo razporejuje direktor, in se vater predstave pri blagajnici.

Prihodnja predstava bude v nedeljo dne 18. decembra 1892 l.

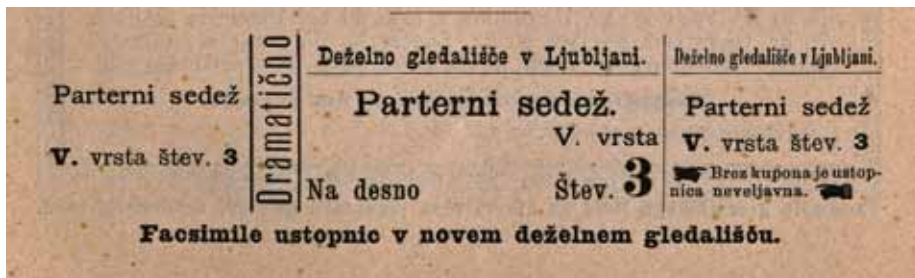
Blagajnica se odpre ob 7. uri zvečer.

Gledališki lepak za *Teharske plemiče*
(Original hrani Narodni muzej Slovenije.)

Novoustanovljeno slovensko Deželno gledališče je v relativno kratkem času uspelo obvladati velik del standardnega repertoarja in ni več zaostajalo za nemškim gledališčem.

Poleg tujih vrhunskih opernih del so pričeli uprizarjati tudi dela domačih ustvarjalcev. Poleg Foersterjevega (ki je bil po rodu sicer Čeh) *Gorenjskega slavčka* še dela Viktorja Parme *Urh, grof celjski*, Benjamina Ipavca *Teharski plemiči*, Frana Gerbiča *Kres in Nabor*, Rista Savina *Lepa Vida*.

Na odru Deželnega gledališča so nastopali imenitni češki, ruski, hrvaški in tudi slovenski operni pevci in baletniki: Jana Richterjeva, Lucija Ožegovičeva, Vilma Thierryjeva, Zdenka Zikova, Josef Drvota, Svetozar Pisarevič, Boris Popov, Rezika Thalerjeva, Pavla Lovšetova, Cirila Medvedova, Zora Ropasova, Ivanka Ribičeva, Julij Betetto, Mario Šimenc, Ivan Levar, Leopold Kovač in drugi.

Vir: Trstenjak, A. (1892). *Slovensko gledališče*. V Ljubljani: Narodna tiskarna.

Rezika Thalerjeva v vlogi Marosija v operi *Jesenski manever*

Vir: *Ilustrovani tednik*, 13. okt. 1911, str. 3.

Močan umetniški vzpon je Opera doživela po prvi svetovni vojni, predvsem po letu 1925, ko je umetniško vodstvo prevzel skladatelj in dirigent Mirko Polič. Z njegovim nastopom je Opera dobila povsem slovensko podobo. Za dirigentskim odrom so nastopili Danilo Švara, Niko Štrifof, Anton Neffat. Režij so se lotili Bratko Kreft, Ferdo Delak, Robert Primožič, Osip Šest, Peter Golvojn in Ciril Debevec.

Partitura za opero *Gorenjski slavček* A. Foersterja
(Original hrani arhiv SNG Opere in baleta Ljubljana.)

Prizor iz Mozartove opere *Beg iz Seraja*
Vir: *Ilustracija*, 1929, št. 2, str. 45.

Med opernimi pevci, ki so nastopali tudi po drugih evropskih opernih hišah, so bili Josip Gostič, Robert Primožič, Marijan Rus, Zlata Gjungenac, Vekoslav Janko, Štefka Poličeva, Anton Dermota in drugi. Med baletniki sta poleg Lidije Wisiak zablestela Pia in Pino Mlakar.

Osnutek kostumografke Mije Jarčeve
(Last dedičev)

Na repertoarju so se pojavila tudi novejša operna dela (S. Prokofjev: *Zaljubljen v tri oranže*; I. Stravinski: *Oedipus Rex*; E. Křenka: *Jonny svira*) in mnoga druga.

Prokofjev: *Zaljubljen v tri oranže*
Vir: *Ilustracija*, 1929, št. 5, str. 144.

Prokofjev: *Zaljubljen v tri oranže*
(Sezona 2006/07)

Na oder so prihajala nova dela mladih slovenskih avtorjev Marija Kogoja, Slavka Osterca, Matije Bravničarja, Sama Hubada in drugih.

Črne maske Marija Kogoja. Zaključna scena

Vir: *Ilustracija*, 1929, št. 6, str. 182.

Po drugi svetovni vojni so v opernih vlogah pričeli nastopati pevci in pevke Vilma Bukovec, Nada Vidmar, Bogdana Stritar, Vanda Gerlovič, Elza Karlovčeva, Rudolf Francl, Ladko Korošec, Miro Brajnik, Samo Smerkolj, Slavko Štrukelj, Marcel Ostaševski, Sonja Hočevarjeva, Zlata Ognjanović, Slavko Koritnik, Dragiša Ognjanović in mnogi drugi.

V prvih povojnih letih so doživele krstne izvedbe sodobne slovenske opere: *Ekvinokcij* Marjana Kozine, *Veronika Deseniška* Danila Švare, *Deseti brat* Mirka Poliča. Sledile se uprizoritve svetovnih klasičnih in modernih del pa tudi slovenskih novitet.

Balet Janija Goloba *Matiček se ženi*

Vir: *Gledališki list SNG Opera in balet Ljubljana*, sezona 1993/94.

Prenova operne zgradbe

O prenovi operne zgradbe so razmišljali že v času med obema vojnama, zelo resno pa so o prenovi začeli razmišljati v petdesetih letih prejšnjega stoletja. Vedno se je ustavilo pri finančnih sredstvih. Želje in ideje opernih umetnikov o boljših pogojih za delo so se uresničile šele v začetku 21. stoletja in po 120 letih je prenovljena Opera odprla vrata svojemu občinstvu.

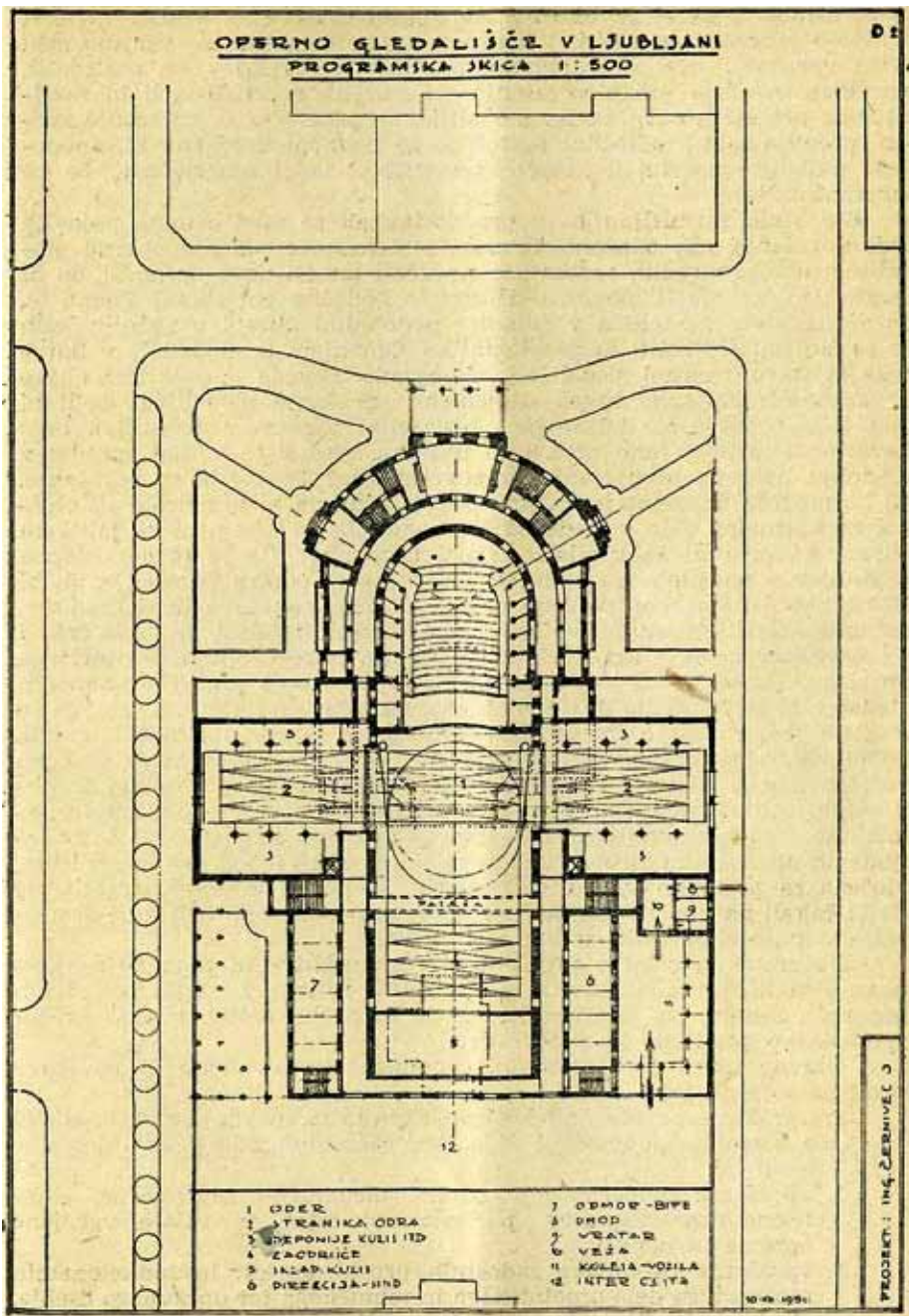
Prenova ljubljanske Opere leta 1931

Vir: *Ilustracija*, 1931, št. 11, str. 368.

Manjše preнове so bile izvedene že med obema vojnama. Ob šestdesetletnici Operne hiše so se ponovila prizadevanja za prenovu za ansambel zastarele zgradbe.

V 3. številki *Gledališkega lista SNG Opera* za sezono 1951/52 so v besedilu z naslovom *Gradbeni problemi Opere* zapisali:

»Sedanja zgradba naše Opere, ki je nedvomno v vrsti najvidnejših, osrednjih slovenskih kulturnih ustanov, praznuje v letošnjem letu šestdesetletnico svojega obstanka. Kakor je ta obletnica za slovensko gledališče zelo pomembna, saj je vsekakor tesno povezana z velikim razvojem gledališke umetnosti pri Slovencih, tako je našemu gledališkemu občinstvu, v prvi vrsti pa samim gledališkim delavcem, že dolgo vrsto let jasno, da je – prav tako kot zgradba ljubljanske Drame za delo dramskega ansambla – tudi sedanja Opera iz najosnovnejših tehničnih, delovnih, akustičnih in umetniških razlogov – da ne govorimo o premajhnem in skrajno pomanjkljivem avditoriju za gledalce! – za kvalitetno delo in nadaljnjo umetniško rast opernega ansambla povsem nezadostna in neuporabna.«

Programska skica prenove Opere, kakor si jo je zamislil inž. arh. Josip Černivec.

Vir: Gledališki list SNG Opera 1951-52, št. 3, str. 69.

Poleg načrtov arhitekta Josipa Černivca, za katere so v Upravi SNG menili, da so že blizu realizacije, je svoje načrte pripravil tudi inž. Maks Strenar. Noben od obeh projektov ni bil realiziran.

Upravnik SNG Opere Juš Kozak je v svojem referatu na partijskem sestanku v SNG dne 20. septembra 1952 zapisal:

»Obe naši hiši sta zastareli, zato mora naše tehnično osebje zmagovati te težave s precej večjimi napori kot v marsikaterih drugih gledališčih. Samo majhna opazka naj ilustrira to zastarelost. V Operi je ena peč na tem, da se zruši, vendar nimamo sredstev, da bi jo prenovili ... Niti dramski niti operni oder še od daleč ne ustrezata zahtevam modernega odra, oba sta pravzaprav muzejska rekvizita.«

(Gledališki list SNG Opera 1952-1953, št. 1.)

Pogled na oder ljubljanske Opere

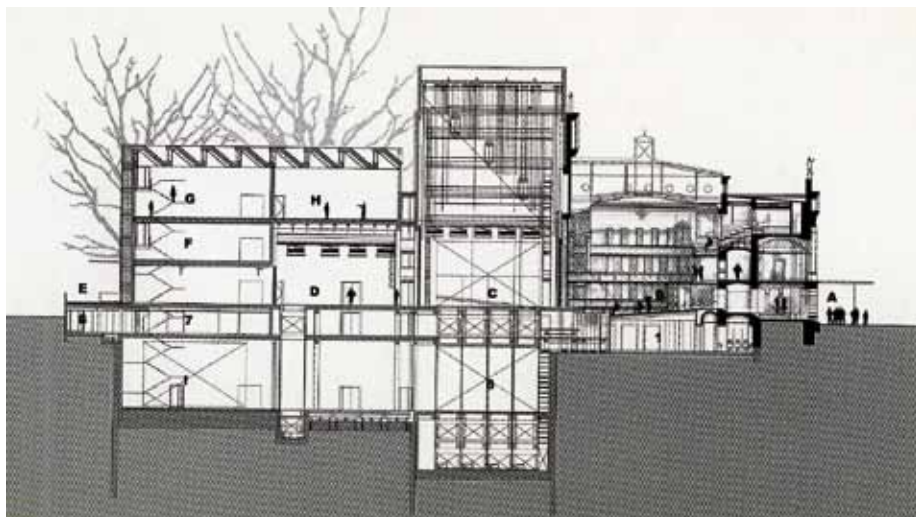
Vir: *Gledališki list SNG Opera in balet Ljubljana 2004/2005*, repertoar, str. 22.

V letu 1995 je takratni direktor Opere Darijan Božič naročil idejno zasnovo prenove operne hiše. Zbiranje potrebnega gradiva za razpis natečaja je potekalo tri leta.

V letu 1998 sta na anonimnem tečaju zmagala s svojim projektom arhitekta Jurij Kobe in Marijan Zupanc, vendar je zaradi pomanjkanja sredstev projekt zastal.

Šele v letu 2005 je takratni minister za kulturo Vasko Simoniti zagotovil zagonska sredstva za začetek prenove operne zgradbe. Čeprav je rok za dokončanje del potekel že spomladi leta 2009, do pomladi 2011 prenova še ni bila zaključena zaradi težav izvajalcev gradbenih del.

S prenavo je operna zgradba pridobila večji odrski prostor, dodatne vadbene dvorane za baletni in pevski ansambel ter nove garderobe in prostore za tehnične delavce.

Načrt za prenavo ljubljanske Opere

Vir: *Gledališki list SNG Opera in balet Ljubljana 2006/2007*; repertoar, str. 20.

Maketa prenovljene Operne zgradbe projektantov Jurija Kobeta in Marjana Zupanca
(Posnetek z razstave v MKL, Slovenski knjižnici leta 2010)

Obiskovalcem sta na voljo dva nova dostopa s Cankarjeve in Tomšičeve ulice, prostor za srečevanja in restavracija.

Do dokončanja prenove je bilo delo opernega in baletnega ansambla razdrobljeno po različnih, večinoma neprimernih lokacijah, s predstavami pa so gostovali v Cankarjevem domu in drugih gledaliških in opernih hišah.

Opera tik pred otvoritvijo v novembru 2011
Avtor: Jurij Primožič

Ljubljanska Opera in njeno občinstvo

Vlado Kotnik

V kulturno razvitih družbenih okoljih in urbanih središčih Evrope opera od začetka 17. stoletja dalje, ko se preizkusi kot povsem nov glasbeno-dramatski žanr in družbeni dogodek v Firencah, Mantovi, Rimu, Neaplju, Benetkah in drugih severnoitalijanskih mestih, praviloma velja za zanesljiv barometer kultiviranosti, raznolikosti in urbanosti nekega prostora, mesta, regije ali dežele. Mesto, ki je dalo kaj nase, je zgradilo operno hišo in gojilo operno občinstvo. Ta javna vloga opere se je še okrepila v 19. stoletju, ko je ne le v kulturno razvitih okoljih, pač pa celo v zelo obrobni predelih sveta postala priljubljeno shajališče za izražanje družbenega statusa, omike in okusa. Za ilustracijo velja omeniti, da je obisk opere tako v kozmopolitskem Parizu kakor v provincialni Ljubljani konec 19. stoletja veljal za najbolj priljubljeno obliko kulturnega udejstvovanja meščanov. Družbeni pomen opernega življenja pri konstituciji, razvoju in plemenitenju občinstva kulturnih dobrin, kulturno ozaveščene in profilirane buržoazije, meščanske kulture, urbanega prostora, je torej nezanemarljiv. To še zlasti velja od 19. stoletja dalje, ko se v kulturno diferenciranih okoljih razvije nacionalna opera, ki postane prepoznavna socializacijska norma meščanskega življenja. V tem času se zgodi še ena družbena sprememba na razredni ravni na področju operne socializacije. Opera se namreč preobrazi iz zaprte aristokratske zabave v relativno množično trošeno umetnost, namenjeno srednjim slojem in povzpetniškim meščanskim klientelam, ki se nemudoma ugledajo v operi kot izbrani iluziji zrcaljenega družbenega nivoja. Nekaj tega starega duha je opera s svojim ekstravagantnim, predvsem pa pompoznim družbenim obredjem ohranila vse do danes. In ljubljanska Opera je deloma bila na Slovenskem od konca 19. stoletja, deloma je skušala biti nekakšna vstopnica Slovencev za društvo kulturnih narodov. Kakor drugi umetnostni žanri in oblike tudi opera na Slovenskem od romantike naprej nastopi kot nacionalna umetnost, ki naj bi omogočila »spontano« nacionalno identifikacijo članov svojega občinstva.

Izgradnja ljubljanske operne hiše leta 1892, tedaj imenovane *Deželno gledališče–Landestheater*; kasneje pa *Slovensko narodno gledališče*, je nemudoma okrepila slovensko nacionalno samozavest. Novo operno gledališče je med Slovenci postalo prvovrsten slovenski nacionalni simbol, njegov obisk pa ne le izraz kulturnega nivoja in izbrane socializacijske norme meščanskega življenja, pač pa neposredni izkaz nacionalne pripadnosti in čustvovanja. Kljub delitvi novega gledališča na njegov nemški ansam-

bel *Landestheater* in slovenski *Deželno gledališče*, katero je v začetku še zaznavalo etnično ločevanje, kasneje pa konstruktivno glasbeno sodelovanje med obema ansambloma, je operna hiša predstavljala materializacijo dolgoletnih slovenskih sanj in zato postala kulturni simbol združitve slovenskega naroda, pa tudi znak politične emancipacije Slovencev v odnosu do nadrejenih kultur sosednjih imperialističnih nacij. Ob tem pa so Slovenci na novo operno hišo gledali tudi kakor na most od provincializma h kozmopolitizmu, zaradi česar je bil obisk predstave razumljen kot simbolni vstop Slovencev v društvo evropskih kulturnih narodov. Slovenci v svojo opero tedaj niso hodili samo zaradi ljubezni do umetnosti, temveč tudi iz nacionalnih in domovinskih vzgibov.

V poznem narodobudnem 19. stoletju se za opero na Slovenskem niso zanimali le kulturno ambicioznejši posamezniki, kakor je to primer na začetku 21. stoletja v Sloveniji, pač pa je opera rekrutirala oboževalce in častilce v množičnem obsegu iz vseh družbenih plasti narodno zavednega prebivalstva. V t. i. dolgem 19. stoletju od francoske revolucije do prve svetovne vojne je opera postala živopisen spektakel za množice, ki so želele z obiskom opernih predstav manifestirati kulturnost svoje nacionalne identitete. V skladu z duhom časa je bila ob koncu 19. stoletja opera med Slovenci deležna veliko večje pozornosti kakor drama ali druge oblike umetnosti. Najpogostejši tip opernega obiskovalca v Ljubljani s konca 19. stoletja je bil nekoliko drugače družbeno konotiran kakor danes. Na predstavo se ni posebej pripravljaj, saj je svoje frekventiranje razumel kot dejanje družbene veljave, ne striktno umetniške vrednosti. Svoj kulturni nivo je pokazal s tem, da je predstavo tudi razumel, ne le konzumiral, zato je bilo samoumevno, da mu je tuje operno delo treba posredovati v njemu razumljivem jeziku. Operno gledališče mu je prišlo nasproti, da je svoj *acte de présence* povezal ne le z motivacijo za njegovo kulturno ozaveščenost, pač pa tudi z jasno spodbudo za uspešno nacionalno identifikacijo. Namen njegove rekrutacije namreč naj ne bi bil le zabava in osebno užitek, pač pa vzgoja za kulturo in nacijo. V tem kontekstu sta sleherna njegova kulturna izbira in družabni itinerarij veljala za pomenljivo gesto družbenega opredeljevanja in legitimacije. Ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja je bil obisk ljubljanske Opere družbena dolžnost.

Po prvi svetovni vojni nacionalno karakterizirana družbena vloga ljubljanske Opere dobi nov ideološki akcent, to je zasuk k slovanstvu pod okriljem novih državnih tvorb, najprej Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, kasneje države Jugoslavije. Nenadoma postanejo pore slovenskega kulturnega življenja prepojene s »slovansko dušo«. Povojni repertoarji ljubljanske Opere se začno še izdatneje spogledovati z idejami panslavizma in jugoslovanstva. Ta ideološka sprememba pa vpliva tudi na družbeno funkcijo opere v Ljubljani. Kakor so bili pred tremi desetletji Slovenci s pomočjo opere pripravljani izkazovati svojo nacionalno identiteto, so zdaj bili pripravljani dokazati v skladu z ideologijo »slovanskega obrata« svojo tesno kulturno in celo duhovno bližino s slovanskimi kulturami. Razpad avstrijskega cesarstva je Slovincem pustil grenak priokus zaradi izgube dela teritorija, zaradi česar je vse, kar je dišalo po nemški kulturi,

dobilo avtomatično negativen predznak. Nemška opera postane simbol imperializma in dominacije, slovanska pa simbol bratstva in kulturne bližine. Principi slovanskih opernih koalicij po prvi svetovni vojni so obsegali naslednje prakse: vzajemnost priznavanja, čemur rečemo kulturna kongruenca; sklicevanje na transnacionalno kolektiviteto; kulturna menjava opernih modelov med slovanskimi nacijami; in reaktivacija tradicionalnih kulturnih stikov iz 19. stoletja.

Raba opere kot sredstva slavizacijske politike v obliki homogenizirajoče ideologizacije opernih repertoarjev v drugi polovici dvajsetih let 20. stoletja nekoliko pojenja, zaradi česar se ljubljanskemu opernemu občinstvu horizont izbire na sporedih razširi, a nezadovoljivo finančno stanje tudi v obdobju povojnega delovanja Opere močno določa odnos med blagajno operne hiše in njenim občinstvom. Vodstvo opere je namreč moralo nenehno misliti na občinstvu všečen spored, ki bo napolnil predstave. Opera je vselej našla dober izhod v takšnih razmerah. Kot kontrapunkt uveljavljene operetne ponudbe je znameniti direktor in dirigent ljubljanske Opere Mirko Polič, ki je hišo ob koncu dvajsetih in na začetku tridesetih let 20. stoletja dvignil na višji nivo, v borih osmih letih na oder postavil kar pet Wagnerjevih del s skupnim številom 54 predstav. Toda medtem ko se je tekom 20. stoletja pozicija in zastopanost Verdijevih oper v repertoarjih slovenskih Oper veseskozi krepila, je uprizarjanje Wagnerjevih oper ob koncu dvajsetih in na začetku tridesetih let 20. stoletja doživelo po Poličevi zaslugi svoj vrhunec in konec hkrati.

V medvojnem obdobju so največji magnet predstavljali nekateri izvrstni pevci in pevke, kakor denimo basist Julij Betetto, sopranistka Zlata Gjungjenac, baritonist Vekoslav Janko, tenorist Josip Gostič in sopranistka Zinka Kunc. Bili so garant za uspeh pri občinstvu ne glede na to, v kateri predstavi so nastopili. Občinstvo jih je redno nagrajevalo s huronskimi aplavzi in ovacijami. Čeprav je bila Slovenija del jugoslovanske politične formacije, so bili ljubljanski operni uspehi v slovenskih časopisih presenetljivo poudarjeno sporočani skozi slovensko nacionalno optiko in šibkeje skozi nadnacionalno jugoslovansko ali celo panslovansko ideologijo. Tako so npr. vse vrnitve Betetta v Ljubljano iz takratne dunajske Dvorne opere ali münchenske Državne opere prikazovali kot izraz njegove žrtve za dvig slovenske Opere v Ljubljani in kot izkaz njegove globoke nacionalne pripadnosti slovenskemu narodu in občinstvu. Podobno nacionalno homogenizacijsko načelo so glasbeni poročevalci, časnikarji in novinarji uporabili ob prihodu Gjungjenčeve v ljubljansko Opero. Njen prihod je bil izdatno sloveniziran skozi podatke, da je pevka po materi slovenskega porekla. Zlasti pa so pozdravili dejstvo, da je komaj prišla v Ljubljano in predstave že poje v slovenskem jeziku. Poročevalci niso pozabili spet omeniti občinstva, ki ga je menda presenetila »z *vzorno izgovorjavo slovenščine*«. V tridesetih letih so jo lokalno občinstvo, strokovna kritika in časopisi skladno slavili kot »nedosežno primadono«, kar je tudi takrat bila dokaj redka simbioza. Enake slave sta bila deležna tudi Betetto in Gostič, ki sta redno briljirala v svojih vlogah in občinstvo spravljala v kolektivni trans. V tridesetih letih začneta svojo svetovno kariero prav na odru ljubljanske Opere tudi že omenjena zna-

menita verdijanska sopranistka Zinka Kunc (1927/28), pozneje s prevzetim priimkom Milanov primadona Metropolitanske opere v New Yorku, in mozartovski tenorist Anton Dermota (1930/31), kasneje ljubljenec občinstva dunajske Državne opere in pevec z bržčas najbolj renomirano mednarodno operno kariero med slovenskimi umetniki.

V času med obema vojnama je ljubljanska Opera doživljala soliden razvoj in bolj ali manj uspešne sezone, a ker je po državnih dotacijah vselej zaostajala za zagrebško ali beograjsko Opero, je bilo njeno finančno stanje neposredno odvisno od prihodkov v blagajni oziroma od obiska. Šlo je torej za tesno navezanost financ ljubljanske Opere na frekventiranje občinstva.

V viharnem času druge svetovne vojne ljubljanska Opera ni zaprla svojih vrat in je bila edina kulturna institucija v Ljubljani, ki je delovala bolj ali manj nemoteno kljub kulturnemu molku, ki ga je zapovedala Osvobodilna fronta, saj so se njeni voditelji zavedali pomembnosti kontinuitete glasbenega življenja v vojnem času za prebivalstvo. A vojna je vendarle prekinila z optimistično atmosfero v operni hiši, ki je pred vojno občinstvo že kar razvadila s tem, da ga ob kvalitetnem solističnem ansamblu, ki se mu pridružijo novi pevci in pevke, kakor denimo Ivan Francel, Friderik Lupša, Ksenija Vidali, Valerija Heybal in drugi, vodi od triumpa do triumpa. Operni repertoarji med vojno pač niso mogli povsem ubežati novi politični situaciji; v času fašistične okupacije Ljubljane v letih 1941–1943 so morali biti programski poudarki na italijanskem, v obdobju nacistične nadvlade v letih 1943–1945 pa na nemškem repertoarju. Toda mnogi obiskovalci predstav so to prisilno situacijo radi vzeli v zakup, le da je operno gledališče izpolnjevalo svoje poslanstvo, to je ljudem tudi v nelagodnih vojnih razmerah omogočiti trenutke, ko so lahko pozabili na krutost vsakdana in se preselili v diegetski svet čarobne magije opernega gledališča.

Povojno obdobje pomeni eno najplodnejših in najbolj zmagovitih obdobji za ljubljansko Opero in njeno občinstvo. V socialističnem imaginariju kultura in umetnost postaneta last delovnega ljudstva in tako je tudi ljubljanska Opera začela stopati naproti najširšim plastem prebivalstva. Ob frapantnem razvoju in triumfalnem vzponu domačega solističnega ansambla, ki bi ga danes z najzlahtnejšo zavistjo lahko imeli za zvezdniškega, se je obisk predstav v operni hiši več kakor podvojil glede na predvojni čas. Operni studio ljubljanske Opere, v katerem so se formirali domači pevci in pevke, je svoje poslanstvo izpolnil naravnost sijajno. Iz njega so izšli Vilma Bukovec, Rudolf Francel, Ladko Korošec, Miro Brajnik, Samo Smerkolj in mnogi drugi, ki so postali stebri ljubljanske Opere povojnega časa. Jože Sivec takole pojasni prispevek takratnega solističnega ansambla, ki je ljubljansko Opero pomagal dvigniti iz provincialnega gledališča na raven prvorazredne umetniške institucije, ki je zaslovela s številnimi uspešnimi gostovanji od sredine petdesetih do konca sedemdesetih let tako po Jugoslaviji kakor zunaj njenih meja. Operni spored je v dobršni meri tako narekovala zasedba oziroma razpoložljivost solističnega ansambla. Ob zgoraj omenjenih pevskih močeh se je v štirih desetletjih po drugi svetovni vojni na odru ljubljanske Opere uveljavila še

vrsta pevcev in pevk, kakor denimo Gašper Dermota, Manja Mlejnik, Elza Karlovac, Bogdana Stritar, Franc Langus, Vanda Gerlovič, Rajko Koritnik, Božena Glavak, Zlata Ognjanovič in številni drugi. Triumfalni povojni razcvet ljubljanske Opere utelešajo številne »uspešnice« železnega repertoarja, kakor denimo *Rigoletto*, *La Traviata*, *Madame Butterfly*, *Seviljski brivec*, *La Bohème*, *Don Pasquale*, *Manon*, *Carmen*, *Fidelio*, *Figarova svatba*, *Norma*, *Hoffmanove pripovedke*, *Boris Godunov*, *Prodana nevesta*, *Jevgenij Onjegin*. Povojni repertoarji so bili sestavljeni v skladu z dejstvom, da se je v operi pojavilo novo občinstvo, ki se je moralo seznaniti s temeljnimi deli železnega repertoarja. Tudi predvojno občinstvo je usmeritev k pretežno romantični tradiciji sprejelo z akklamacijo. Gledališče je bilo polno tudi na t. i. »dijaških stojiščih«, kjer je stalo najbolj hvaležno občinstvo. Z navedenimi priljubljenimi operami je ljubljanska Opera v petdesetih in šestdesetih letih dosegla nekaj umetniških in družabnih viškov, ki so hišne pevce nemudoma izstrelili med ljubljence mnogoštevilnega občinstva, med katerimi sta bila še posebej priljubljena tenorist Rudolf Francel in basist Ladko Korošec. Prav tako so lokalne operne zvezde precej snemale za radio in televizijo. Snemanje za arhiv je bilo namreč del nacionalne skrbi za dokumentiranje glasbene dediščine.

Toda cvetočemu repertoarju, številnim radijskim prenosom in predvajanim posnetkom, lokalnemu pevskeemu zvezdništvu in nabitu polnemu avditoriju navkljub ljubljanski operni habitus povojnega socialističnega obdobja ni bil čisto popoln. Njegov popolni socialistični triumfalizem je bizarno motila opereta, s katero totalitarni realizem v demagoški maniri obračuna kakor z nesprejemljivo obliko buržoazne zabave, nevredne socialističnega delovnega ljudstva. Nenaklonjen režimski odnos do operete v petdesetih letih lahko razumemo le kot uverturo v strukturno demontažo ljubljanske Opere, ki po letu 1970 zapade v krizo, iz katere se ni izkopalala vse do danes. To je tudi razlog obstoja divergentnih pogledov na to, kakšno pozicijo je pravzaprav imela opera v Sloveniji v obdobju socializma. Uveljavljena razlaga je doslej trdila, da so komunisti bili proti operi ali je vsaj niso odkrito podpirali. Dejstvo, da so slovenski komunisti imeli težave z opero, ne preseneča. Bolj preseneča perverzija totalitarnega realizma, v okviru katerega je socialistična kulturna politika ljubljanski Operi omogočila izjemno rast produkcije, kar potrjuje tudi pregled repertoarjev v letih 1945–1991. Povojni politični in funkcionarski establishment je redno zahajal v opero, s čimer je opozarjal na svojo kultiviranost z obiskom operne premiere. Operne predstave so postale tudi redno vključene v programe meddržavnih obiskov ter diplomatskih srečanj.

Nesluten povojni razvoj, mednarodni uspehi, nesporne domače operne zvezde in izjemna produkcija, ki jo ljubljanska Opera beleži v petdesetih in šestdesetih letih, je ne morejo obraniti pred postopnim, a sistematičnim vdorom samoupravljalške komunistične mentalitete, zaradi česar operno hišo v sedemdesetih letih doleti z jugoslovanskega kulturnopolitičnega vrha pedantno dirigan socialistični restrikcijonizem, pomešan z lokalno tradicijo slovenskega nacionalizma in provincializma. V sedemdesetih letih Opero po dvajsetih letih obetavnega delovanja zajame krizni čas. Nekdanji zvezdniški solistični ansambel, zaradi katerega je množično operno občinstvo vsakokrat

nastopajočim priredilo vzhičen sprejem in nemalokrat bučne ovacije, naj bi štafeto predal naslednji generaciji pevk in pevcev. V sedemdesetih letih so tako v ansambel vstopili Olga Gracelj, Franc Javornik, Ferdinand Radovan, Karel Jerič, Ana Pesar Jerič, Ženi Živkova in drugi, v osemdesetih pa Janez Lotrič, Milena Morača, Vlatka Oršanič in drugi. A žal je bilo novih pevcev vrhunske kvalitete malo, tisti nekateri dobri pa so odšli v tujino. Kriza je v operni hiši stopnjevala število internih peripetij, ki so postale veliko zanimivejše za medije in veliko vznemirljivejše za javnost kakor predstave za občinstvo. Ta konfliktna situacija je otežila, predvsem pa zameglila lokalni pogled na svetovna operna dogajanja, ki so v tistem času pomembno preobrazila nekatere sestavine izvajalske prakse. Toda kljub neugodnim razmeram je Opera še bila tudi v demoralizirajočih sedemdesetih in osemdesetih letih kraj in priložnost za umetniške presežke in glasbene užitke opernih sladokuscev. Toda v začetku devetdesetih let je tudi ljubljansko Opero in njeno občinstvo zajel nezadržan val družbenih in političnih sprememb, ki se je na sistemski ravni manifestiral zlasti v obliki institucionalne nestabilnosti in finančne krize, na umetniški pa v obliki zloma repertoarja in drastičnega zmanjšanja občinstva.

Pričakovali bi, da bi po ambivalentnem komunističnem odnosu do opere nov demokratični veter, ki je zavel z osamosvojitvijo Slovenije leta 1991, ljubljanski Operi dobro del, vendar se je ta obet kaj hitro sprevrgel v svoje najbolj negativno nasprotje. Čas, ki ga imenujemo s homogeniziranim imenom »tranzicija«, naj bi torej predstavljal prehod od totalitarnega družbenega reda k demokratičnemu, od socializma h kapitalizmu, od provincializma h kozmopolitizmu, od manj razvitega k bolj razvitemu stanju družbe, od kulturno manj razvite in uniformne identitete h kulturno bolj diferencirani in propulzivni identiteti ipd. Toda oder ljubljanske Opere je bil v devetdesetih letih 20. stoletja prej bojišče oblastnih, katastrofičnih in apokaliptičnih ideologij, pomešanih z močno dozo sindikalizma, nacionalizma, diletantizma, neoliberalizma in provincializma, kakor kakšna resna arena umetnosti nacionalnega pomena, kar je moralo imeti določen učinek tudi na stanje v avditoriju. Število predstav je proti sredini devetdesetih let postopoma, a vztrajno padalo, dokler ni doseglo svojega dna v kolapsirani sezoni 1997/98, ko je opera izvedla skupno le 74 predstav in zabeležila najnižji obisk, to je 27.249 obiskovalcev. Po letu 1998 lahko nato zasledimo postopen dvig produkcije in posledično tudi obiska, ko se v letih 2004–2007 produktivna moč na sezono giblje med 100 in 150 opernih, operetnih in baletnih predstav, število obiskovalcev pa se ustali v razponu od 60.000 do 78.000. Toda posledice turbulentnega prehoda iz enega v drug družbeni red so z vidika rekrutiranja občinstva v tem opernem gledališču vidne še danes.

Vlado Kotnik je doktor antropoloških znanosti, docent za področje antropologije na Fakulteti za humanistične študije, znanstveni sodelavec Univerze na Primorskem in vodja Inštituta za antropološke raziskave v Ljubljani.

Uporabljena in razstavljena literatura, libreti in glasbeni tiski

- **Redke, dragocene knjige** Signatura MKL,
Slovanska knjižnica
- Bellini, V.** (1852). *Die Puritaner: Oper in 3 Akten nach dem Italienischen von Herrn Freiherrn von Lichtenstein*. Laibach: Gedruckt bei Joseph Blasnik. K RA B 9
- Engelhardt, I.** (1863). *Laibacher Theater - Almanach für das Jahr 1863 : Allen freunden der dramatischen Kunst hochachtungsvoll gewidmet*. K RA B 224
- Galuppi, B.** (1766). *Der in alle Frauenzimmer sich verliebende Liebhaber = L'amante di tutte*. Laybach : Johann Friderich Eger. K RA B 6
- Goldoni, C.** (1769). *Der Ritter von dem Federbusche = Il Cavaliere della piuma*. Laybach : Johann Friderich Eger K RA B 7
- Goldoni, C.** (1763). *Il Mercato di Malmantile*. Lubiana : Gioani Georgio Heptner. K RA B 8
- Gounod, C.** (1860). *Faust (Margarethe): Oper in fünf Aufzügen*. Salzburg: J. M. Kotzky. K RA D 45
- Haydn, J.** (1825). *Die sieben Worte des heilandes am Kreuze*. Laibach : Gedruckt bey Joseph Sassenberg. K RA B 1
- Herold, F.** (1832). *Zampa oder Die Marmorbraut. Grosse romantische Oper in 3 Aufzügen*. Gedruckt bei J. Blasnik. K RA B 27
- La Grotta di Trofonio: dramma giocoso in musica in due atti da rappresentarsi in Lubiana*. 1796. K RA B 14
- Li due castellani burlati : dramma giocoso per musica: da rappresentarsi Nell Nobil' teatro Nazionale di Lubiana: la prima vera dell' Anno 1787*. Lubiana: Ign. Merk. K RA B 15
- Opera: drama per musica*. K RA D 18
- Pyrrhus: könig von Epirus: ein ersthastes Singsoiel: im Karneval 1795 auf den frändischen Theater der Hauptstade Laibach aufgeführt*. K RA B 13
- Pirro re di Epiro = Pyrrhus könig von Epirus : dramma serio per musica: da rappresentarsi nel Nobile teatro degl'incliti Stati di Carniola, nella capitale di Lubiana: il Carnovale del 1795*. K RA B 19

Rosetti, A. (1793). *Der sterbende Jesus : ein Oratorium in Musik gesetzt von Rosetti, aufgeführt in der Charwoche im Liebhaber-Konzerte zu Grätz im Jahre 1793.* K RA B 2

Rossi, G. (1805). *Elisa : dramma sentimentale in un' atto per musica. Da rapresentarsi nel nobile teatro di Lubiana. La Primavera 1805: dedicato agli signori amatori e protettori dell'opera Italiana in detta citta.* K RA B 5

• **Monografije**

III. redni koncert v zgornji veliki dvorani »Narodnega doma«, v soboto, dne 7. aprila 1900. leta : vzpored. V Ljubljani: Glasbena matica. K ME 1677

Angleški balet (razstava osnutkov za kostume in dekoracije). (1953). Ljubljana: Moderna galerija. K MD 5619

Antoni, L. (2003). *Odmevi opere Črne maske Marija Kogoja.* Trst: Mladika. K MC 25418

Barbieri, M. (2000). *Josip Gostič : pevec, kakršnega danes ni = takvog pjevača danas nema...* Homec: Kulturno društvo Jože Gostič. K MF 1798

Batka, R., Sigmund, A. (1923). *Zapečateni : komična opera v enem dejanju.* V Ljubljani: Zvezna tiskarna in knjigarna. K Z B 265/11

Bogovič, A., Pušič, B. (ur., 1997). *O nevzvišenem v gledališču.* Ljubljana: KUD France Prešeren. K Z D 1379/1

Boito, A. (1922). *Mefistofeles : opera v 4 dejanjih s prologom in epilogom.* V Ljubljani: Zvezna tiskarna in knjigarna. K Z B 265/5

Bravničar, M. (1948). *Hlapec Jernej in njegova pravica : opera množice v 8 slikah.* Ljubljana: Državna založba Slovenije. K MF 97

Busch, W. (1993). *Jošt in Jaka, otroška opera.* Ljubljana: Radio Slovenija, Uredništvo igranega programa. K ME 2909

Cammarano, S. (1956). *Lucija Lammermoorska : opera v 3 dejanjih (6 slikah).* Ljubljana: DZS. K Z B 735/3

Clemenz, M., Gostiša, N. et al. (1967 – 1992). *Repertoar slovenskih gledališč.* Ljubljana: Slovenski gledališki muzej. K Z D 1275

Cvetko, C. (1963). *Opera in njeni mojstri.* Ljubljana: Mladinska knjiga. K Z B 957/7

- Cvetko, C.** (1999). *Dirigent Niko Štritof in sopranistka Zlata Gjungjenac v ljubljanski Operi*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej. K Z C 3141/1
- Foerster, A.** (1901). *Gorenjski slavček : opera v treh oddelkih*. V Ljubljani: Glasbena matica. K M F 180
- Frelih, E.** (1983). *V svetu operne Talije : razmišljanja, zapisi in eseji*. Ljubljana: DZS. K M C 17203
- Frelih, E.** (1990). *Po gledališkem svetu*. Ljubljana: P. Amalietti. K M C 19403
- Funtek, A.** (1895). *Urh, grof Celjski : teharski plemiči : opera v treh dejanjih*. V Ljubljani: Dramatično društvo. K M B 509
- Ghislanzoni, A.** (1923). *Aida : opera v 4 dejanjih*. V Ljubljani: Zvezna tiskarna. K Z B 265/13
- Golovin, P.** (1985). *Moja ljuba Slovenija : spomini na moje delo v slovenskih operah od 1924 do 1951*. Ljubljana: DZS. K M C 6712
- Hofmannsthal, H. von** (1994). *Ariadna na Naksosu : opera v enem dejanju s predigro*, Ljubljana: Opera in balet SNG Ljubljana. K M C 19615
- Jovanović, M.** (1985). *Življenje in umetniška pot Pie in Pina Mlakarja*. Krka pri Novem mestu: samozal. K M F 1246
- Karlin, I.** (2005). *Od opere do muzikala : veliki vodnik po glasbenem gledališču*, Ljubljana: Mladinska knjiga. K M D 9526
- Kind, F., Weber, K. M.** (1923). *Čarostrelec : romantična opera v 3 dejanjih*. V Ljubljani: Zvezna tiskarna. K Z B 265/9
- Korošec, L.** (1973). *Na tista lepa pota...* Ljubljana: Partizanska knjiga. K M C 15177
- Kotnik, V.** (2003). *Reprezentacije opere*. Ljubljana: samozal. K M C 25350
- Kotnik, V.** (2005). *Antropologija opere.: pomen idej v operi za razumevanje opernega fenomena in imaginarija*. Koper: Univerza na Primorskem. K Z F 169/18
- Kozina, M.** (1962). *Svet operne glasbe*, Ljubljana: Cankarjeva založba. K Z C 17/14
- Krasnohorska, E.** (1922). *Tajnost, komična opera v treh dejanjih*. Ljubljana: Zvezna tiskarna. K Z B 265/1
- Kuret, P.** (1997). *Mahler in Ljubljana : 1881 – 1882*. Ljubljana: DZS. K M C 22986
- Kuret, P., Koršič Zorn, V.** (2005). *Slovenski skladatelji v portretih Saše Šantla*. Ljubljana: DZS. K M F 1852

- Kuret, P.** (2005). *Sto slovenskih opernih zvezd*. Ljubljana: Prešernova družba. K M C 26153
- Kuret, P.** (ur., 2009). *Benjamin in Gustav Ipavec : zbornik prispevkov*. Šentjur: Knjižnica. K M E 4218
- Kvapil, J. in Dvořak, A.** (1924). *Rusalka : romantična opera v 3 dejanjih*. Ljubljana: Zvezna tiskarna. K Z B 265/17
- Lavš, K.** (ur., 2006). *Nekdanje svečanosti : prispevki za monografijo Pie in Pina Mlakarja*. Ljubljana: Društvo baletnih umetnikov Slovenije (DBUS). K M E 3812
- Ludvik, D.** (1957). *Nemško gledališče v Ljubljani do leta 1790 : disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. K M D 3517
- Mlakar, P.** (1999). *Ples kot umetnost in gledališče*. Celje: Mohorjeva družba. K M F 1780
- Mlakar, P.** (2005). *Srečne zgodbe bolečina*. Ljubljana: Slovenska matica. K M D 9316
- Moravec, D.** (1974). *Slovensko gledališče Cankarjeve dobe 1892 – 1918*. Ljubljana: Cankarjeva založba. K M C 15389
- Neubauer, H.** (1997). *Razvoj baletne umetnosti v Sloveniji*. 2. zv.. Ljubljana: Forma 7. K M E 485
K M E 4216/2
- Neubauer, H.** (1998). *Ples skozi stoletja : starinski plesi – mejniki v razvoju plesne umetnosti*. Ljubljana: Forma 7. K M C 23414
- Neubauer, H.** (1999). *Baletni besednjak : leksikon baletnega strokovnega izrazja*. Ljubljana: Forma 7. K M B 20188
- Neubauer, H.** (2000). *Vodnik po baletih slovenskih skladateljev*. Ljubljana: Forma 7. K M C 24273
- Neubauer, H.** (2000). *Vodnik po operah slovenskih skladateljev*. Ljubljana: Forma 7. K M C 24274
- Neubauer, H.** (2002). *Razmišljanja o prihodnosti operne umetnosti v Sloveniji s pogledom na preteklost in sedanjost: predavanje na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru, 16. 5. 2001*. Ljubljana: samozaložba. K M C 25024
- Neubauer, H.** (2003). *Razmišljanja o položaju baletne umetnosti v svetu in pri nas*. Prispevek na simpoziju ob 50-letnici Slovenskega gledališkega muzeja 28. novembra 2002. Ljubljana: samozaložba. K M C 25352
- Neubauer, H.** (2004). *Slovenska literarna dela na glasbeno-gledališkem odru*. Ljubljana: Slovensko komorno glasbeno gledališče. K M C 25544

- Neubauer, H.** (2006). *Umetnost koreografije*. Ljubljana: Javni sklad za kulturne dejavnosti. K M D 9768
- Neubauer, H.**(2008). *Obrazi slovenskega baleta : biografski leksikon*. Ljubljana: Slovensko komorno glasbeno gledališče. K M D 11330
- Neubauer, H.** (2008). *Opereta v Sloveniji : zgodovinski pregled*. Ljubljana: Glasbena matica. K M E 4049
- Neubauer, H.** (2010). *Spretnost odrskega mečevanja : (odrski borbeni prizori)*. Ljubljana: Javni sklad RS za kulturne dejavnosti. K M D 11080
- Nolli, J.** (1868). *Priročna knjiga za gledališke diletante*, posebno za ravnatelje igrokazov ter prijatelje slovenske dramatike sploh. V Ljubljani: Dramatično društvo. K M A 305/1
- Otrin, I.** (1998). *Razvoj plesa in baleta*. Ljubljana: Debora. K M D 8091
- Otrin, I.** (2000). *Baletni izrazi in koraki*. Maribor: Mariborska literarna družba. K M D 8960
- Pesjak, L. in Züngl, E.** (1922). *Gorenjski slavček : komična opera v treh dejanjih*. V Ljubljani: Zvezna tiskarna in knjigarna. K Z B 265/4
- Petronio, P.** (2002). *Viktor Parma : oče slovenske opere*. Trst: Mladika. K M D 8568
- Pizzolato, G.** (1955). *Štirje grobijani : glasbena veseloigra v 3 dejanjih*. Ljubljana: DZS. K Z B 735/2
- Preiss, G. in Janáček, L.** (1922). *Jenufa : (njena pastorka) : opera iz moravskega kmetijskega življenja*. Ljubljana: Zvezna tiskarna. K Z B 265/2
- Rimskij-Korsakov, N.** (1923). *Majska noč : opera v treh dejanjih*. V Ljubljani: Zvezna tiskarna. K Z B 265/16
- Samec, S.** (1977). *Operni spevi*. Ljubljana: Mladinska knjiga. K Z C 3013/5
- Samec, S.** (1996). *Operne zgodbe : vodnik po domačem in tujem opernem svetu*. Ljubljana: Mladinska knjiga. K Z C 1046/1
- Savin, R.** (1923). *Gospodovski sen : narodna opera v 2 dejanjih s predigro*. V Ljubljani: Zvezna tiskarna. K Z B 265/14
- Scribe, E. A.** (1900?). *Židinja : velika opera v petih dejanjih*. Ljubljana: Dramatično društvo. K M B 2846
- Sivec, J.** (1971). *Opera v Stanovskem gledališču v Ljubljani od leta 1790 do 1861*, Ljubljana: Slovenska matica. K Z C 1909/15

- Sivec, J.** (1976). *Opera skozi stoletja*. Ljubljana: DZS. K M C 16623
- Sivec, J.** (1981). *Dvesto let Slovenske opere 1780 – 1980 = Two hundred years of the Slovene opera 1780 – 1980*. Ljubljana: Opera in balet SNG. K M D 10823
- Sivec, J.** (2010). *Opera na ljubljanskih odrih od klasicizma do 20. stoletja : izbrana poglavja*. Ljubljana: Založba ZRC, SAZU. K M D 11310
- Slivnik, F., Svetina, I.** (ur., 2001). *Vojko Vidmar : baletni plesalec = ballet dancer*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej. K M F 1825
- Slivnik, F., Svetina, I.** (2005). *Janez Mejač : baletni plesalec = danseur noble*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej. K M F 1938
- Slovenska opera v evropskem okviru : ob njeni 200-letnici (simpozij 20. in 21.10. 1982)*. Ljubljana: SAZU. K M C 6124
- Slovenske igre in scenariji. 6. Glasbenogledališka dela slovenskih skladateljev: opere, operete, baleti* (1992). Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej. K Z D 360/6
- Smetana, B.** (1955). *Prodana nevesta : komična opera v treh dejanjih*. Ljubljana: Slovensko narodno gledališče. K Z B 735/1
- Solovcov, A. A.** (1947). *M. P. Musorgski*. Ljubljana. Slovenski knjižni zavod. K Z B 20/5
- Sotlar, L.** (2006). *Spomini balerine*. Ljubljana: Slovensko komorno glasbeno gledališče. K M E 3799
- Sterbini, C.** (1922). *Seviljski brivec : komična opera v dveh dejanjih*. V Ljubljani, Zvezna tiskarna. K Z B 265/3
- Světlá, K.** (1894). *Poljub : prostonarodna opera v 2 dejanjih*. V Ljubljani, Dramatično društvo. K Z B 265/3
- Šarabon, M.** (ur., 1970). *Petdeset let slovenskega baleta*. Ljubljana: Pripravljalni odbor za proslavo 50-letnice slovenskega baleta, Opera in Balet SNG. K M D 4846
- Škerjanc, L. M.** (1958). *Anton Lajovic : ob skladateljevi osemdesetletnici*. Ljubljana, SAZU. K Z F 21/15
- Škerlj, S.** (1973). *Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih*. Ljubljana, SAZU. K Z D 366/26
- Škulj, E.** (ur., 1998). *Foersterjev zbornik*. Ljubljana: Družina. K Z D 1404/5
- Trstenjak, A.** (1892). *Slovensko gledališče : zgodovina gledaliških predstav in dramatične književnosti slovenske : s četrtnimi slikami*. V Ljubljani: Dramatično društvo. K M D 1930

- Vasle, J.** (1993). *Pevci so tudi ljudje : pogovori z opernimi in koncertnimi pevci*. Koper: Ognjišče. K M C 21525
- Vevar, Š.** (1998). *Slovenska gledališka pot*. Ljubljana: DZS. K M D 8079
- Vogelnik, M.** (2009). *Ples skozi čas in balet skozi svet : 1975 – 2009*. Ljubljana: JSKD. K M E 4121
- Wagner, R.** (1898). *Lohengrin : romantična opera v treh dejanjih*. Ljubljana: Dramatično društvo. K M B 539
- Wenig, A. in Dvořak, A.** (1923). *Vrag in Katra : opera v treh dejanjih*, Ljubljana, Zvezna tiskarna. K Z B 265/8

• **Serijske publikacije in eseji**

- Cvetko, C.** (1990). Julij Betetto. V: *Dokumenti Slovenskega gledališkega in filmskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej. K ČS D 304
- Cvetko, C.** (1995). Mirko Polič. V: *Dokumenti Slovenskega gledališkega in filmskega muzeja*. K ČS D 304
- Jovanovič, M.** (1985). Pia in Pino Mlakar. V: *Dokumenti Slovenskega gledališkega in filmskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej. K ČS D 304
- Mrak, M., Slivnik, F.** (1988). Anton Dermota. V: *Dokumenti Slovenskega gledališkega in filmskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej. K ČS D 304
- Slivnik, F., Svetina I.** (ur., 2006). Josip Rijavec : (1890-1959) : slovenski tenorist mednarodnega slovesa : zbornik. V: *Dokumenti Slovenskega gledališkega in filmskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej. K ČS D 304
- Filozofija v operi. (1992). V: *Problemi: revija za kulturo in družbena vprašanja*. K ČS D 239
- Gledališki list SNG Ljubljana, Drama*. Ljubljana: Slovensko narodno gledališče Drama. K ČS D 211
- Gledališki list SNG Opera in balet Ljubljana*. K ČS D 212

Plečnikov stadion

Besedilo in izbor gradiva: mag. Teja Zorko

Znamenita glorieta

Vir: Krečič, P. (1992). *Jože Plečnik*. Ljubljana: DZS.

Začetki športne kulture v Ljubljani

Temelje načrtnega gojenja telovadbe je postavil Čeh Miroslav Tyrš leta 1861, ko je v Pragi ustanovil društvo za telovadbo, ki se je kmalu zatem poimenovalo Sokol. Telovadno gibanje se je iz Prage kmalu razširilo po vsej Evropi. Množični shodi so bili primerni za širjenje političnih idej, kar se je kakor drugod po Evropi odražalo tudi v slovenskem prostoru; množično telesnokulturno gibanje je bilo pri nas razdeljeno na liberalno obarvano sokolstvo in katoliško verskonazorsko usmerjeno orlovstvo.

(Vir: Tatjana Adamič ... [et al.] (2008). *Arhitekt Jože Plečnik: vodnik po spomenikih*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine.)

Telovadni odsek B. Potočnikove čitalnice ob svoji ustanovitvi,
 iz katerega se je razvil današnji Orel, ki praznuje sedaj svojo dvajsetletnico. Njegov ustanovitelj je bil tedanj kaplan in sedanj dekan Zabret. V sredini sedi prvi načelnik pokojni Fr. Črnivec (X)

»Telovadni odsek B. Potočnikove čitalnice ob svoji ustanovitvi, iz katerega se je razvil današnji Orel, ki praznuje sedaj svojo dvajsetletnico.«

Vir: Ilustrirani Slovenec, 16. maj 1926, str. 158.

Sokolski zlet v Ljubljani

Vir: Vilman, V. (2008). Prvi ljubljanski stadion. Kronika, 56, str. 97.

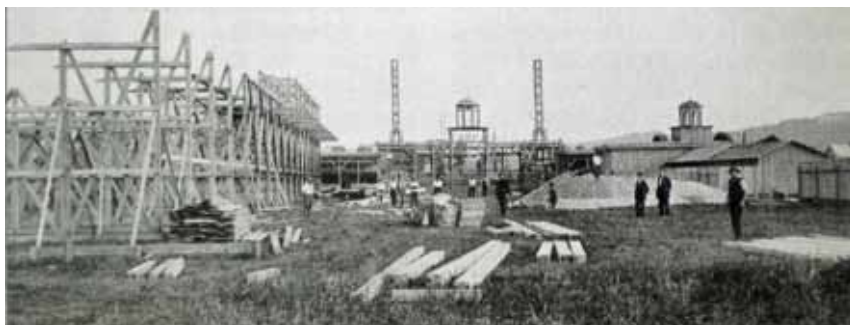
Napoved orlovske prireditve
Vir: Slovenec, 2. jul.1927, str. 3.

Sokolstvo se je pri nas začelo razvijati že leta 1863, ko je bilo v Ljubljani ustanovljeno društvo Južni Sokol, orlovstvo pa se je pojavilo kot protiutež sokolstvu, in sicer prvič šele leta 1906 na Jesenicah. Za Sokole je bilo značilno, da so se zbirali v sokolskih domovih, namensko zgrajenih telovadnicah, obenem pa so organizirali tudi nastope na prostem – t. i. zlete. Za te priložnosti so postavljali začasne objekte s tribunami za gledalce in vadišči za nastopajoče. Orli so imeli leta 1913 v Ljubljani vseslovenski orlovski zlet, ki se je začel z veliko versko svečanostjo na Kongresnem trgu in se nadaljeval na dvorišču vojašnice na Poljanski cesti.

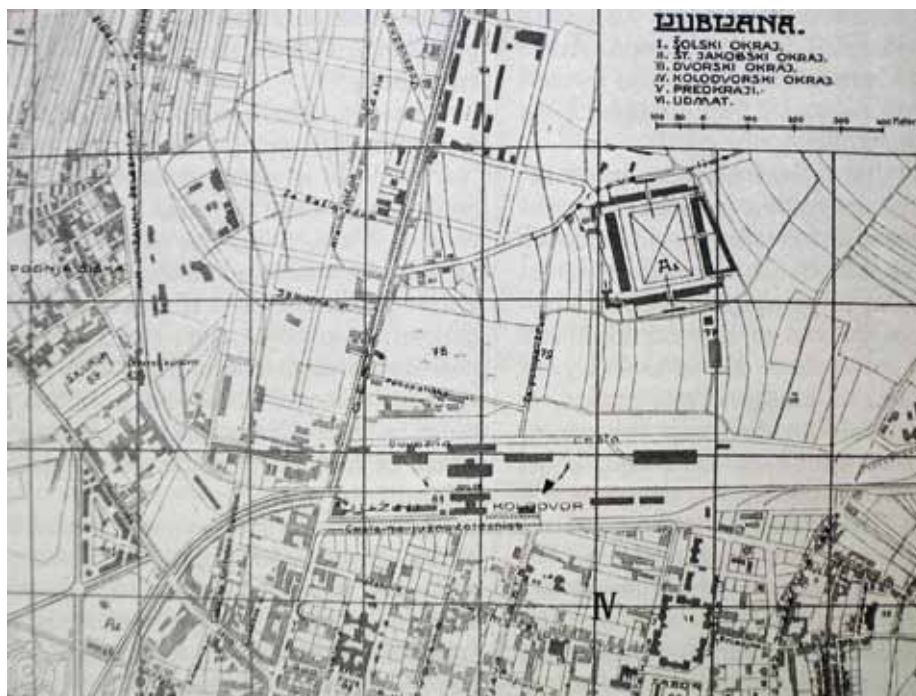
Leseni stadion

»Za večje shode ali zlete sokolstva, zlasti na Češkem v Pragi in Brnu, so uporabljali zletišča, obkrožena z lesenimi tribunami za več gledalcev, tudi do 80.000. Zletišča za večje in pomembnejše shode in zlete so dobivala vse bolj naravo klasičnih stadionov.«

(Leskovec, B. (2010). Sokolski stadion v Ljubljani. Gea, 2, str. 46.)

Gradnja lesenega stadiona
Vir: Vilman, V. (2008). Prvi ljubljanski stadion. Kronika, 56, str. 90.

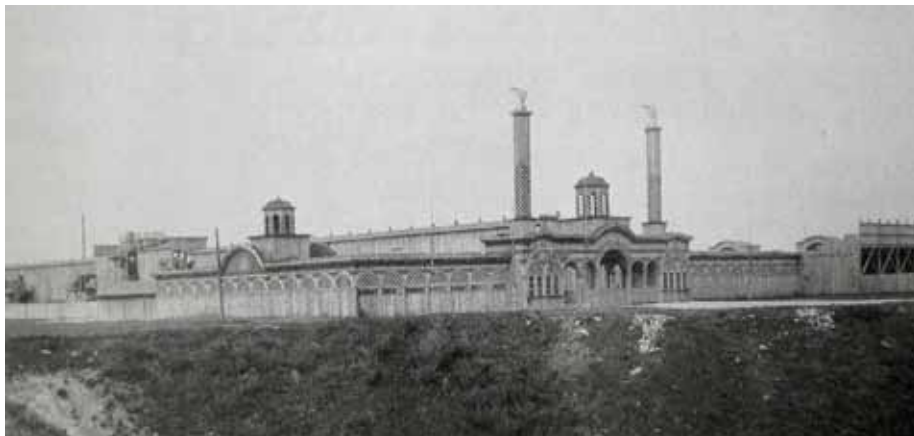
Lokacija lesenega stadiona v Ljubljani

Vir: Vilman, V. (2008). *Prvi ljubljanski stadion. Kronika*, 56, str. 88.

Za 1. jugoslovanski vsesokolski zlet med 23. julijem in 15. avgustom leta 1922 so postavili na lokaciji med današnjo Linhartovo in Topniško cesto ter Zupančičevo jamo velik začasni leseni stadion za 50.000 gledalcev in 5.000 tekmovalcev. Postavitvev, ki je obsegala izdelavo tribun, ograj in drugih potrebnih lesenih objektov, je vodil tesarski mojster Ivan Zakotnik, delalo je 250 delavcev dobre tri mesece. Sokolski zlet je gostil tudi mednarodno gimnastično tekmo, na kateri so domači telovadci zasedli drugo mesto za prvouvrščenimi Čehi. Na tej tekmi je med drugimi tekmoval tudi naš kasnejši olimpijonek Leon Štukelj in bil kot posamezni tekmovalce sedmi.

Organizatorji zleta do zadnjega dne niso vedeli, ali se bodo mednarodne tekme udeležili tudi italijanski telovadci. Prva svetovna vojna še ni bila pozabljena in v skrbi, da se ne bi zgodil kakšen neprimeren incident, so v časopisih pozivali, naj se Ljubljančani tudi do Italijanov vedejo gostoljubno... Zlet, ki si ga je ogledal kraljevi par, je bil velik dogodek za mesto Ljubljano in spremljale so ga številne množične prireditve in mimohodi.

(Vir: Vilman, V. (2008). *Prvi ljubljanski stadion. Kronika*, 56, str. 85-98.)

Pogled na stadion

Vir: Vilman, V. (2008). *Prvi ljubljanski stadion. Kronika*, 56, str. 91.

Pogled na tribune

Vir: Vilman, V. (2008). *Prvi ljubljanski stadion. Kronika*, 56, str. 90.

Leseni stadion so po končanem zletu podrli, vendar se je kmalu pokazala potreba po stalnem, zidanem stadionu, saj bi tako bila organizacija množičnih tekmovanj veliko cenejša. Tu so pobudo prevzeli Orli in se kot prvi zavzeli za zbiranje potrebnih sredstev za zidavo »pravega« stadionu med svojimi podporniki. Uvod v akcijo je pomenil veliki katoliški shod 26. avgusta 1923, združen s telovadnim nastopom orlov in orlic v nekdanji gramoznici ob Dunajski cesti. Za potrebe shoda so samo nasuli teren in nekoliko uredili brežine. Vodstvo orlov je bilo nad lokacijo navdušeno, verjetno pa jih ni oviral niti lastnik zemljišča, nemški viteški red. S tem je bila lokacija za bodoči zidani stadion določena.

Mladinski shod

Vir: *Ilustrirani Slovenec*, 15. jul. 1928, str. 230.

Izdelavo načrtov so zaupali Jožetu Plečniku, ki je že pred tem sodeloval z Orli pri oblikovanju prapora in krojev za orlice. Leta 1926 se je tako začela velika akcija za zbiranje sredstev za zgraditev orlovskega stadiona v Ljubljani, v ta namen so ustanovili Zadruško stadionsko in organizirali dve loteriji za zbiranje denarja.

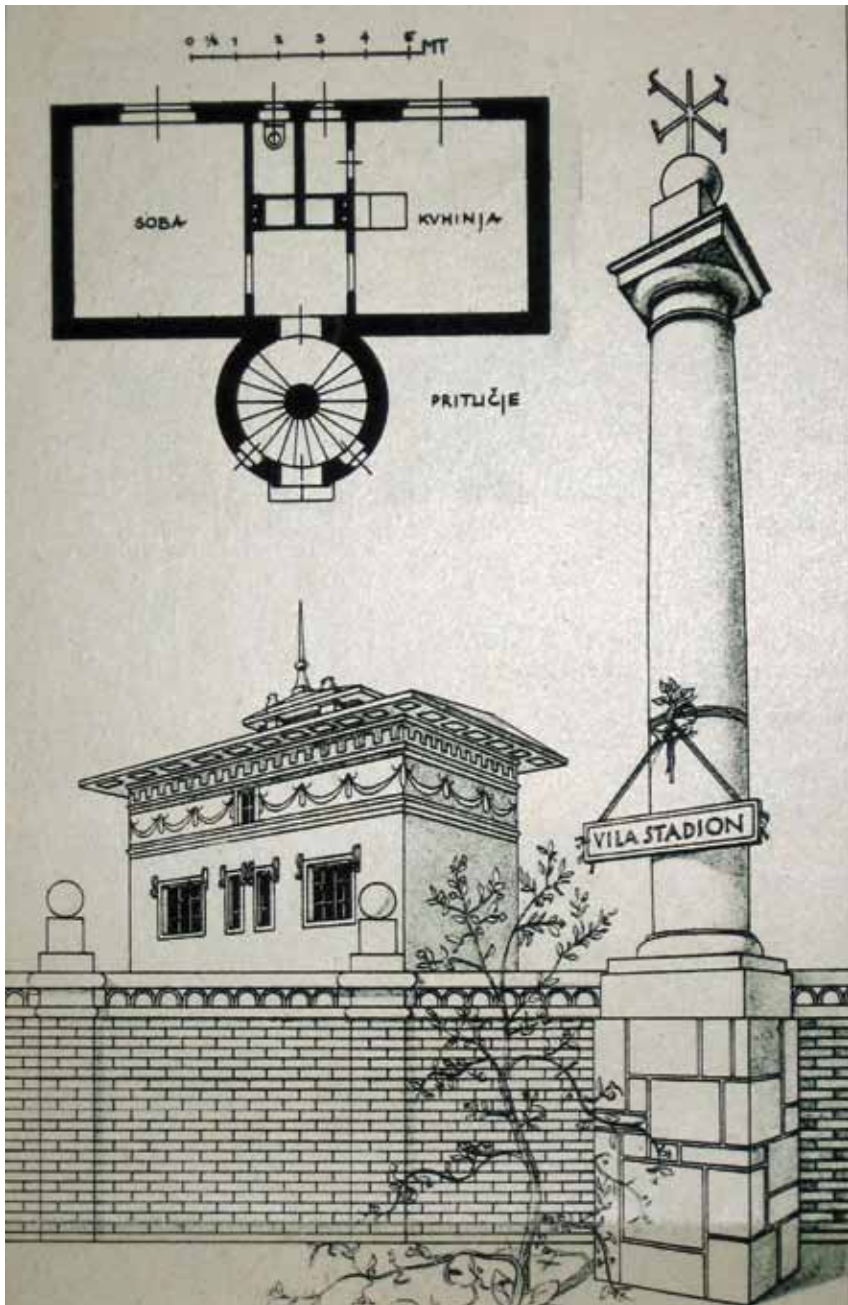
Oglas za prodajo srečk za loterijo

Vir: *Slovenec*, 3. jul. 1927, str. 4.

Orlica v kroju, narejenem po Plečnikovi predlogi

Vir: Hrausky A., Koželj J., Prelovšek, D. (1996). *Plečnikova Ljubljana: vodnik po arhitekturi*. Ljubljana: Dessa.

Načrt vile Stadion

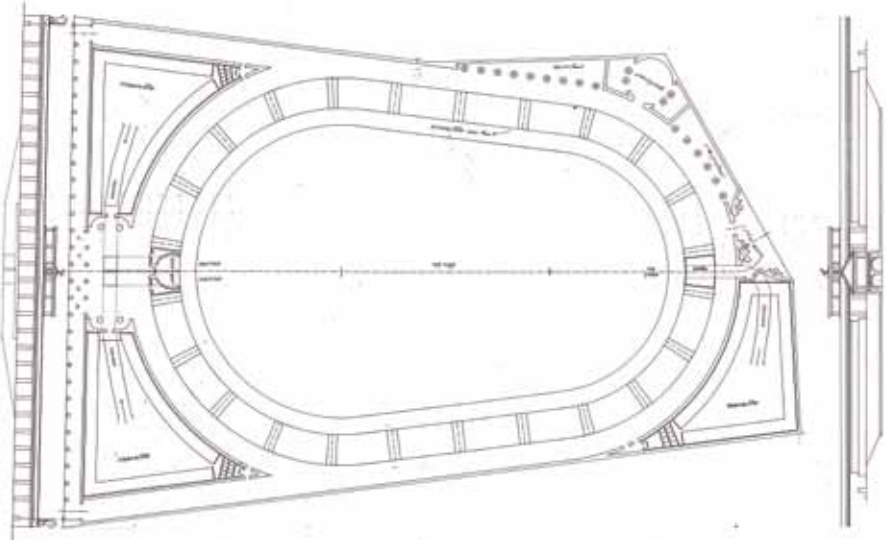
Vir: *Ilustrirani Slovenec*, 27. nov. 1927, str. 396.

Vila Stadion

Vir: *Ilustrirani Slovenec*, 26. feb. 1928, str. 72.

Največji dobiček stadionske loterije je bila Plečnikova vila Stadion. Zaradi pomanjkanja denarja so stadion gradili v več fazah skozi daljše obdobje, zato so se tudi prvotno zastavljeni načrti zidave precej spreminjali. Kljub temu je zgradba ohranila vizualno celovitost.

Eden od načrtov stadiona

Vir: Plečnikova zbirka Muzeja arhitekture in oblikovanja v Ljubljani.

Mejniki pri gradnji stadiona

- Projektna zasnova v Plečnikovi arhitekturni šoli je bila izvedena že leta 1923, z mojstrom Plečnikom jo je dodelal njegov študent Ivan Pengov.
- Poleti 1925 so pod vodstvom inženirja Antona Suhadolca začeli z deli, postavili ograjo na južni strani, nato na severni in deloma zahodni.
- Leta 1926 je bila v celoti izvedena zahodna stranica ob Dunajski cesti s stebriščem.
- Leta 1928 je bil dokončan vhod ob Vodovodni cesti.
- Sledil je premor do leta 1935, ko so za evharistični kongres uredili južne sedeže, postavili osrednjo tribuno (glorieto) in zasadili vrste topolov.
- Do leta 1941 so uredili še sedeže na severni strani ter poslopji s teraso in sanitarijami ob vsaki vrsti sedežev.

1. stran

Dragi in spoštovani prijatelj!

Pisal sem ondan pismo g. provincijalu, takoj nato pa Vam. To Vaše pismo odšlo je odtod v nedeljo — /: sedaj se spominjam, ker ni bilo znamek¹ za dobiti :/ in je obsegalo korekture zadevno stebra pri jezuitih. Ali ste to pismo prejeli? Pošta na Hrad hodi redno in hitro — mislim da dobim pisma par ur po prihodu vlaka. Povem zato ker mislim da naj vas obvarjem pred stroški expressa.

Stadionov² zid mislim naj bi se zidal z vezniki in tekači³ — je — tako **mislim** — objekt prevelik, da bi se delalo preveč motivov v njem. Naredite pa kakor se lepše izide: 2. vrste tekačev in 3. vrste veznikov — ali pa samo eno vrsto tekačev čez 3 vrste veznikov. Ta motiv je priročno narediti in vendar »fletno« delo. Za sprednjo steno — to je steno na Dunajski cesti kateri bodo predstavljeni stebri — pa naredimo, če Bog da — čisto novi feldzugsplan.⁴ **Ta stena mora biti brillant!!**

Meni bi bilo prav zelo všeč, če bi mi poslali dovoljni kos okolice cerkve šišenske — Strašno rad bi se potrudil urediti razumno in lepo

Prepis Plečnikovega pisma Antonu Suhadolcu leta 1925 z navodili za izdelavo ograje na stadionu in omembo stebrov na Dunajski cesti

Vir: Krečič, P. (ur.) (1985). *Plečnik in jaz*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

Gradnja prvega slovenskega stadiona v Ljubljani

Vir: *Ilustrirani Slovenec*, 4. okt. 1925, str. 2.

Gradnja zidu okoli stadiona
Vir: *Ilustrirani Slovenec*, 18. okt. 1925, str. 2.

»Prvi stadion na slovanskem jugu bo stal v naši slovanski Ljubljani in ga pridno grade.«

Vir: *Ilustrirani Slovenec*, 21. feb. 1926, str. 62.

Plečnik in njegov odnos do športa in športnih objektov

Steber z vetrnico štirih vetrov na stadionu

Vir: Plečnikova zbirka Muzeja arhitekture in oblikovanja v Ljubljani.

Plečnik se je dobro zavedal pomena stadiona v aktualni razporeditvi centralnih mestnih funkcij, pojmoval ga je kot del novega mestnega inventarja narodne prestolnice, četudi je po lastnih besedah osebno težko dojel mik in pomen športa in gibalnega društva v ta namen.

»Manjka mi ideje, kajti to so prostori za drugačne ljudi, kakor smo mi, se pravi za ljudi, ki so drugače konstruirani kot jaz. Jaz nisem družaben človek. Družiti se že od nekdaj ne morem. ... Vidite, sokolstvo, orlovstvo, vse to je meni, se pravi mojemu srcu tuje. Gotovo je ta volja nekaj velikega, kar se bo razvilo tako kot pri Grkih. Toda meni je vse to tuje!«

(Plečnikove besede ob odločanju za izdelavo načrtov za sokolski dom na Taboru maja 1924 - kasneje je to naročilo prevzel arhitekt Ivan Vurnik.)

Vir: Omahen, J. (1976). *Izpoved*. V Ljubljani: Cankarjeva založba.

Plečnik je sebe sicer označil za nedružabnega človeka, ki so mu načela športa tuja, vendar pa je v celoti verjel v ideal plemenitega druženja in tekmovanja, ki ima vzore pri starih Grkih. Na splošno so tudi tedanja organizirana telovadna društva šport pojmovala nekoliko drugače kot ga razumemo danes; tedanji orli so predvsem želeli imeti množične zlete in telovadne nastope, v zahtevah glede samih športnih objektov, telovadnic in garderob, pa so bili zelo skromni. Zanje je bil šport nekaj sezonskega. Plečnik je v idejni arhitekturni zasnovi tako zasledoval predvsem antične vzore z zamisljivo o povezavi atletskega tekmovališča z gledališčem na prostem.

(Vir: Krečič, P. (1992). *Jože Plečnik*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.)

Od Evharističnega kongresa do domobranske zaprisege

Gradnja stadiona okoli leta 1935

Vir: Fototeka Muzeja novejše zgodovine Slovenije.

»Ravnokar bral sem se zopet v časopisu: pred razpustom Orla, naredili smo projekt za kraljevo tribuno na Stadionu – no in ta se sedaj izvršuje v nekoliko zmenjenih merah – to je vse – pa se vseeno na zvonec obeša.«

(Odlomek iz Plečnikovega pisma Emiliji Fon 7. maja 1935.)

Vir: Petruša-Štrukelj, E. (2002). *Pisma Jožeta Plečnika Emiliji Fon: prijateljstvo je najvišja oblika ljubezni*. Ljubljana: Rokus.

Nov zagon v gradnji stadiona je poleti 1935 pomenil drugi evharistični kongres, zaradi katerega je stadion dobil znano glorioto – častno tribuno, ki je v času kongresa nosila funkcijo glavnega oltarja (gostila je dragoceno sliko Marije iz Brezj), in še nekaj dodatnih notranjih izboljšav, ki so pravzaprav uredile prej nedokončana dela na stadionu. Evharistične slovesnosti so na stadionu zbrale ogromno množico 45.000 ljudi in zahte-

vale precejšnje mobilizacijo mesta, saj so se vanj stekale velike skupine iz vse Slovenije. Organizacija je bila obsežna in učinkovita, čemur je služila tudi posebna knjižica z navodili in nasveti, kako se morajo udeleženci vesti v mestu in na samem stadionu.

(Vir: *II. Evharistični kongres za Jugoslavijo v Ljubljani 1935. (1936). Ljubljana: Kongresni odbor.*)

Med mašo na stadionu

Vir: Martelanc, I. (1936). *II. Evharistični kongres za Jugoslavijo v Ljubljani*. Ljubljana: Misijonska tiskarna.

Na kongresu so različni stanovi podali slovesne zaobljube k boljšemu življenju. Eden od viškov dogajanja je bila nočna procesija mož in fantov, kakor denimo poroča tedanji časopis *Glas naroda* z dne 1. julija 1935. Procesija se je začela premikati iz treh smeri proti stadionu in ustvarjala bleščeč vtis z baklami, spremljale pa so jih ogromne množice, ki so sestavljale špalir po Miklošičevi in tedanjih Masarykovi in Tyrševi cesti proti stadionu. V sprevodu je igralo 21 godb, vključno z vojaško godbo. Sledila je polnočnica, ob kateri se je petje udeležencev razlegalo daleč po Ljubljani in okolici. Prenos polnočnice je oddajala tudi ljubljanska radijska postaja.

Noč na evharističnem kongresu leta 1935

Vir: Fajdiga, V., & Jesenovec, F. (ur.) (1940). *Naš Bežigrad*. Ljubljana: Stavbna zadruga Bežigrajski dom.

Zaključek evharističnega kongresa

Vir: Martelanc, I. (1936). *II. Evharistični kongres za Jugoslavijo v Ljubljani*. Ljubljana: Misijonska tiskarna.

Že čez nekaj let, med vojno leta 1944, na Hitlerjev rojstni dan 20. aprila, je bil stadion prizorišče prve prisega domobranskih vojakov. Tega dne je bila proslava tudi v ljubljanski operi, stadion za Bežigradom so krasile slovenske in nemške zastave, glorieta pa je ponovno služila kot oltar, kjer je daroval mašo škof Rožman. Druga prisega je potekala leta 1945 na istem mestu.

(Vir: *Slovenska kronika XX. Stoletja* (1995). Ljubljana: Nova revija.)

Domobranska prisega

Vir: *Slovenska kronika XX. Stoletja* (1995). Ljubljana: Nova revija.

Domobranska prisega na stadionu

Vir: *Rojstvo Slovenije (2007)*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Povojni stadion kot prizorišče nogometnih tekem

Nogometna tekma Olimpija : Maribor, 6. 4. 1964

Avtor: Edi Šelhaus

Vir: Zbirka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije.

Pogled na stadion iz zraka

Avtor: Edi Šelhaus

Vir: Zbirka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije.

Po koncu druge svetovne vojne je stadion prešel v lastništvo Fizkulture zveze Slovenije. Celoten kompleks je skozi leta sofinanciral Svet za telesno in tehnično vzgojo mestne skupščine preko Zavoda inž. Stanka Bloudka. Ohranili so se tudi nekateri Bloudkovi projekti ter risbe za ograjo na stadionu, ki jih hranijo v Muzeju športa v Ljubljani. V sedemdesetih letih je objekt za nekaj let prevzel Nogometni klub Olimpija, potem pa so ustanovili samostojno upravo Centralnega stadiona, ki je skrbela za njegovo vzdrževanje, vprašanje financiranja v celoti pa ni bilo rešeno. Tako so se že takrat začele zbiralne akcije za potrebna sredstva za obnovo stadiona.

(Prim.: Pavčič, J. (1977). *Prvi denar za stadion. Zbor občanov*, št. 17.)

Medtem se je na Centralnem stadionu odvila prenekateri zgodovinska nogometna tekma, atletsko tekmovanje, nekoliko kasneje pa že tudi kak znamenit rokovski koncert.

Prvenstvo osnovnih šol na stadionu v 60. letih
Avtor: Edi Šelhaus
Vir: Zbirka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije.

Stadion danes in jutri

Plečnikov stadion v 80. letih
Vir: Habič, M. (1977). *Prestolnica Ljubljana nekoč in danes*. Ljubljana: DZS.

»S stadionom za Bežigradom je Plečnik oplemenitil vso dolgo arterijo, saj je, kakor da lopa stebrov veže raztreseno nizko naselje od remize do Ježice v celoto in mu daje merilo« je zapisal Plečnikov učenec Dušan Grabrijan v delu Plečnik in njegova šola leta 1968. Čeprav stadion predstavlja eno od arhitekturno najbolj prepoznavnih ljubljanskih točk, so ga vendar športne potrebe mesta kmalu prerastle.

Glede na rastoče zahteve športa v Ljubljani, nacionalni prestolnici, je sčasoma prišlo do pobud, da se bodisi obstoječi Centralni stadion za Bežigradom preuredi in razširi, bodisi zgradi nov sodoben stadion na drugi lokaciji.

(Prim.: Leskovec, B., Kranjec, S. (2004, 1. mar.). *V Stožicah nogomet, za Bežigradom igre. Finance*, str. 28.)

Posege v Plečnikov stadion je tekom desetletij preprečevalo pomanjkanje denarja, temu so sledili še denacionalizacijski procesi in dejstvo, da je objekt pod spomeniško zaščito in ga ne gre obnavljati brez tehtnega premisleka (razglasitev za kulturni spomenik državnega pomena leta 2009), kar je povzročilo tudi nekaj deljenih mnenj javnosti. K obnovitvi je pristopil podjetnik Joc Pečečnik, vendar tudi po dograditvi sodobnega stadiona v Stožicah leta 2010 dokončna usoda starega bežigradskega stadiona še ni znana, zaprt je in propada. Načrti zanj sicer obstajajo, njihova izvedba ali neizvedba pa je še vprašanje časa in usode...

Maketa prvonagrajene rešitve za prenovo stadiona, razstavljena v ljubljanski galeriji Kresija aprila 2009

Nekaj vizij obnove Plečnikovega stadiona

Vir: <http://www.rtvsllo.si/sport/nogomet/zelja-za-otvoritveno-tekmo-je-brazilija/128068>.

**Razstavljeni panoji z natečaja prenove Centralnega stadiona za Bežigradom,
ki je potekal marca 2009.**

Vir: GSA, poslovno svetovanje d.o.o., Ljubljana.

Uporabljena in razstavljena literatura

• **Monografije**

Signatura MKL,
Slovanska knjižnica

- II. evharistični kongres za Jugoslavijo v Ljubljani* (1936). Ljubljana: Misijonska tiskarna. K M D 889
- Fajdiga, V., Jesenovec, F.** (ur., 1940). *Naš Bežigrad: v luči zgodovine, kulture, gospodarstva*. Ljubljana: Stavbna zadruga Bežigradski dom. K M D 870
- Jan, I.** (1998). *Škof Rožman in kontinuiteta : zahteva po škofovi rehabilitaciji : ponoven izziv resnici*. Ljubljana: samozaložba. K M C 23522
- Komel, E., Kovač, P., Žnidaršič, L.-Š.** (1994). *Športni objekti v Ljubljani*. Ljubljana: Mesto Ljubljana, Mestni sekretariat za izobraževanje, kulturo in šport. K M E 4317
- Mlakar, B.** (2003). *Slovensko domobranstvo : 1943-1945 : ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana: Slovenska matica. K M E 3505
- Odlok o razglasitvi del arhitekta Jožeta Plečnika v Ljubljani za kulturne spomenike državnega pomena* (UL 51/2009, 3.7.2009), 10. člen o stadionu za Bežigradom
- Slovenska kronika XX. stoletja*. (1995 – 1996). 2. zv, str. 67. Ljubljana: Nova revija. K M F 1637/2a/p
- Šelhaus, E.** (1982). *Fotoreporter*. Ljubljana: Borec. K M C 16972
- Terseglav, F.** (1910). *Zlata knjiga slovenskih orlov*. Ljubljana: Konzorcij »Mladosti«. K M C 3900
- Pavlin, T.** (2003). *Nogometni stadion v Ljubljani : Plečnikov stadion za Bežigradom. V: Gradnja velikih športnih objektov v Sloveniji : med Bloudkom in sedanostjo, med željami in zmožnostmi*. Str. 23 – 34. Ljubljana: Fundacija za financiranje športnih organizacij v Republiki Sloveniji. Fakulteta za šport

• **Članki**

- Bašin, I.** (1999, 12. jun.). Potres za Bežigradom : Metallica. V: *Dnevnik*, 49 (157), str. 29. K ČS G 128
- Bojc, S.** (2007, 19. jun.). Športni objekt po staroantičnih zgledih : Plečnikovo leto: nekdanji Orlovski stadion za Bežigradom,. V: *Delo*. 49 (139), str. 16. K ČS G 125
- Čepin, M.** (2001, 7. apr.). Dovolj je čakanja! : virtualna peticija za gradnjo novega stadiona. V: *Dnevnik*, 51 (94), str. 12. K ČS G 128
- Čepin, M.** (2001, 12. apr.). Naveličali so se barantati : če do poletja ne bo dogovora s Križniki, se obeta gradnja novega stadiona. V: *Dnevnik*, 51 (100), str. 14. K ČS G 128
- Čepin, M.** (2002, 19. apr.). O naložbenikih še vedno molčijo. V: *Dnevnik*, 52 (105), str. 15. K ČS G 128
- Černoga, M.** (2002, 22. jan.). Zamude so že v začetku : gospodarska družba Stadion d.o.o. po dveh mesecih še ni uradno registrirana. V: *Dnevnik*, 52 (20), str. 15. K ČS G 128
- Dodig Sodnik, T.** (2002, 5. apr.). Obupali nad obnovo : na občini ne razmišljajo o ureditvi bežigrajskega stadiona. V: *Dnevnik*, 52 (91), str. 14. K ČS G 128
- Dr. Viljem Baltič, veliki župan ljubljanskega okrožja (1926, 21.feb.). V: *Ilustrirani Slovenec*, 2 (8), str. 7. K ČS G 220
- Gradba prvega slovenskega stadiona v Ljubljani (1925, 18.okt.). V: *Ilustrirani Slovenec*, 1, (43), str. 2. K ČS G 220
- Gradba prvega slovenskega stadiona v Ljubljani (1925, 4.okt.). V: *Ilustrirani Slovenec*. 1, (41), str. 2. K ČS G 220
- Hribar, J.** (2001, 22. jun.). Zmaga za nogomet : svetniki potrdili nakup zemlje v Stožicah, kjer naj bi gradili stadion. V: *Dnevnik*, 51 (166), str. 12. K ČS G 128
- Junijski mednarodni mladinski tabor v Ljubljani (1938). V: *Vigred*, 16 (5), str.183-187. K ČS D 24
- K II. veliki stadionski efektne loteriji v Ljubljani (1927, 27. nov.). V: *Ilustrirani Slovenec*, 3 (48), str. 396. K ČS G 220
- Kako bodo preuredili severni del Ljubljane : v svetokrižkem okraju bo nastalo novo mesto s krasnimi stavbami, kjer se bo lahko naselilo okrog 36.000 do 40.000 prebivalcev : Plečnikov načrt regulacije svetokrižkega okraja. (1929, 20. apr.). V: *Slovenski narod*, 62 (90), str. 3. K ČS G 13

- Leskovec, B., Kranjec, S.** (2004, 1. mar.). V Stožicah nogomet, za Bežigradom igre. V: *Finance*, 13 (41), str. 28. K ČS G 217
- Leskovec, B.** (2010, feb.). Sokolski stadion v Ljubljani : slovenski arhitekturni dosežki. V: *Gea*, 20 (2), str. 46. K ČS E 70
- Mihelj, V.** (2009, 21. jan.). Plečičnikov stadion? V: *Dnevnik*, 59 (16), str. 22. K ČS G 128
- Moštvo S. K. Ilirije, danes najboljšo nogometno moštvo v Sloveniji (1925, 10.maj). V: *Ilustrirani Slovenec*, 1 (20), str. 4. K ČS G 220
- Pavčič, J.** (1977). Prvi denar za stadion. V: *Zbor občanov Bežigrad*, št. 17. dostopno na d. lib
- Po taboru (1938). V: *Vigred*, 16 (8), str. 300-301. K ČS D 24
- Prvi stadion na slovanskem jugu bo stal v naši slovenski prestolnici in ga pridno grade. (1926). V: *Ilustrirani Slovenec*, 2 (8), str. 6. K ČS G 220
- Rankov, S.** (2000, 18. feb.). Vroči kostanj si podajajo : po šestih letih so »strokovnjaki« spoznali, da osrednji stadion ni kulturni spomenik. V: *Dnevnik*, 50 (47), str. 16. K ČS G 128
- Rekar, M.** (2002, marec – april). Nogometni stadion. V: *Ljubljana*, 7 (3-4), str. 7. K ČS E 99
- Roš, M.** (1999, 9. jun.). Curki piva so hladili razbeljena telesa : s koncerta Metallice v Ljubljani. V: *Delo*, 41 (131), str. 12. K ČS G 125
- Roš, M.** (1999, 8. jun.). Metallica razbelila ljubljanski stadion. V: *Delo*, 41 (130), str. 28. K ČS G 125
- Škerl, U.** (1999, 12. jun.). Besni bliski in trušč žagajočih kitar : Metallica v Ljubljani. V: *Delo*, 41 (134), str. 13. K ČS G 125
- Tabor slovenskega orlovstva (1928, 15. jul.). V: *Ilustrirani Slovenec*, 4 (29), str. 230. K ČS G 220
- Vila Stadion (1928, 26. feb.). V: *Ilustrirani Slovenec*, 4 (9), str. 72. K ČS G 220
- Vilman, V.** (2008). Prvi ljubljanski stadion. V: *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, Let. 56 (1), 85-98. K ČS E 68
- Vodovnik, D.** (2000, 3. feb.). Želje so, denarja pa ni : ljubljanski športni objekti na majavih temeljih. V: *Delo*, 42 (28), str. 7. K ČS G 125
- Vodovnik, D.** (2000, 23. mar.). Kje bo novi stadion? V: *Delo*, 42 (68), str. 7. K ČS G 125
- Vodovnik, D.** (2000, 5. apr.). Nogometiši in atleti še skupaj : dogovori o bežigranskem stadionu. V: *Delo*, 42 (80), str. 7. K ČS G 125

- Vodovnik, D.** (2001, 12. jan.). Mestna občina čaka pisni predlog križnikov : usoda štabiona odvisna od dogovora o Križankah. V: *Delo*, 43 (9), str. 7. K ČS G 125
- Vodovnik, D.** (2001, 7. nov.). Štabion je le breme : Olimpijski komite se otepa lastnine. V: *Delo*, 43 (252), str. 7. K ČS G 125
- Vodovnik, D.** (2001, 19. dec.). Pet novih sodelavcev : Stadion d.o.o. V: *Delo*, 43 (292), str. 7. K ČS G 125

Literatura o J. Plečniku in njegovem delu

- Adamič, T.** (ur.) (2008). *Arhitekt Jože Plečnik – vodnik po spomenikih*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine. K Z E 529/7
- Burkhardt, F.** (1987). *Jože Plečnik : Arhitekt : 1872 – 1957*. München: Callwey. K M D 6712
- Dolar, J., Krečič, P., Loparnik, B. et al.** (1994). *Dvanajst velikih Slovencev*. Ljubljana: Mihelač. K M D 7336
- Dunaj in njegovi Slovenci: turistični priročnik.* (1978). Dunaj, Celovec: Kljub Mladje. K M B 2209
- Gaudi, A.** (1992). *Antonio Gaudi in Jože Plečnik: vzporednice : parallelismes: (razstavni katalog, Narodna galerija, Ljubljana, 17. maj – 17. junij 1992)*. Ljubljana: Arhitekturni muzej. K M E 3443
- Gostiša, L.** (ur., 1996). *Plečnikova šola v Ljubljani: katalog razstave [v okviru projekta] Jože Plečnik – arhitektura za novo demokracijo*. Ljubljana: Arhitekturni muzej K M D 8746
- Grabrijan, D.** (1968). *Plečnik in njegova šola*. Maribor: Obzorja. K M C 7322
- Hrausky, A., Koželj, J., Prelovšek, D.** (1996). *Plečnikova Ljubljana, vodnik po arhitekturi*. Ljubljana: Dessa K M E 2939
- Hrausky, A., Koželj, J., Prelovšek, D.** (1998). *Plečnik v tujini: vodnik po arhitekturi*. Ljubljana: Dessa. K M E 3073
- Hrausky, A., Koželj, J., Prelovšek, D.** (2006). *Jože Plečnik: Dunaj, Praga, Ljubljana*. Ljubljana: Cankarjeva založba. K M E 3806
- Jože Plečnik : keramični in mavčni modeli; (katalog ob študijski razstavi v zimskem vrtu Plečnikove hiše).* (1983). Ljubljana: Arhitekturni muzej K M C 6350
- Jože Plečnik und Ljubljana: der Architekt und seine Stadt : [Katalog zur Ausstellung im Stadtmuseum Graz, 12. Januar – 31. März 2003 ; the architect and his city: [Catalogue for the exhibition at the Stadtmuseum Graz, 12. January – 31. March 2003] ; arhitekt in njegovo mesto: [katalog k razstavi v Mestnem muzeju Gradec, 12. januar – 31. marec 2003].* Ljubljana: Arhitekturni muzej. K M C 25129
- Kopač, V., Plečnik, J., Prelovšek, D.** (1992). *Žale arhitekta Jožeta Plečnika*. Ljubljana: Mesto. K M E 2606
- Kovač, M., Krečič, P., Winter, K.** (1994). *Arhitekt Jože Plečnik : 1872 – 1957 : Dunaj – Praga – Ljubljana : razstava v Stockholmu, (januarja) 1994*. Stockholm: Arhitekturmuseet. K M C 21766

- Krebelj, M.** (2007). *Navdih večnega: duhovni portret Jožeta Plečnika*. Ljubljana: Družina. K Z C 3631/2
- Krečič, P.** (ur., 1985). *Plečnik in jaz*. Trst: Založništvo tržaškega tiska; Ljubljana: ADIT. K Z C 685/6
- Krečič, P.** (1992). *Jože Plečnik*. Ljubljana: DZS. K M E 2554
- Krečič, P.** (1997). *Bogojina: Plečnikova cerkev Gospodovega vnebohoda*. Murska Sobota: Pomurska založba. K Z E 483/1
- Krečič, P.** (1999). *Jože Plečnik, moderni klasik*. Ljubljana: DZS. K M B 5925
- Miškovič, V.** (ur., 2007). *Da ne pride v pogin in pozabljenje: Plečnikova vizija Ljubljane – slovenskih Aten: arhitektov dar knjižnici*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica. K M C 28020
- Mušič, M.** (1980). *Jože Plečnik*. Ljubljana: Partizanska knjiga. K Z C 3183/23
- Omahen, J.** (1976). *Izpoved*. Ljubljana: Cankarjeva založba. K M C 16421
- Piškur, M., Žitko Durjava, S.** (1997). *Ljubljansko Navje*. Ljubljana: DZS. (Zbirka Kultura – natura). K M C 23143
- Plečnik, J.** (1937). *Dela arhitektov na Tehniki Univerze v Ljubljani : lučine*. Ljubljana: [Ognjišče akademikov arhitektov]. K Z F 23/[4]/[2])
- Plečnik, J.** (1993). *Architectura perennis; Napori. Ponatis s kazalom*. Ljubljana: Dessa. K M F 1586/1, 2, 3
- Plečnik, J.** (1993). *Plečnikovi kelih = Les calices de Plečnik = Il calici del Plečnik*. Ljubljana: Rokus. K M F 1574
- Plečnik, J.** (1995). *Church of the Sacred Heart: Jože Plečnik : Prague 1922 – 33*. London: Phaidon. K M E 2954
- Plečnik, J.** (1996). *Ljubljanske tržnice arhitekta Jožeta Plečnika*. Ljubljana: Rokus K M E 2934
- Plečnik, J.** (1997). *Ciboriji, monštrance in zakramentariji*. Ljubljana: Rokus K M F 1694
- Plečnik, J.** (1997). *Poezija v kamnu : arhitekt Jože Plečnik na praškem gradu*. Ljubljana: Mesto. K M F 1697
- Plečnik, J.** (1997). *Zakladi zlata – zakladi duha: [razstavni katalog : Narodna galerija, Ljubljana, 12. junij – 17. avgust 1997]*. Ljubljana: Arhitekturni muzej. K M C 23077
- Petruša-Štrukelj, E.** (1997). *Plečnikova hiša*. Ljubljana: Arhitekturni muzej. K M A 995
- Petruša-Štrukelj, E.** (2002). *Pisma Jožeta Plečnika Emiliji Fon: prijateljstvo je najvišja oblika ljubezni*. Ljubljana: Rokus. K M F 1840

- Prelovšek, D.** (1985). *Hiša slovenske zavarovalnice*. Ljubljana: Zavarovalna skupnost Triglav. K M E 2267
- Prelovšek, D.** (1999). *Plečnikova sakralna umetnost*. Koper: Ognjišče. K M E 3136
- Prelovšek, D.** (ur., 2004). *Jože Plečnik – Jan Kotěra : dopisovanje 1897 – 1921*. Ljubljana: Založba ZRC. K Z E 527/2
- Prelovšek, D.** (2005). *Jože Plečnik : 1872 – 1957*. Milano: Electa. K M E 3701
- Sivec, I.** (2001). *Mojster nebeške lepote: skice iz življenja in dela Jožeta Plečnika*. Celje: Mohorjeva družba. K Z C 2489/151
- Stele, F., Plečnik, J.** (1930). *Jože Plečnik na Hradčanih in v Ljubljani*. V Ljubljani: Nova založba. K M F 28
- Stele, F.** (1933). *Projekt Univerzitetne biblioteke ljubljanske*. Ljubljana: samozaložba. K M E 272
- Stele, F.** (1967). *Arh. Jože Plečnik v Italiji 1898 – 1899*. Ljubljana: Slovenska matica. K Z C 2035/3
- Suhadolnik, J., Matić, D.** (1997). *Živilski trg in Plečnikove tržnice z okolico v zgodovini: arhitekturni in zgodovinski oris predela med Ljubljanico, Ciril-Metodovim trgom, Stritarjevo in Kopitarjevo ulico ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana : razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: ZAL. K M B 5830

Mestna občina
Ljubljana

mestna
knjižnica
ljubljana

Slovanska knjižnica,
center za domoznanstvo
in specialne
humanistične zbirke

